

Л.В. Мілімко, О.В. Артеменко

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

(загальна частина)

Навчальний посібник

**УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФІНАНСІВ ТА МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ**

Л.В. МІЛІМКО, О.В. АРТЕМЕНКО

**ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО УКРАЇНИ
(загальна частина)**

Навчальний посібник

Київ 2015

УДК 349.6 (477)

ББК 67.9 (4 УКР)

A86

Рецензенти:

Семчик В.І. – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, академік НАПрН України, завідувач відділу проблем аграрного, земельного та екологічного права Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

Шуміло О.М. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри правового забезпечення господарської діяльності Харківського національного університету внутрішніх справ

Улютіна О.А. – кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного та фінансового права Національного університету біоресурсів і природокористування України

*Рекомендовано до друку вченою радою Українського державного університету
фінансів і міжнародної торгівлі
(протокол № 3 від «25» листопада 2015 року)*

Мілімко Л.В., Артеменко О.В. Екологічне право України
A86 / **Мілімко Л.В., Артеменко О.В.** / Навчальний посібник. – К.:
Компринт, 2015. – 288 с.

ISBN

Екологічне право України є однією з фундаментальних дисциплін при підготовці студентів-юристів. У зв'язку з цим глибоке вивчення навчальної дисципліни «Екологічне право України» передбачає вивчення студентами не тільки теоретичного матеріалу, а й закріплення його на практичних заняттях.

Навчальний посібник допоможе студентам глибше усвідомити теоретичні положення, закріпити отримані знання, оволодіти необхідними навичками в застосуванні теоретичних знань у своїй майбутній практичній діяльності, а також правильно застосовувати екологічне законодавство при вирішенні конкретних життєвих ситуацій.

Для студентів, аспірантів і викладачів вищих навчальних закладів.

**УДК 349.6 (477)
ББК 67.9 (4 УКР)**

©Мілімко Л.В., Артеменко О.В., 2015
©Видавництво «Компринт», 2015

ЗМІСТ

Вступ	7
Розділ 1. Екологічна ситуація в Україні, передумови її створення.	
Екологічна політика держави	
1.1.Етапи взаємодії суспільства і природи, їх розвиток на сучасному етапі та закріплення в праві.....	8
1.2.Сучасна екологічна ситуація в Україні.....	11
1.3.Екологічна політика України, її принципи, цілі та завдання.....	16
Список рекомендованих джерел.....	20
Питання для самоконтролю.....	21
Тестові завдання для самоконтролю.....	22
Розділ 2. Екологічне право як комплексна галузь права (загальні положення)	
2.1. Предмет та поняття екологічного права.....	24
2.2. Принципи екологічного права.....	29
2.3. Об'єкти та суб'єкти екологічного права.....	31
2.4. Методи екологічного права.....	34
2.5. Система навчального курсу «Екологічне право».....	37
2.6. Джерела екологічного права.....	41
Список рекомендованих джерел.....	47
Питання для самоконтролю.....	48
Тестові завдання для самоконтролю.....	48
Розділ 3. Екологічні права та обов'язки громадян	
3.1. Поняття прав громадян у галузі екології, їх види.....	52
3.2. Способи захисту екологічних прав громадян.....	56
3.3. Обов'язки громадян у галузі екології, їх види.....	60
Список рекомендованих джерел.....	64
Питання для самоконтролю.....	65
Тестові завдання для самоконтролю.....	66
Розділ 4. Право власності на природні ресурси в Україні	
4.1. Поняття та зміст права власності на природні ресурси.....	68
4.2. Форми права власності на природні ресурси.....	72
4.3. Суб'єкти та об'єкти права власності на природні ресурси.....	74
4.4. Форми та методи забезпечення права власності на природні ресурси.....	79
Список рекомендованих джерел.....	80
Питання для самоконтролю.....	80
Тестові завдання для самоконтролю.....	81

Розділ 5. Право природокористування	
5.1. Поняття і принципи права природокористування.....	85
5.2. Види права природокористування.....	87
5.3. Суб'єкти та об'єкти права природокористування.....	91
5.4. Зміст права природокористування.....	95
5.5. Підстави виникнення та припинення права природокористування..	98
Список рекомендованих джерел.....	102
Питання для самоконтролю.....	103
Тестові завдання для самоконтролю.....	103
Розділ 6. Публічне управління у галузі екології	
6.1. Загальні положення публічного управління у галузі екології.....	106
6.2. Види публічного управління у галузі екології.....	113
6.3. Органи публічного управління загальної компетенції у галузі екології.....	115
6.4. Органи державного управління спеціальної компетенції у галузі екології.....	122
6.5. Роль громадських об'єднань та організацій у галузі охорони навколишнього природного середовища.....	140
Список рекомендованих джерел.....	145
Питання для самоконтролю.....	146
Тестові завдання для самоконтролю.....	146
Розділ 7. Функції публічного управління в галузі охорони навколишнього природного середовища	
7.1. Правове регулювання здійснення державного моніторингу навколишнього природного середовища.....	151
7.2. Правове регулювання здійснення державного обліку у галузі природокористування та охорони навколишнього природного середовища.....	154
7.3. Правове регулювання здійснення екологічної експертизи.....	161
7.4. Нормативно-правове регулювання стандартизації у сфері охорони довкілля.....	163
7.5. Правове регулювання лімітування та нормування у галузі використання природних ресурсів та скидання забруднюючих речовин.....	166
7.6. Правове регулювання екологічного ліцензування.....	170
7.7. Правове регулювання екологічного інформаційного забезпечення..	173
7.8. Екологічний контроль, його правове регулювання.....	176
Список рекомендованих джерел.....	178
Питання для самоконтролю.....	181
Тестові завдання для самоконтролю.....	182

Розділ 8. Економіко-правовий механізм природокористування та охорони навколишнього природного середовища

8.1. Загальні положення економіко-правового механізму природокористування та охорони навколишнього природного середовища.....	186
8.2. Збір за спеціальне використання природних ресурсів.....	189
8.3. Екологічний податок.....	219
8.4. Фінансування екологічних заходів.....	221
8.5. Екологічне страхування.....	226
8.6. Екологічний аудит.....	230
Список рекомендованих джерел.....	236
Питання для самоконтролю.....	237

Розділ 9. Юридична відповідальність у галузі екології

9.1. Поняття юридичної відповідальності в екологічному праві, її ознаки та види.....	239
9.2. Екологічне правопорушення як підстава юридичної відповідальності.....	241
9.3. Класифікація екологічних правопорушень.....	246
9.4. Особливості кримінальної відповідальності за екологічні правопорушення.....	247
9.5. Адміністративна відповідальність за екологічні правопорушення...	251
9.6. Застосування цивільно-правової відповідальності за порушення екологічного законодавства.....	257
9.7. Особливості дисциплінарної відповідальності за екологічні правопорушення.....	260
Список рекомендованих джерел.....	263
Питання для самоконтролю.....	265

Список використаних джерел.....	266
--	------------

ВСТУП

Роль екологічного права у світі неухильно зростає у зв'язку з посиленням навантаження антропогенної діяльності на довкілля. В Україні нині екологічний стан характеризується як критичний, у зв'язку з чим є потреба у гармонізації відносин людини з природою. Одним із способів такої гармонізації є належний стан нормативно-правового регулювання екологічних відносин.

З метою кращого розуміння та систематизації нормативно-правової бази, що регулює відносини щодо раціонального використання природних ресурсів, їх відтворення та охорони, забезпечення екологічної безпеки, захисту екологічних прав складений цей навчальний посібник, який написаний відповідно до вимог, що висуваються до викладання навчальної дисципліни «Екологічне право» для вищих навчальних закладів за спеціальністю «Право» та відповідною програмою на основі аналізу законодавства України що регулює відносини охорони, раціонального використання та відтворення об'єктів навколишнього природного середовища, а також забезпечення екологічної безпеки та практики його застосування.

Для студентів та викладачів вищих навчальних закладів, працівників представницьких та виконавчих органів, суду, прокуратури та для всіх, хто виявляє інтерес і займається вирішенням питань права власності на природні ресурси, права природокористування, охорони навколишнього природного середовища від шкідливих факторів, платежів за спеціальне використання природних ресурсів та екологічних платежів, забезпечення екологічної безпеки, охорони та захисту екологічних прав і законних інтересів людини і громадянина в нашій державі.

Матеріал підготовлено з використанням правових актів за станом на 1 квітня 2015 року.

РОЗДІЛ 1

ЕКОЛОГІЧНА СИТУАЦІЯ В УКРАЇНІ, ПЕРЕДУМОВИ ЇЇ СТВОРЕННЯ. ЕКОЛОГІЧНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ

1.1. Етапи взаємодії суспільства і природи, їх розвиток на сучасному етапі та закріплення в праві

Життя людини неможливо уявити відокремленим від оточуючого середовища, до елементів якого належать і природні об'єкти. Людина була і залишається частинкою природи, хоча, звичайно, її залежність від природних явищ суттєво зменшилася.

На різних етапах існування людства відносини з природою будувалися по-різному. В історії правового регулювання суспільних відносин в галузі взаємодії суспільства і природи вчені виділяють 4 *етапи*:

- природноресурсний (споживацький) – з часів Трипільської культури до кінця XIX – початку XX ст.;
- природоохоронний – з кінця XIX – початку XX ст. до середини XX ст.;
- соціально-екологічний – з середини XX ст. до 80-х років XX ст.;
- сталого розвитку – з 80-х років XX ст. – понині.

Природноресурсний етап характеризувався тим, що людина брала від природи все, що їй необхідно було для задоволення своїх життєвих потреб, особливо не замислюючись над тим яке навантаження від цього отримує природа (окремі виключення – укази Петра I щодо охорони лісових масивів та цариці Катерини II щодо встановлення особливого режиму водоохоронних зон).

З часів Трипільської культури ставлення людини до природи можна назвати *природошануванням* (згадаємо, як людиною були

створені боги сонця, землі, дощу, вогню і т.д.). Таким чином, природноресурсний етап визначався переважанням споживацького підходу у взаємовідносинах між суспільством і природою.

У зв'язку із бурхливим розвитком промисловості наприкінці ХІХ – початку ХХ ст. у господарське використання почало залучатися все більше природних об'єктів, що ставило під загрозу зникнення таких із них, що мали особливе культурне, наукове, естетичне, екологічне значення. Тому законодавчими актами багатьох країн світу відносини щодо взаємодії суспільства і природи врегульовувалися, в основному, шляхом встановлення особливого режиму охорони об'єктів природи, які мали особливе культурне, історичне, наукове та природоохоронне значення та створенням на таких територіях заповідників, національних парків, пам'яток природи.

В 60-ті роки ХХ століття у зв'язку з необхідністю комплексного використання природних ресурсів формується єдине природноресурсне право.

У середині ХХ ст., у зв'язку із залученням природних ресурсів в господарське використання у великих масштабах, в правовому регулюванні взаємодії суспільства і природи на перший план висувається *раціональне природокористування*.

Але руйнування біосфери нашої планети продовжувалось, що спричинило появу нового виду діяльності охорони навколишнього природного середовища, сформувалась нова галузь права – природоохоронне право.

В середині ХХ ст. виникає нова концепція, згідно з якою основним завданням у взаємовідносинах між суспільством і природою є гармонійне існування цих складових. Настає *соціально-екологічний* етап правового регулювання у сфері взаємодії суспільства і природи.

Цей етап характеризується тим, що видаються правові та нормативні акти відповідно до яких:

1) ті природні об'єкти, які становлять екологічну, історичну, наукову, соціальну цінність підлягають, як і раніше охороні;

2) забезпечується ефективно раціональне використання, охорона і, по можливості, відтворення тих природних ресурсів, які залучені до господарського використання;

3) здійснення будь-якої господарської діяльності, при якій природні ресурси безпосередньо не використовуються, таким чином, щоб її негативний вплив на оточуюче середовище був зведений до мінімуму (напр.: виготовлення продукції з використанням фреону, хімічні виробництва, функціонування підприємств гірничодобувної промисловості тощо).

Наприкінці цього етапу природноресурсне і природоохоронне право інтегруються в єдине – право *навколишнього природного середовища*, яке пізніше отримало назву *екологічне право*, що являє собою систему правових знань та норм у галузі охорони навколишнього природного середовища і природокористування, що встановлюють і регулюють відносини між державами, а в межах останніх між державою та підприємствами, установами, організаціями і окремими громадянами з метою гармонізації відносин між людиною і природою і забезпечення належної якості навколишнього природного середовища.

Поступово суспільство перейшло до етапу *«сталого розвитку»*. Під цим поняттям розуміється такий розвиток, який задовольняє теперішні потреби, але не ставить під загрозу можливості майбутніх

поколінь задовольняти свої власні потреби, чи який забезпечує «високу якість довкілля і здорову економіку всіх народів світу»¹.

Протягом 1984-1986 рр. за результатами роботи Міжнародної комісії з навколишнього середовища і розвитку, яка працювала під керівництвом прем'єр-міністра Норвегії Г.Х. Брунтланд, було оговорено про довготермінові стратегії, способи і засоби забезпечення збалансованого розвитку економіки, використання природних ресурсів, росту народонаселення та охорони довкілля. За результатами роботи цієї Комісії в червні 1992 р. в Ріо-де-Жанейро була проведена Конференція Організації Об'єднаних націй (зустрічі на найвищому рівні керівників 179 держав) з найактуальніших загальнопланетних питань – довкілля і сталого розвитку.

Отже, становлення екологічних правовідносин складається із чотирьох етапів: природно-ресурсний, природоохоронний, соціально-екологічний та сталого розвитку. Протягом різних історичних етапів екологічні відносини зазнають змін та удосконалюються. Нині суспільство будує свої відносини з природою на засадах сталого розвитку», який передбачає гармонізацію взаємодії його з навколишнім природним середовищем.

1.2. Сучасна екологічна ситуація в Україні

Економіка України десятиліттями формувалась без врахування об'єктивних потреб та інтересів її народу, належної оцінки екологічних можливостей окремих регіонів.

Першопричинами екологічних проблем України (відповідно до Основних засад (стратегії) державної екологічної політики України на

¹ Грицик В. Екологія довкілля. Охорона природи: навчальний посібник / В. Грицик, Ю. Канарський, Я. Бедрій. – К.: Кондор, 2009. – 292 с. // Електронний ресурс. Режим доступу: http://pidruchniki.ws/1640011651741/ekologiya/kontsepsiya_stalogo_rozvitku

період до 2020 року, затверджених Законом України від 21 грудня 2010 р.¹⁾ є:

- успадкована структура економіки з переважаючою часткою ресурсо- та енергоємних галузей, негативний вплив якої був посилений переходом до ринкових умов;

- зношеність основних фондів промислової і транспортної інфраструктури;

- існуюча система державного управління у сфері охорони навколишнього природного середовища, регулювання використання природних ресурсів, відсутність чіткого розмежування природоохоронних та господарських функцій;

- недостатня сформованість інститутів громадянського суспільства;

- недостатнє розуміння в суспільстві пріоритетів збереження навколишнього природного середовища та переваг сталого розвитку;

- недотримання природоохоронного законодавства.

На території України, що займала лише 2,7% площі території колишнього СРСР і мала лише 2% стоку поверхневих вод, було розташовано промислових підприємств в 10 разів більше, ніж в цілому по СРСР, це складало 25% загальносоюзної продукції.

Систематично діючими промисловими підприємствами в Україні в атмосферу викидається тони шкідливих речовин. Підприємства металургії та енергетики — головні забруднювачі повітря. Металургійні підприємства оснащені очисним обладнанням лише на 30—50 %. За рідкісним винятком, це обладнання застаріле чи взагалі таке, що не діє.

¹ Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року: Закон України від 21.12.2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 26. – Ст. 218.

Дуже гострою в Україні є проблема питної води – це один з найменш забезпечених водою регіонів Європи. Водночас величезні об'єми забрудненої води скидаються в поверхневі водоймища України, внаслідок цього в більшості економічних районів склалася передкризова та кризова водогосподарсько-екологічна ситуація, коли самовідновлювальна здатність Дніпра і багатьох річок басейну вже не забезпечує відновлення порушеної екологічної рівноваги.

Каскад з безкінечно великих штучних водосховищ на Дніпрі, побудованих у 50-70 роки ХХ століття призвів до величезних негативних наслідків. Затоплено і вилучено з сільськогосподарської сфери понад 500 тис. га. родючих земель, підтоплюються прилеглі до водосховищ землі (близько 100 тис. га.).

Мають місце такі застійні явища, як акумулювання шкідливих речовин, цвітіння води, руйнування берегів (зараз потребують закріплення понад 1400 км берегів).

Земельний фонд України становить 60,4 млн. га. Але через відсутність резерву вільних земель для розміщення продуктивних сил продовжується залучення земель сільськогосподарського призначення. Загальні витрати сільськогосподарських угідь за останні 30 років перевищили 2 млн. га, з яких 130 тис. га зайнято твердими промисловими відходами, ґрунти інтенсивно забруднюються важкими металами та іншими компонентами промислових викидів, а також залишками мінеральних добрив та отрутохімікатів.

Внаслідок ненормованих вирубок значно скоротились ліси нашої країни (наприкінці 90 років становили лише 14,3 % території проти 37% в колишньому СРСР, 29% в світі в цілому). Нині ситуація дещо поліпшилася за рахунок залісення земель Карпат і Прикарпаття та Полісся, однак спостерігається вирубка лісів навколо великих міст та

інших населених пунктів, що може негативно вплинути на якісний склад атмосферного повітря в межах населених пунктів та навколо них.

Площа природно-заповідного фонду України за роки незалежності зросла більш ніж удвічі і становить 5,4% території, в той час як в країнах Європи цей показник наближається до 15%.

Катастрофічна ситуація нині в східному регіоні України. Через військові дії на територіях низки заповідних об'єктів збудовані окопи та інші фортифікації, а через пожежі в зоні АТО зруйновано 17% лісів та 24% степів¹. Бойовиками затоплені дві третини шахт, що загрожує забрудненням питної води в усьому регіоні. Надзвичайно велику небезпеку несе затоплення шахт поряд з якими знаходиться шахта «Юнком», де у 1979 році був проведений ядерний вибух. Брудні шахтні води можуть винести радіоактивні речовини на поверхню, де рівень радіоактивного забруднення перевищуватиме норму в 1000 разів, про що зазначив голова Незалежної профспілки гірників України Михайло Волинець. Окрему масштабну загрозу спричиняють ракетно-артилерійські обстріли бойовиками хімічних заводів, на яких зберігаються великі об'єми дуже небезпечних речовин².

Трагедією для українського народу стала аварія на ЧАЕС. Реактор 4-го енергоблоку ЧАЕС викинув в атмосферу 50 тон ядерного палива, яке випаровувалось, а це 10 хіросімських бомб без первинних факторів ураження плюс 70 тон ядерного палива і біля 700 тон радіоактивного ядерного графіту, який був викинутий в районі аварійного енергоблоку. На території радіоактивного забруднення після Чорнобильської катастрофи зараз проживає 2,4 млн. громадян (в тому

¹ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.slovoidilo.ua/news/7128/2015-01-26/pervoe-obecshanie-shevchenko-v-zone-ato-budut-ocenivat-ekologicheskuyu-situaciyu.html>

² [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ecotown.com.ua/news/Donbasu-zahrozhuye-ekolohichna-katastrofa/>

числі понад 500 тис. дітей віком до 14 років). Понад 150 тис. мешканців одержали великі дози опромінення щитовидної залози.

Статистика свідчить про невелике, але щорічне збільшення хворих на онкологічні захворювання.

У 2009 році кількість онкохворих склало 407 тисяч, у 2010 році – 418 тисяч, а в 2011 році було зареєстровано вже 423 тисячі випадків. Найбільше захворювань на рак у Житомирській області, яка зазнала найбільшого радіоактивного забруднення у результаті аварії на ЧАЕС¹.

З 1991 р. в Україні припинилось природне відтворення населення, людей помирає на 30% більше ніж народжується. За 2012 рік українських громадян стало на 80 тисяч менше. ООН визначена першість України за рівнем смертності та останнє місце серед країн Європейської спільноти за індексом тривалості життя²

Дитяча смертність в Україні найвища в Європі. 80% вагітних жінок хворі (10 років тому ця цифра становила 30%). На 1 тис. новонароджених в Україні вмирає до 20 дітей, коли у 1999 році ця цифра становила – 14 дітей; 80% українських дітей хворі. Крім того, за останні 10 років в країні у 5 разів збільшилась кількість неповноцінних дітей. До закінчення середньої школи 46% випускників набувають різних хронічних захворювань.

Таким чином екологічна ситуація в Україні досягла критичного стану. Така ситуація має вкрай негативний вплив на здоров'я населення.

¹ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vidomosti-ua.com/newspaper/59958>

² О.П.Зоря Демографічний стан в Україні в умовах глибокої трансформаційної економічної кризи. / О.П. Зоря // Грані : наук.-теорет. і гром.-політ. альм. - 2015. - № 2. - С. 89-92.

§ 1.3. Екологічна політика України, її принципи, цілі та завдання

У зв'язку з ситуацією, що викладена вище, на державу покладається відповідальність за екологічний стан та стан здоров'я населення.

Забезпечити цей стан держава здатна виконуючи свої певні функції. *Функції держави* – це основні напрями або види її діяльності, які визначають суть і призначення держави. Це засоби вирішення важливих суспільних завдань. За допомогою функцій виражається зміст і призначення держави в суспільстві.

Однією з основних функцій держави є *екологічна функція*. Під цим поняттям розуміють *діяльність держави в особі її компетентних органів по управлінню якістю довкілля*. Впливає ця функція із конституційного положення про те, що забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, збереження генофонду українського народу є обов'язком держави (ст. 16 Конституції України¹).

Екологічна функція реалізується шляхом проведення відповідної державної політики, принципові засади якої визначені в Постанові Верховної Ради України «Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки» від 5 березня 1998 р.² та «Основних

¹ Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-вр. (станом на 15.05.2014 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

² Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки: Постанова Верховної Ради України від 05.03.1998 р. № 188/98-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 38–39. – Ст. 248.

засадах (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2020 року», затверджених Законом України від 21 грудня 2010 р¹.

Ними передбачені мета і принципи національної екологічної політики. Досягнення мети екологічної політики забезпечується шляхом здійснення комплексу державних заходів — економічних, соціальних, науково-технічних, санітарно-гігієнічних, освітніх тощо. Особливе місце серед них належить екологічному праву. Як зазначає М. М. Бринчук, екологічне право є водночас продуктом і основною формою закріплення державної екологічної політики². Екологічне право має надавати і екологічній політиці, і екологічній діяльності формальної визначеності й загальнообов'язковості, гарантувати ефективну реалізацію екологічної функції держави.

Визнання екологічної функції, як постійної й основної, є важливою передумовою для формування самостійної галузі права — екологічного права.

Так, метою національної екологічної політики є стабілізація і поліпшення стану навколишнього природного середовища України шляхом інтеграції екологічної політики до соціально-економічного розвитку України для гарантування екологічно безпечного природного середовища для життя і здоров'я населення, впровадження екологічно збалансованої системи природокористування та збереження природних екосистем.

Основними принципами національної екологічної політики є:

- посилення ролі екологічного управління в системі державного управління України з метою досягнення рівності трьох складових

¹ Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року: Закон України від 21.12.2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 26. – Ст. 218.

² Бринчук М.М. Экологическое право. / М.М. Бринчук. – Консультант Плюс. 2009 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uristinfo.net/ekologicheskoe-pravo/230-ekologicheskoe-pravo-mm-brinchuk/5780-ii-ekologicheskoe-pravo-kak-kompleksnaja-otrasl-rossijskogo-prava.html>

розвитку (економічної, екологічної, соціальної), яка зумовлює орієнтування на пріоритети сталого розвитку;

- врахування екологічних наслідків під час прийняття управлінських рішень, при розробленні документів, які містять політичні та/або програмні засади державного, галузевого (секторального), регіонального та місцевого розвитку;

- міжсекторальне партнерство та залучення зацікавлених сторін;

- запобігання надзвичайним ситуаціям природного і техногенного характеру, що передбачає аналіз і прогнозування екологічних ризиків, які ґрунтуються на результатах стратегічної екологічної оцінки, державної екологічної експертизи, а також державного моніторингу навколишнього природного середовища;

- забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи;

- відповідальність нинішнього покоління за збереження довкілля на благо прийдешніх поколінь;

- участь громадськості та суб'єктів господарювання у формуванні та реалізації екологічної політики, а також урахування їхніх пропозицій при вдосконаленні природоохоронного законодавства;

- невідворотність відповідальності за порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища;

- пріоритетність вимоги «забруднювач навколишнього природного середовища та користувач природних ресурсів платять повну ціну»;

- відповідальність органів виконавчої влади за доступність, своєчасність і достовірність екологічної інформації;

- доступність, достовірність та своєчасність отримання екологічної інформації;

- державна підтримка та стимулювання вітчизняних суб'єктів господарювання, які здійснюють модернізацію виробництва, спрямовану на зменшення негативного впливу на навколишнє природне середовище.

Основними стратегічними цілями та завданнями у цій сфері є:

- підвищення рівня суспільної екологічної свідомості;
- поліпшення екологічної ситуації та підвищення рівня екологічної безпеки;
- досягнення безпечного для здоров'я людини стану навколишнього природного середовища;
- інтеграція екологічної політики та вдосконалення системи інтегрованого екологічного управління;
- припинення втрат біологічного та ландшафтного різноманіття і формування екологічної мережі;
- забезпечення екологічно збалансованого природокористування;
- удосконалення регіональної екологічної політики.

Принципові засади державної екологічної політики передбачені також ***Законом України «Про основи національної безпеки України» (2003 р.)¹***.

Відповідно до нього пріоритетами національних інтересів України в екологічній сфері є:

- здійснення комплексу заходів, які гарантують екологічну безпеку ядерних об'єктів і надійний радіаційний захист населення та довкілля, зведення до мінімуму впливу наслідків Чорнобильської катастрофи;

¹ Про основи національної безпеки України: закон України від 19.06.2003 р. (станом на 18.05.2013 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.

- впровадження у виробництво сучасних, екологічно безпечних, ресурсо- та енергозберігаючих технологій, підвищення ефективності використання природних ресурсів, розвиток технологій переробки та утилізації відходів;

- поліпшення екологічного стану річок України, насамперед басейну річки Дніпро, та якості питної води; запобігання забрудненню Чорного та Азовського морів та поліпшення їх екологічного стану;

- стабілізація та поліпшення екологічного стану в містах і промислових центрах Донецько-Придніпровського регіону;

- недопущення неконтрольованого ввезення в Україну екологічно небезпечних технологій, речовин і матеріалів, збудників хвороб, небезпечних для людей, тварин, рослин, організмів;

- реалізація заходів щодо зменшення негативного впливу глобальних екологічних проблем на стан екологічної безпеки України, розширення її участі в міжнародному співробітництві з цих питань.

Таким чином при здійсненні екологічної політики Верховною Радою України визначені основні принципи, цілі та завдання, що відображені у «Основних напрямках державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки», «Основних засадах (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2020 року» та деяких інших законодавчих та підзаконних нормативно-правових актах.

Список рекомендованих джерел:

1. Конституція України від 28 черв. 1996 р. (станом на 06.10.2013 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

2. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року: закон України від 21.12.2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 26. – Ст. 218.
3. Про основи національної безпеки України: закон України від 19.06.2003 р. (станом на 18.05.2013 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.
4. Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки: постанова Верховної Ради України від 05.03.1998 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 38–39. – Ст. 248.
5. Бринчук М.М. Экологическое право. / М.М. Бринчук. – Консультант Плюс. 2009 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uristinfo.net/ekologicheskoe-pravo/230-ekologicheskoe-pravo-mm-brinchuk/5780-ii-ekologicheskoe-pravo-kak-kompleksnaja-otrasl-rossijskogo-prava.html>
6. Екологічне право України. Академічний курс: підручник / за заг. ред. Ю.С. Шемшученка. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. – 720 с.
7. Екологічне право України. Загальна частина : навч. посібник / за заг. ред. О.М. Шуміла. – Х.: Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2010. – 292 с.

Питання для самоконтролю:

1. Назвіть історичні етапи взаємодії людини і природи.
2. Якими ознаками у сфері взаємодії людини і природи характеризується природноресурсний етап?
3. Якими ознаками у сфері взаємодії людини і природи характеризується природоохоронний етап?

4. Якими ознаками у сфері взаємодії людини і природи характеризується соціально-екологічний етап?
5. Дайте характеристику сучасної екологічної ситуації в Україні.
6. У яких правових актах закріплені основні напрями екологічної політики України?
7. Назвіть основні принципи екологічної політики України.
8. Які основні стратегічні цілі екологічної політики держави?
9. Назвіть проблеми здійснення екологічної політики в Україні.

Тестові завдання для самоконтролю:

1. Основні напрями екологічної політики України визначені у таких правових актах:

а) Законі України від 25 червня 1991 р. «Про охорону навколишнього природного середовища», Земельному кодексі України від 25 жовтня 2001 р., Водному кодексі України від 6 червня 1995 р., Лісовому кодексі України від 21 січня 1994 р., ; Кодексі України про надра від 27 липня 1994 р.;

б) Земельному кодексі України від 25 жовтня 2001 р., Водному кодексі України від 6 червня 1995 р., Лісовому кодексі України від 21 січня 1994 р., Кодексі України про надра від 27 липня 1994 р.;

в) Законі України від 25 червня 1991 р. «Про охорону навколишнього природного середовища»;

г) Законі України від 21.12.2010 р. «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» та Постанові Верховної Ради України від 05.03.1998 р. «Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки».

2. Правовими актами, що визначають екологічну політику України не передбачено:

- а) участь громадськості та суб'єктів господарювання у формуванні та реалізації екологічної політики, а також урахування їхніх пропозицій при вдосконаленні природоохоронного законодавства;
- б) відповідальність органів виконавчої влади за доступність, своєчасність і достовірність екологічної інформації;
- в) перехід стандартів України на стандарти Російської Федерації;
- г) відповідальність нинішнього покоління за збереження довкілля на благо прийдешніх поколінь.

3. У взаємодії суспільства і природи виділяють:

- а) два етапи: природноресурсний і природоохоронний;
- б) чотири етапи: природноресурсний, природоохоронний, соціально-екологічний і сталого розвитку;
- в) три етапи: природноресурсний, природоохоронний і етап сталого розвитку;
- г) неможливо виділити будь-які етапи взаємодії людини і природи, так як людини завжди взаємодіяла з природою однаково.

РОЗДІЛ 2

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО ЯК КОМПЛЕКСНА ГАЛУЗЬ ПРАВА (ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ)

§ 2.1. Предмет та поняття екологічного права

Назва галузі «Екологічне право» походить від терміна «екологія» (грецьке *oikos* – будинок, житло, місце мешкання, *logos* – наука) і буквально означає наука про місце і умови життя людини. Широкого змісту термін «екологія» набув у другій половині ХХ ст. у зв'язку з посиленням впливу людини на природу. Поступово екологія набуває значення наукової основи організації раціонального природокористування. Нині вона визначається як вчення про взаємодію живих організмів з навколишнім середовищем (довкіллям).

Під предметом українського екологічного права розуміють специфічні відносини, що виникають в процесі взаємодії суспільства з навколишнім природним середовищем. Ці відносини є органічними і стійкими, що зумовлює стабільність галузі екологічного права.

Предметом екологічного права є суспільні відносини, які складаються між суб'єктами з приводу:

- належності;
- використання;
- відтворення природних об'єктів;
- забезпечення екологічної безпеки;
- охорони навколишнього природного середовища;
- задоволення екологічних та інших інтересів.

В умовах формування ринкових відносин, проведення економічної та адміністративної реформ значних змін зазнали і екологічні відносини, щодо *приналежності* природних об'єктів.

Вітчизняне законодавство розвивається у напрямку правового закріплення різноманіття форм власності на деякі природні об'єкти, що сприяє більш ефективному їх використанню, розвитку ініціативи власників у забезпеченні належної охорони об'єктів природного середовища.

Використання природних об'єктів має певні особливості: пріоритетність екологічних відносин перед іншими відносинами, платність за спеціальне використання природних ресурсів; стягнення збору за забруднення навколишнього природного середовища та погіршення якості природних об'єктів; обов'язкове додержання суб'єктами відносин екологічних стандартів, нормативів і лімітів у процесі експлуатації природних об'єктів; значно розширений судовий захист прав та законних інтересів природокористувачів тощо.

Відносини в сфері забезпечення *екологічної безпеки* сприяють захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, навколишнього природного середовища, своєчасному виявленню, запобіганню і нейтралізації реальних та потенційних загроз екологічним інтересам. Вони забезпечуються збалансованою взаємодією природних, технічних та соціальних систем, здійсненням широкого комплексу взаємопов'язаних політичних, економічних, організаційних, державно-правових та інших заходів. Україна проводить екологічну політику, спрямовану на забезпечення екологічної безпеки, збереження безпечного для існування живої й неживої природи навколишнього середовища, що є важливим у сучасних умовах при значному антропогенному навантаженні.

Особливого значення в умовах розвитку ринкових відносин набувають відносини у галузі *відтворення (відновлення) природних об'єктів*, поліпшення їх якісного стану. Чимало природних об'єктів активно задіяні у виробництві матеріальних благ (наприклад, землі,

лісові та водні ресурси). З точки зору ринкових відносин можна було б, наприклад, більш активно здійснювати заготівлю лісової деревини, однак, є необхідна потреба у стримуванні такої діяльності, що викликано об'єктивними екологічними факторами. Зокрема, лісова рослинність сприяє виникненню кисню, підтриманню водного балансу, екологічної рівноваги. З цією метою встановлюються обмеження на здійснення такого виду лісокористування. Слід враховувати також, що чимала частина природних об'єктів вибуває з екологічної системи внаслідок об'єктивних та суб'єктивних причин: псування і знищення природних об'єктів; недодержання лімітів їх використання тощо. У зв'язку з цим відтворення (відновлення) природних об'єктів є об'єктивною необхідністю збереження якісного навколишнього природного середовища. Цей процес не можна призупиняти. Йому треба всіляко сприяти. Тому відносини щодо відтворення природних об'єктів мають об'єктивну передумову.

Значну групу складають екологічні *охоронні* відносини, які тісно пов'язані з відносинами, щодо раціонального використання і відтворення (відновлення) екологічних об'єктів, але мають і деяку самостійність у межах єдиних екологічних відносин. Вони складаються в процесі здійснення комплексу охоронних екологічних заходів відповідними суб'єктами. Охоронні відносини за своїм змістом є складними, бо підрозділяються на відносини екологічного, економічного, організаційного, технологічного, правового характеру.

Екологічні відносини, як складова суспільних відносин, тісно пов'язані з майновими, адміністративними та іншими відносинами, які регулюються відповідними галузями права. Їх схожість з цивільними правовідносинами виявляється у питаннях змісту права власності; суб'єктному складі тих чи інших відносин; при здійсненні угод (купівлі-продажу, міни, дарування), приватизації,

об'єктами яких є природні ресурси (об'єкти); та ін. З адміністративними – в частині здійснення управлінських функцій: державна реєстрація, ведення природноресурсних кадастрів, екологічний контроль, екологічна експертиза. Моніторинг навколишнього природного середовища тощо. Однак елементи схожості не дають підстав для їх ототожнення і тим більше поглинання екологічних відносин майновими або адміністративними. Ці відносини існують самостійно. Між екологічними та іншими відносинами існують значні відмінності, які дозволяють вважати їх різнорідними відносинами зі своїми формами і методами правового регулювання.

Основною відмінною ознакою є екологічний фактор, який виявляється у різних аспектах:

– екологічні відносини існують лише при наявності природних об'єктів *без відриву їх від єдиного природного середовища*. Так, наприклад, добуті корисні копалини, виловлена риба, зрубана деревина перестають бути об'єктами екологічних відносин, оскільки вони існують окремо від природного середовища, стали майновими об'єктами й перейшли у сферу майнових відносин, які регулюються нормами цивільного права;

– екологічні відносини *є залежними від законів природи*, тому що природні об'єкти розвиваються за законами природи, тому вплив людей і права на дані відносини є обмеженим. Крім того, природне середовище є більш або менш сталим, що забезпечує стабільність екологічних відносин;

– суб'єкти екологічних відносин зобов'язані *дотримуватися екологічних стандартів, нормативів і вимог, а також лімітів* при використанні природних ресурсів, займатися відтворенням природних об'єктів, що обумовлено існуванням єдиної екологічної системи;

– екологічні відносини базуються на значній кількості *імперативних приписів*, виконання яких є обов'язковим для суб'єктів цих відносин. Це стосується, перш за все, таких сфер, як відтворення природних об'єктів, ліквідація наслідків надзвичайних екологічних ситуацій, які призвели до забруднення природного середовища тощо. Причому ці заходи здійснюються незалежно від того, вигідні або не вигідні вони з економічної точки зору. Тут діє пріоритет екологічних вимог.

Екологічне право є юридичною формою екологічних відносин. Його розвиток і становлення відбувається у широкій науковій дискусії. Одні автори вважають, що екологічне право з огляду на його предмет є *сукупністю однорідних суспільних екологічних відносин*, тому його не слід відносити до комплексних галузей права, посилаючись на те, що екологічні відносини є єдиними. Інші автори вважають, що екологічне право належить до числа *комплексних (інтегрованих) галузей права*, до складу якої входить декілька самостійних галузей права, які регулюють різні види екологічних відносин (земельне, лісове, водне, гірниче, фауністичне, атмосферо-повітроохоронне та інші).

Але на нашу думку, слід підтримати позицію вчених, які стверджують, що **екологічне право** – це *інтегрована правова спільність (комплексна галузь права), яка об'єднує сукупність еколого-правових норм, що регулюють екологічні відносини з метою ефективного використання, відтворення, охорони природних ресурсів, забезпечення якості навколишнього природного середовища, гарантування екологічної безпеки, реалізації захисту екологічних прав.*

Отже, екологічне право є самостійною комплексною галуззю права, що має самостійний предмет регулювання, який становлять екологічні відносини.

§ 2.2. Принципи екологічного права

Принципи екологічного права – це виражені в його нормах основоположні ідеї, засади, риси, відповідно до яких здійснюється регулювання екологічних відносин. До основних принципів екологічного права належать:

1 – системності та комплексності регулювання екологічних правовідносин. Цей принцип полягає у тому, що, зважаючи на те, що екологічні відносини характеризуються багатоманітністю (це відносини щодо раціонального використання, відтворення та охорони природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки та гарантування екологічних прав), правове регулювання усіх цих блоків відносин повинно мати системний характер, будуватися в єдиному комплексі і бути спрямоване на досягнення єдиної мети – гармонізації взаємодії суспільства і природи;

2 – пріоритетність права громадян на безпечне для життя та здоров'я довкілля. Цей принцип випливає із конституційного положення про те, що кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди (стаття 50). При цьому забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави (стаття 16 Конституції України);

3 – сталого розвитку, як основи гармонійного розв'язання соціальних, економічних і екологічних проблем. Цей принцип обумовлений потребою у подальшій екологізації господарської діяльності, посиленні впливу державних заходів, спрямованих на забезпечення екологічної безпеки в країні, в тому числі законодавчих,

які мають надати екологічній політиці в Україні системного характеру, активізувати діяльність у даній сфері суспільних відносин всіх органів державної влади та органів місцевого самоврядування.

4 – запобігання екологічній шкоді. Шкода, яка заподіюється об'єктам навколишнього природного середовища, є біль небезпечною, ніж та шкода, що заподіюється іншим матеріальним об'єктам, так як може нести негативні наслідки для довкілля і для життя та здоров'я людей. Крім того, часто негативні наслідки в навколишньому природному середовищі або при експлуатації екологічно небезпечних об'єктів можна передбачити, а значить – попередити їх. У зв'язку з цим запобігання екологічній шкоді – це оптимальний варіант вирішення екологічних проблем;

5 – раціонального використання природних ресурсів. У зв'язку з тим, що значна кількість природних ресурсів є вичерпними або такими відновлення яких потребує тривалого часу, є необхідність раціонально і економно їх використовувати з метою підтримання екологічної рівноваги та збереження для прийдешніх поколінь;

6 – особливої охорони природних територій та об'єктів, що мають підвищену екологічну цінність. До таких об'єктів належать території природно-заповідного фонду, оздоровчі та рекреаційні зони. Їх особлива охорона пов'язана з тим, що вони створюються з метою охорони унікальних або типових природних територій, охорони об'єктів, які мають унікальні лікувальні ресурси тощо;

7 – доступ фізичних та юридичних осіб до екологічної інформації. Цей принцип закріплений у статті 50 Конституції України, де зазначено, що кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена;

8 – платність спеціального природокористування. Громадяни, підприємства, установи і організації в порядку спеціального використання природних ресурсів можуть мати на праві володіння, користування (в тому числі – оренди) природні ресурси на підставі спеціальних дозволів, зареєстрованих у встановленому порядку, за плату для здійснення виробничої та іншої діяльності. Лише у випадках, передбачених законодавством України, природні ресурси у спеціальне використання можуть надаватися на пільгових умовах;

9 – міжнародне екологічне співробітництво. Міжнародне співробітництво України в екологічній сфері визначається Основними напрямками державної екологічної політики, а також міжнародними та міждержавними договорами та угодами. Нормами, що закріплені в екологічному законодавстві встановлено також право власників природних ресурсів та природокористувачів на міжнародне співробітництво в екологічній сфері.

Таким чином екологічне право базується на специфічних основоположних ідеях, які являють собою принципи екологічного права.

§ 2.3. Об'єкти та суб'єкти екологічного права

Під об'єктами права в широкому значенні розуміють матеріальні та духовні блага з приводу яких виникають правовідносини.

Об'єктами екологічного права є природні блага, процеси, явища, які існують без участі людини або з певною її участю (штучне відтворення чи створення природних об'єктів, комплексів) з приводу яких можливе виникнення суспільних відносин з їх правовим регулюванням.

Слід мати на увазі, що не всі природні явища можуть бути об'єктами екологічного права. Деякі природні явища не піддаються правовому впливу, зокрема, людина не здатна контролювати та регулювати за допомогою норм права водні відливи і приливи, грозові явища, виверження вулканів тощо. Таким чином, об'єктами екологічного права можуть бути лише ті природні блага і явища, з приводу яких можливе виникнення суспільних відносин з їх правовим регулюванням.

Отже, *об'єктами екологічного права є:*

1. природні об'єкти, які В І Андрейцев класифікує на:
 - диференційні (землі, надра, ліси, рослинний світ, води, тваринний світ, атмосферне повітря);
 - комплексні (об'єкти та території природно-заповідного фонду, курортні, лікувально-оздоровчі, рекреаційні зони, континентальний шельф, виключна (морська) економічна зона)¹;
2. об'єкти навколишнього середовища, що є небезпечними, так і потенційно небезпечні (матеріали, речовини (в тому числі відходи), продукція);
3. екологічні ситуації, що сталися на окремих територіях чи об'єктах та життя і здоров'я людей від небезпечної екологічної обстановки;
4. документована інформація (що міститься в проектах правових та нормативних актах, у проектній та передпроектній документації).

Так, *земля* – це складова частина навколишнього природного середовища, яка являє собою територію суші, а також територію під водними об'єктами, що характеризується як природний ресурс, просторовий базис й основний засіб виробництва, у межах території

¹ Андрейцев В.І. Екологічне право: курс лекцій / В.І. Андрейцев. – К.: Вентурі, 1996. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://the-law.at.ua/load/juridichna_literatura/ekologichne_pravo_ukrajini/andrejcev_v_i_ekologichne_pravo_kurs_lekcij_navch_posibnik_dlja_jurid_fak_vuziv_k_venturi_1996/19-1-0-69

України, становить матеріальну основу її територіальної цілісності й суверенітету, щодо якої можливо виникнення суспільних правовідносин.

Ліс – це тип природних комплексів, у якому поєднуються переважно деревна та чагарникова рослинність, з відповідними ґрунтами, трав'яною рослинністю, тваринним світом, мікроорганізмами та іншими природними компонентами, що взаємопов'язані у своєму розвитку, впливають один на одного і на навколишнє природне середовище (ст. 1 Лісового кодексу України¹).

Надра – це частина земної кори, що розташована під поверхнею суші та дном водоймищ і простягається до глибин, доступних для геологічного вивчення та освоєння (ст. 1 Кодексу України про надра²).

Законодавчого закріплення поняття «води» не існує. Але на основі аналізу норм водного законодавства, *води* – це усі води (поверхневі, підземні, морські), що є складовою природних ланок кругообігу води. Усі води поділяються на підземні (знаходяться нижче рівня земної поверхні в товщах гірських порід верхньої частини земної кори в усіх фізичних станах), та поверхневі (води у межах водних об'єктів на поверхні землі). Води зосереджуються у водному об'єкті – природному або штучно створеному елементі довкілля. До водних об'єктів (відповідно до законодавства України) належать: моря, річки, озера, водосховища, ставки, канали, водоносні горизонти.

Атмосферне повітря – це життєво важливий компонент навколишнього природного середовища, який являє собою природну суміш газів, що знаходиться за межами жилих, виробничих та інших

¹ Лісовий кодекс України від 21.01.1994 р. В редакції Закону № 3404-IV від 08.02.2006 р. (станом на 27.07.2013 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 17. – Ст. 99.

² Кодекс України про надра від 27.07.1994 р. (станом на 18.11.2012 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 36. – Ст. 340.

приміщень (ст. 1 Закону України «Про охорону атмосферного повітря»¹).

Тваринний світ – це один з компонентів навколишнього природного середовища, національним багатством України, джерелом духовного та естетичного збагачення і виховання людей, об'єктом наукових досліджень, а також важливою базою для одержання промислової і лікарської сировини, харчових продуктів та інших матеріальних цінностей. дикі тварини – хордові, в тому числі хребетні (ссавці, птахи, плазуни, земноводні, риби та інші) і безхребетні (членистоногі, молюски, голкошкірі та інші) в усьому їх видовому і популяційному різноманітті та на всіх стадіях розвитку (ембріони, яйця, лялечки тощо), які перебувають у стані природної волі, утримуються у напіввільних умовах чи в неволі; частини диких тварин (роги, шкіра тощо); продукти життєдіяльності диких тварин (мед, віск тощо) (Закон України «Про тваринний світ»²).

Рослинний світ – сукупність усіх видів рослин, а також грибів та утворених ними угруповань на певній території (ч. 1 ст. 3 Закону України «Про рослинний світ»³).

Природно-заповідний фонд (відповідно до преамбули до Закону України «Про природно-заповідний фонд України»⁴) – це такий об'єкт екологічного права, до якого входять ділянки суші і водного простору, природні комплекси та об'єкти, які мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність і виділені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду

¹ Про охорону атмосферного повітря: закон України від 16.10.1992 р. (станом на 18.11.2012 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 50. – Ст. 678.

² Про тваринний світ: закон України від 13.12.2001 р. (станом на 18.11.2012 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 14. – Ст. 97.

³ Про рослинний світ: закон України від 09.04.1999 р. (станом на 11.08.2013 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 22–23. – Ст. 198.

⁴ Про природно-заповідний фонд України: закон України від 16.06.1992 р. (станом на 26.04.2004 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 34. – Ст. 502.

рослинного і тваринного світу, підтримання загального екологічного балансу та забезпечення фоновий моніторингу навколишнього природного середовища.

Континентальний шельф – це поверхня і надра морського дна, що простягаються до глибини до 200 метрів у районах які прилягають до узбережжя або островів держави, але які перебувають за межами зони територіального моря до місця де глибина покривних вод дає змогу вести розробку природних багатств у цих районах¹.

Виключна морська (економічна) зона – це морські райони, які зовнішньо прилягають до територіального моря України, включаючи райони навколо островів, завширшки до 200 морських миль.

Навколишнє природне середовище (довкілля), як об'єкт екологічного права – це сукупність усіх природних об'єктів, які перебувають у нерозривному зв'язку та створюють єдину екологічну систему.

Документована інформація є об'єктом екологічних відносин, має конституційно-правову, адміністративно-правову та цивільно-правову природу. Законодавчо визначено (відповідно до Закону України «Про інформацію»²), що інформацією є будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді. Водночас, об'єктом правового регулювання є документовані відомості, що містяться у офіційних документах, основними функціями яких є збереження та передавання такої інформації у часі та просторі за винятками, встановленими законом.

Суб'єктами екологічного права є всі учасники екологічних правовідносин. До таких суб'єктів належать всі особи, які здатні

¹ Конвенція про континентальний шельф: Міжнародний документ ООН від 29.04.1958 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_179

² Про інформацію: закон України від 02.10.1992 р. (станом на 02.03.2014 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650.

реалізувати повноваження власника природного ресурсу чи природокористувача і/або на яких покладається обов'язок щодо забезпечення реалізації екологічних прав, раціонального використання, відтворення та охорони природних об'єктів, забезпечення екологічної безпеки.

Такими суб'єктами можуть бути:

- народ України;
- органи державної влади (Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, центральні органи виконавчої влади, органи державної влади на місцях, органи судової влади та прокуратури);
- органи місцевого самоврядування;
- юридичні особи;
- фізичні особи (громадяни України, іноземці, особи без громадянства).

Суб'єкти екологічного права наділені такими ознаками:

- 1 – мають юридичні права та обов'язки;
- 2 – реально здатні приймати участь в екологічних правовідносинах.

Отже, екологічне право має самостійні об'єкти щодо яких можливо виникнення суспільних правовідносин щодо їх раціонального використання, відтворення, охорони, забезпечення екологічної безпеки та гарантування екологічних прав (тобто, екологічних відносин).

Коло суб'єктів екологічних правовідносин досить широке. Ними можуть бути всі учасники, які наділені юридичними правами та обов'язками і здатні реально приймати участь в екологічних правовідносинах, тобто мати загальну та спеціальну екологічну правоздатність та дієздатність.

§ 2.4. Методи екологічного права

В теорії права під методом правового регулювання суспільних відносин розуміють сукупність засобів та прийомів за допомогою яких право впливає на суспільні відносини через поведінку суб'єктів.

Метод регулювання екологічних відносин повинен відповідати теоретичним засадам загального визначення методу правового регулювання суспільних відносин. Таким чином *методом правового регулювання екологічних правовідносин є сукупність засобів та прийомів через які право впливає на екологічні правовідносини, забезпечує реалізацію прав і дотримання обов'язків суб'єктами.*

В юридичній літературі вченими виділяється *два основних методи правового регулювання:*

- *диспозитивний.* Цей метод характеризується автономією і рівноправністю сторін відносин, що регулюються і він не передбачає жорсткої регламентації поведінки суб'єктів відповідних відносин. Він надає сторонам свободу дій, але в рамках, визначених правовими нормами. Диспозитивний метод використовується частіше за все при регулюванні відносин власності на природні об'єкти, договірних відносин (частіше щодо використання природних об'єктів), при відшкодуванні збитків, що заподіюються об'єктам навколишнього природного середовища, а також життю та здоров'ю людей внаслідок порушення вимог екологічно безпеки тощо;

- *імперативний.* Цей метод базується на владно-імперативних приписах, тобто шляхом встановлення обов'язкових для виконання правил, заборон і обмежень щодо видів діяльності небезпечних для життя та здоров'я людей і довкілля, пов'язаних із використанням природних ресурсів та вилученням їх корисних властивостей. Наприклад, у разі виникнення надзвичайних екологічних ситуацій,

коли приймаються правові акти, що передбачають вжиття термінових заходів щодо переселення людей у безпечні регіони, ліквідацію наслідків аварій, які призвели до забруднення природного середовища, при здійсненні необхідних охоронних екологічних заходів тощо. У такому разі слід, переважно, використовувати владні приписи, обов'язкові для виконання. Нерідко власниками природних ресурсів, природокористувачам й припускаються порушення екологічних нормативів, стандартів, лімітів на використання цих ресурсів, тому приписи контролюючих органів про усунення виявлених недоліків є обов'язковими для виконання особами, яким вони адресовані. У цих випадках владний метод є виправданим.

Для екологічного права характерним є *змішаний метод правового регулювання, який включає у себе диспозитивні та імперативні способи і прийоми* правового регулювання екологічних відносин. Саме поєднання цих двох методів правового регулювання екологічних відносин є характерним для екологічного права. Наприклад, здійснюючи купівлю-продаж земельної ділянки на різних процесуальних стадіях використовуються різні методи правового регулювання. Так, при встановленні ціни, оплаті за об'єкт сторони правовідносин діють на основі цивільно-правових методів. Але наступним етапом виникнення права власності на земельну ділянку є необхідність її державної реєстрації. При цьому діють імперативні методи або іншими словами – методи адміністративно-правового регулювання.

Однак при використанні вказаних методів не виключається використання додаткових та специфічних способів впливу на суб'єктів відносин, що регулюються.

§ 2.5. Система навчального курсу «Екологічне право»

Під *системою екологічного права* розуміють розміщення у певній логічній послідовності його структурних підрозділів, яка обумовлена змістом екологічних відносин, що складають предмет екологічного права. Виходячи із сформульованого поняття, екологічне право, як галузь права, складається із підгалузей права; простих та складних правових інститутів, правових норм.

До підгалузей екологічного права належать: земельне право, водне право, лісове право, фауністичне та флористичне право, гірниче право, атмосферо-повітроохоронне право, природно-заповідне право, природоохоронне право.

Екологічне право часто поділяється на підгалузі, які, в свою чергу, поділяються на прості та складні правові інститути та субінститути. Хоча іноді правові інститути та субінститути можуть і не входити до складу підгалузі, тобто займати самостійне місце в системі екологічного права. Так, складним правовим інститутом екологічного права є, наприклад, інститут юридичної відповідальності за екологічні правопорушення; правовим інститутом є інститут права власності на природні ресурси. А підгалузь права – земельне право містить такі правові інститути як: право власності на землі (простий правовий інститут), право користування землями і право юридичної відповідальності за земельні правопорушення (складні правові інститути), інститути — право користування землями сільськогосподарського призначення, землями житлової та громадської забудови і т. д. За таким же принципом систематизуються й інші підгалузі екологічного права. Особливе місце в системі екологічного права займає правовий інститут екологічної безпеки.

Екологічне право, як навчальна дисципліна, поділяється на Загальну, Особливу і Спеціальну частини.

Загальна частина екологічного права містить норми права, які регулюють відносини, загальні для всіх видів екологічних відносин, зокрема:

- а) поняття, предмет, методи екологічного права;
- б) джерела екологічного права;
- в) екологічні права та обов'язки громадян та гарантії їх захисту;
- г) право власності на природні ресурси;
- д) управління в галузі використання, відтворення та охорони об'єктів навколишнього природного середовища;
- е) загальні положення природокористування; правове забезпечення економіко-правового механізму природокористування і охорони довкілля;
- є) загальні питання охорони навколишнього природного середовища;
- ж) юридична відповідальність за порушення екологічного законодавства.

Особлива частина містить правові норми, які регулюють окремі види екологічних відносин з урахуванням їх специфіки, а саме правове регулювання використання та охорони земель, вод, надр, рослинного світу, тваринного світу, атмосферного повітря, природно-заповідного фонду та інших природних ресурсів.

В *спеціальній частині* містяться норми, які регулюють відносини міжнародно-правової охорони довкілля, міжнародного співробітництва в галузі екології, екологічного права зарубіжних країн, європейського права навколишнього середовища.

Таким чином екологічне право як навчальна дисципліна складається із норм права, простих та складних правових інститутів, трьох частин: загальної, особливої і спеціальної.

Як галузь права екологічне право складається з загальної та особливої частин. А як науку екологічне право складають загальна, особлива та спеціальна частини.

§ 2.6. Джерела екологічного права

До джерел екологічного права належать нормативні акти і міжнародні нормативні договори, навчальна та наукова література.

Правову основу правового регулювання раціонального використання природних ресурсів, їх відтворення та охорони, забезпечення екологічної безпеки та гарантування екологічних прав становить *Конституція України*¹.

Конституцією закріплені право власності на природні ресурси (ст. 13), гарантуються права громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Також Конституцією кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена (ст. 50).

Конституція покладає на державу обов'язок щодо забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи – катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу (ст. 16).

¹ Конституція України від 28.06.1996 р. (станом на 06.10.2013 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

У Конституції визначені організаційно-правові основи здійснення екологічної функції держави. Ст. 85 п. 31, ст. 106 п. 21, ст. 116 п. 3, ст. 142 встановлюють повноваження найвищих державних органів та посадових осіб у сфері природокористування і охорони навколишнього природного середовища.

Особливе місце в системі екологічного законодавства займають *законодавчі правові акти*.

Провідним нормативним актом є Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» від 25 червня 1991 р.¹, який визначає основні напрямки, принципи і завдання екологічної політики держави, правове регулювання екологічних відносин, закріплює механізм здійснення раціонального природокористування і охорони навколишнього природного середовища.

До галузевих законодавчих актів у сфері використання, відтворення і охорони окремих об'єктів навколишнього середовища належать такі *кодифіковані законодавчі акти*:

- Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 р.²;
- Лісовий кодекс України від 21 січня 1994 р. в редакції закону від 8 лютого 2006 р.³;
- Водний кодекс України від 6 червня 1995 р.⁴,
- Кодекс України про надра від 27 липня 1994 р.⁵;

Некодифіковані законодавчі акти:

¹ Про охорону навколишнього природного середовища: закон України від 25.06.1991 р. (станом на 18.11.2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546.

² Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. (станом на 05.12.2013 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 3–4. – Ст. 27.

³ Лісовий кодекс України від 21.01.1994 р. В редакції закону від 08.02.2006 р. (станом на 27.07.2013 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 17. – Ст. 99.

⁴ Водний кодекс України від 06.06.1995 р. (станом на 27.07.2013 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 24. – Ст. 189.

⁵ Кодекс України про надра від 27.07.1994 р. (станом на 18.11.2012 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 36. – Ст. 340.

- закон України «Про природно-заповідний фонд України» від 16 червня 1992 р.¹;

- закон України «Про охорону атмосферного повітря» від 16 жовтня 1992 р.²;

- закон України «Про рослинний світ» від 9 квітня 1999 р.³;

- закон України «Про тваринний світ» від 13 грудня 2001 р.⁴,

- закон України «Про курорти» від 5 жовтня 2000 р.⁵;

- закон України «Про виключну (морську) економічну зону» від 16 травня 1995 р.⁶;

- закон України «Про відходи» від 5 березня 1998 р.⁷;

- закон України «Про зону надзвичайної екологічної ситуації» від 13 липня 2000 р.⁸

- закон України «Про поводження з радіоактивними відходами» від 30 червня 1995 р.⁹ та ін.

Вказані правові акти регламентують основні засади правового режиму окремих видів природних ресурсів, право власності і право користування ними, заходи охорони і відповідальність за порушення екологічних вимог.

¹ Про природно-заповідний фонд України: закон України від 16.06.1992 р. (станом на 14.07.2011 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 34. – Ст. 502.

² Про охорону атмосферного повітря : закон України від 16.10.1992 р. (станом на 18.11.2012 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 50. – Ст. 678.

³ Про рослинний світ: закон України від 09.04.1999 р. (станом на 11.08.2013 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 22–23. – Ст. 198.

⁴ Про тваринний світ: закон України від 13.12.2001 р. (станом на 18.11.2012 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 14. – Ст. 97.

⁵ Про курорти : закон України від 05.10.2000 р. (станом на 05.12.2012 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 50. – Ст. 435.

⁶ Про виключну (морську) економічну зону: закон України від 16.05.1995 р. (станом на 09.12.2012 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 21. – Ст. 152.

⁷ Про відходи : закон України від 05.03.1998 р. (станом на 18.11.2012 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1998 – № 36–37. – Ст. 242.

⁸ Про зону надзвичайної екологічної ситуації: закон України від 13.11.2000 р. (станом на 03.03.2006 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 42. – Ст. 348.

⁹ Про поводження з радіоактивними відходами: закон України від 30.06.1995 р. (станом на 01.01.2011 р. // Відомості Верховної Ради України. 1995. – № 27. – Ст. 198.

До нормативно-правових актів в системі екологічного законодавства належать також підзаконні акти серед яких:

а) укази та розпорядження Президента України:

- указ «Про Положення про Державне агентство України з туризму та курортів» від 8 квітня 2011 р.¹;

- указ «Про Державне агентство земельних ресурсів України» від 8 квітня 2011 р.²

- указ «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 квітня 2013 року «Про комплекс заходів щодо вдосконалення проведення моніторингу довкілля та державного регулювання у сфері поводження з відходами в Україні» від 18 жовтня 2013 р.³;

- розпорядження «Про делегацію України для участі у 19-й Конференції Сторін Рамкової Конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату, 9-й Зустрічі Сторін Кіотського протоколу до Рамкової Конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату та засіданнях допоміжних органів» від 12 листопада 2013 р.⁴

б) постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України:

¹ Про Положення про Державне агентство України з туризму та курортів: указ Президента України від 08.04.2011 р. (станом на 26.10.2013 р.) // Урядовий кур'єр від 05.05.2011 р. – № 80.

² Про Державне агентство земельних ресурсів України : указ Президента України від 08.04.2011 р. // Офіційний вісник Президента України. – 2011. – № 11. – Стор. 40. – Ст. 609.

³ Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25.04.2013 р. «Про комплекс заходів щодо вдосконалення проведення моніторингу довкілля та державного регулювання у сфері поводження з відходами в Україні»: указ Президента України від 18.10.2013 р. № 572. // Офіційний вісник України. – 2013. – № 82. –стор. 37. – Ст. 3029.

⁴ Про делегацію України для участі у 19-й Конференції Сторін Рамкової Конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату, 9-й Зустрічі Сторін Кіотського протоколу до Рамкової Конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату та засіданнях допоміжних органів: розпорядження Президента України від 12.11.2013 р. // Офіційний вісник Президента України. – 2013. – № 28. – стор. 27. – Ст. 945.

- постанова «Про утворення Координаційної ради з питань формування національної екологічної мережі» від 29 листопада 2001 р.¹;

- постанова «Про службу державної охорони природно-заповідного фонду України» від 14 липня 2000 р.²;

- постанова «Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної порушенням законодавства про природно-заповідний фонд» від 24 липня 2013 р.³;

- постанова «Про затвердження Порядку визначення розмірів і меж водоохоронних зон та режиму ведення господарської діяльності в них» від 8 травня 1996 р.⁴;

в) галузеві нормативно-правові акти (накази, інструкції, положення, правила, методики, такси) міністерств і відомств:

- наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 9 серпня 2000 р. «Про затвердження нової редакції Положення про наукову діяльність заповідників та національних природних парків України»⁵;

- наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 16 жовтня 2009 р. «Про затвердження Переліку

¹ Про утворення Координаційної ради з питань формування національної екологічної мережі: постанова Кабінету Міністрів України від 29.11.2001 р. № 1603. // Урядовий кур'єр від 05.12.2001 р. – № 226.

² Про службу державної охорони природно-заповідного фонду України: постанова Кабінету Міністрів України від 14.07.2000 р. № 1127. (станом на 13.04.2012 р.) // Офіційний вісник України. – 2000. – № 29. – Ст. 1221.

³ Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної порушенням законодавства про природно-заповідний фонд: постанова Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 541 // Урядовий кур'єр. – 2013. – № 154.

⁴ Про затвердження Порядку визначення розмірів і меж водоохоронних зон та режиму ведення господарської діяльності в них: постанова Кабінету Міністрів України від 08.05.1996 р. (станом на 30.10.2013 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/486-96-%D0%BF>

⁵ Про затвердження нової редакції Положення про наукову діяльність заповідників та національних природних парків України: наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 08.08.2000 р. № 103. // Офіційний вісник України. – 2000 р. – № 35. – Стор. 254. – Ст. 1519.

рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, та типових природних рослинних угруповань, які підлягають охороні і заносяться до Зеленої книги України»¹;

- постанова Президії Національної Академії Наук України від 26 червня 2013 р. «Про Національну комісію з питань Червоної книги України»²;

- рішення органів місцевого самоврядування.

Істотне значення в регулюванні екологічних відносин мають норми міжнародних нормативно-правових актів, ратифікованих Україною, зокрема, Стокгольмська декларація по навколишньому середовищу 1972 р.³, Стокгольмська конвенція про стійкі органічні забруднювачі 2001 р.⁴, Віденської конвенції про охорону озонного шару 1985 р.⁵, Монреальський протокол про речовини, що руйнують озонний шар 1987 р.⁶, Протокол про збереження і сталі використання біологічного та ландшафтного різноманіття до Рамкової конвенції про

¹ Про затвердження Переліку рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, та типових природних рослинних угруповань, які підлягають охороні і заносяться до Зеленої книги України: наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 16.10.2009 р. № 545 // Офіційний вісник України. – 2009 р. – № 87. – Стор. 159. – Ст. 2951.

² Про Національну комісію з питань Червоної книги України: постанова Президії Національної Академії Наук України від 26.06.2013 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://www1.nas.gov.ua/infrastructures/Legaltexts/nas/2013/regulations/OpenDocs/130626_97.pdf

³ Стокгольмська декларація по навколишньому середовищу: Декларація ООН від 16.06.1972 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_454

⁴ Стокгольмська конвенція про стійкі органічні забруднювачі: Конвенція ООН від 22.05.2001 р. // Офіційний вісник України. – 2007. – № 90. – стор. 168. – Ст. 3324.

⁵ Віденська конвенція про охорону озонного шару: Конвенція ООН від 22.03.1985 р. // Офіційний вісник України. – 2005. – № 21. – стор. 240. – Ст. 1179.

⁶ Монреальський протокол про речовини, що руйнують озонний шар: Резолюція ООН від 16.09.1987 р. Із змінами і доповненнями від 29.06.1990 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_215

охорону та сталий розвиток Карпат, підписаної в м. Київ 22 травня 2003 р.¹ та ін.

Таким чином екологічне законодавство нині характеризується великою кількістю нормативно-правових актів різної юридичної сили. Водночас, на основі аналізу норм екологічного законодавства, слід зазначити, що багато норм та положень цих нормативно-правових актів є застарілими і не відповідають вимогам сьогодення.

Список рекомендованих джерел:

1. Конституція України від 28 черв. 1996 р. (станом на 06.10.2013 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Про охорону навколишнього природного середовища: закон України від 25.06.1991 р. (станом на 18.11.2012 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546.
3. Андрейцев В.І. Екологічне право: курс лекцій / В.І. Андрейцев. – К.: Вентурі, 1996. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://the-law.at.ua/load/juridichna_literatura/ekologichne_pravo_ukrajini/andrejcev_v_i_ekologichne_pravo_kurs_lekcij_navch_posibnik_dlja_jurid_fak_vuz_iv_k_venturi_1996/19-1-0-69
4. Екологічне право України. Академічний курс: підручник. / [за заг. ред. Ю.С. Шемшученка]. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. – 720 с.
5. Екологічне право України. Загальна частина : навч. посібник / [за заг. ред. О.М. Шуміла]. – Х.: Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2010. – 292 с.
6. Екологічне право України: підручник. / [за ред. проф. А.П. Гетьмана, М.В.Шульги]. – Х.: Право, 2009. // [Електронний ресурс]. – Режим

¹ Протокол про збереження і стале використання біологічного та ландшафтного різноманіття до Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат, підписаної в м. Київ 22 травня 2003 р. Ратифікований Законом України від 04.09.2009 р. // Офіційний вісник України. – 2009 – № 73. – Стор. 9. – Ст. 2497.

доступу: <http://uristinfo.net/ekologicheskoe-pravo/270-ekologichne-pravo-ukrayini-getman-shulga/8645-predmet-metod-ponjattja-printsipi-ta-sistema-ekologichnogo-prava.html>

Питання для самоконтролю:

1. Які суспільні відносини є предметом екологічного права?
2. Якими ознаками характеризуються екологічні відносини?
3. Сформулюйте поняття «Екологічне право».
4. Назвіть об'єкти екологічного права, як їх можна класифікувати?
5. Хто є суб'єктами екологічного права?
6. Дайте характеристику системи екологічного права як галузі права, як навчальної дисципліни, як науки.
7. Якими методами регулюються екологічні відносини?
8. На яких принципах базуються екологічні відносини?
9. Дайте загальну характеристику джерел екологічного права.
10. Загальна характеристика Конституції України як джерела екологічного права.
11. Законодавчі акти, як джерела екологічного права.
12. Загальна характеристика підзаконних нормативно-правових актів, як джерел екологічного права.

Тестові завдання для самоконтролю:

1. Предметом екологічного права є:
 - а) екологічні правовідносини;
 - б) екологічні права та обов'язки громадян;
 - в) джерела екологічного права;
 - г) екологічні об'єкти.

2. Безпосередніми учасниками екологічних правовідносин не можуть бути:

- а) іноземці;
- б) недієздатні особи;
- в) іноземні держави;
- г) юридичні особи.

3. Методом екологічного права є:

- а) сукупність засобів та прийомів, через які право впливає на екологічні правовідносини;
- б) екологічні правовідносини, що складаються між фізичними та юридичними особами з приводу використання, відтворення та охорони об'єктів навколишнього природного середовища;
- в) екологічні правовідносини, що складаються між фізичними та юридичними особами з приводу володіння, користування та розпорядження об'єктами навколишнього природного середовища;
- г) сукупність прав та обов'язків фізичних та юридичних осіб в екологічній сфері.

4. До кодифікованих законодавчих актів, що регулюють екологічні правовідносини належить:

- а) п'ять кодексів – Земельний, Лісовий, Водний, Про тваринний світ та Про надра;
- б) чотири кодекси – Земельний, Водний, Лісовий, Про надра;
- в) шість кодексів - Земельний, Лісовий, Водний, Повітряний, Про надра та Про тваринний світ;
- г) Екологічний кодекс.

5. Систему екологічного права, як навчальної дисципліни, складають:

- а) загальна та особлива частини;

- б) підгалузі права, прості та складні правові інститути, загальна, особлива та спеціальна частини;
- в) Земельний, водний, лісовий кодекси та Кодекс України про надра;
- г) загальна частина.

6. Об'єктами екологічного права є:

- а) лише природні блага, з приводу яких можливо виникнення суспільних правовідносин;
- б) суспільні правовідносини, що виникають з приводу використання природних благ;
- в) землі, ліси, води, надра, як об'єкти права власності;
- г) природні блага, явища, процеси, з приводу яких виникають суспільні правовідносини.

7. Цей принцип впливає із загального конституційного принципу про те, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю:

- а) пріоритет громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля;
- б) системності і комплексності у регулюванні екологічних відносин;
- в) запобігання екологічній шкоді;
- г) раціонального використання природних ресурсів.

8. Методи, які регулюють екологічні відносини:

- а) дозволів і заборон;
- б) лімітний, оплатний, безоплатний;
- в) кодифікований, не кодифікований, змішаний;
- г) імперативний і диспозитивний.

9. Відносини в процесі взаємодії суспільства з навколишнім природним середовищем – це:

- а) об'єкт екологічного права;

- б) екологічні відносини;
- в) метод екологічного права;
- г) предмет екологічного права.

10 Спірні питання стягнення екологічної шкоди вирішуються за допомогою такого методу:

- а) кримінально-правового;
- б) цивільно-правового;
- в) імперативного адміністративно-правового;
- г) конституційно-правового.

РОЗДІЛ 3

ЕКОЛОГІЧНІ ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ ГРОМАДЯН

§ 3.1. Поняття прав громадян у галузі екології, їх види

Початково ідея екологічних прав знайшла своє відображення в міжнародно-правових документах. Вперше проблема прав людини на сприятливе навколишнє середовище була порушена і обговорена на Стокгольмській конференції ООН з довкілля в 1972 році¹. Низка положень про місце людини в природі, про роль і принципи людської діяльності закріплено у Всесвітній хартії природи² та в Декларації Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища та розвитку 1992 р.³. Особливе значення має Орхуська Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля 1998 р.⁴, якою визначені екологічні права громадян на сприятливе навколишнє середовище, участь у прийнятті екологічно значущих рішень, екологічну інформацію тощо, а також регулює процесуальні відносини їх захисту.

Екологічні права належать до соціальних прав і становлять окрему групу прав людини і громадянина.

Екологічні права людини і громадянина — це встановлені та гарантовані державою можливості у сфері використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища та

¹ Стокгольмська декларація по навколишньому середовищу: Декларація ООН від 16.06.1972 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_454

² Всесвітня Хартія природи: ООН; Міжнародний документ від 01.01.1982 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_453

³ Декларація Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища та розвитку від 14.06.1992 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_455

⁴ Про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція): Конвенція ООН від 25.06.1998 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_015

гарантування екологічної безпеки. Вони пов'язані і впливають із відносин охорони, використання і відтворення природних ресурсів, гарантування екологічної безпеки, запобігання і ліквідації негативного впливу господарської та іншої діяльності на навколишнє природне середовище, збереження генофонду живої природи, природних ресурсів і комплексів, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій та природних об'єктів історико-культурного призначення.

Екологічні права *класифікують за різними класифікаційними критеріями*. Зокрема, за юридичною силою правових актів, що забезпечують екологічні права розрізняють права, що закріплені у Конституції України¹; права, що закріплені у законі України «Про охорону навколишнього природного середовища»² та інших законодавчих актах; права, що закріплені у підзаконних нормативно-правових актах.

Першу групу складають права, передбачені у ст. 50 Основного Закону України: право кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди, вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Конституційне закріплення названих прав вказує на їх важливість, невід'ємність і невідчужуваність.

Крім зазначених у Конституції України, у ст. 9 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» перелічені права, що складають другу групу: участь в обговоренні проектів законодавчих актів, матеріалів щодо розміщення, будівництва і реконструкції об'єктів, які можуть негативно впливати на стан

¹ Конституція України від 28.06.1996 р. у редакції від 06.10.2013 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

² Про охорону навколишнього природного середовища: закон України від 25.06.1991 р. (станом на 18.11.2012 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546.

довкілля, та внесення пропозицій до державних і господарських органів, установ та організацій з цих питань; участь у розробці та здійсненні природоохоронних заходів; участь у проведенні громадської екологічної експертизи; здійснення загального і спеціального використання природних ресурсів; об'єднання в громадські природоохоронні формування; здобуття екологічної освіти та інші.

Також екологічні права закріплені й у інших законах. До таких законодавчих актів належать, зокрема, Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» (у ст. 6 закріплено, що кожний громадянин України має право на охорону здоров'я, що передбачає: безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище; санітарно-епідемічне благополуччя території і населеного пункту, де він проживає; безпечні і здорові умови праці, навчання, побуту та відпочинку; достовірну та своєчасну інформацію про стан свого здоров'я і здоров'я населення, включаючи існуючі й можливі фактори ризику та їх ступінь відшкодування заподіяної здоров'ю шкоди тощо)¹.

Також екологічні права закріплені у підзаконних нормативно-правових актах і договорах, що становлять третю групу екологічних прав.

Крім того, екологічні права можливо класифікувати і за іншими критеріями.

За колом суб'єктів екологічні права поділяються на індивідуальні і колективні. Так, свої екологічні права громадяни можуть реалізувати самостійно, а також спільно з іншими, об'єднавшись в організації, групи та інші утворення. Створення громадських природоохоронних

¹ Основи законодавства України про охорону здоров'я: закон України від 19.11.1992 р. (станом на 02.08.2014 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 4. – Ст. 19.

об'єднань розширює можливості громадянина в реалізації екологічних прав.

За рівнем індивідуалізації суб'єктів екологічні права поділяються на абсолютні і відносні. Абсолютні права характеризуються тим, що їх носію протистоїть невизначене коло осіб, як зобов'язаних суб'єктів, які повинні утримуватися від порушення прав. Суть відносних прав полягає в тому, що

Залежно від наявності чи відсутності екологічних майнових інтересів екологічні права також можна поділити на майнові і особисті немайнові права. До майнових прав у сфері екології належать:

- право на відшкодування шкоди, заподіяної здоров'ю і майну громадян внаслідок негативного впливу на навколишнє природне середовище;

- на використання природних ресурсів і вилучення з них корисних властивостей;

- право власності на природні ресурси.

До немайнових прав, що передбачені Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» належать такі права:

- участь в обговоренні та внесення пропозицій до проектів нормативно-правових актів, матеріалів щодо розміщення, будівництва і реконструкції об'єктів, які можуть негативно впливати на стан навколишнього природного середовища, внесення пропозицій до органів державної влади та органів місцевого самоврядування, юридичних осіб, що беруть участь в прийнятті рішень з цих питань;

- об'єднання в громадські природоохоронні формування;

- вільний доступ до інформації про стан навколишнього природного середовища (екологічна інформація) та вільне отримання, використання, поширення та зберігання такої інформації, за винятком обмежень, встановлених законом;

- участь у публічних слуханнях або відкритих засіданнях з питань впливу запланованої діяльності на навколишнє природне середовище на стадіях розміщення, проектування, будівництва і реконструкції об'єктів та у проведенні громадської екологічної експертизи;

- одержання екологічної освіти.

Отже, відповідно до чинних нормативно-правових актів, громадяни на території України наділені достатньо широким колом екологічних прав, які закріплені в правових актах різної юридичної сили.

§ 3.2. Способи захисту екологічних прав громадян

Статтею 10 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»¹ передбачені гарантії екологічних прав. А ст. 11 визначає, що Україна гарантує своїм громадянам реалізацію екологічних прав, наданих їм законодавством. Однак, не завжди можливо належним чином забезпечити ці гарантії. У такому разі громадяни мають право на захист своїх порушених прав.

Характеризуючи *способи захисту екологічних прав* слід зазначити, що законодавче визначення поняття «захист екологічних прав громадян» відсутнє, лише зазначається, що порушені права громадян у галузі охорони навколишнього природного середовища можуть бути поновлені, а їх захист здійснюється в судовому порядку відповідно до законодавства України (ст. 11 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»). На основі аналізу положень законодавчих актів та, підтримуючи думку авторів підручника «Екологічне право України» за загальною редакцією

¹ Про охорону навколишнього природного середовища : закон України від 25.06.1991 р. (станом на 18.11.2012 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546.

Ю.С. Шемшученка¹, можна сформулювати таке визначення поняття *«захист екологічних прав громадян»*, що це сукупність юридичних заходів, що спрямовані на припинення порушення таких прав, усунення перепон у їх реалізації, відновлення порушених прав.

Так, *способи захисту екологічних прав громадян* — це діяльність публічних органів у межах їх компетенції, що безпосередньо спрямована на захист екологічних прав громадян, їх відновлення, припинення їх порушення, усунення перепон у їх реалізації. До таких способів можна віднести, наприклад, визнання права на екологічну інформацію у судовому порядку, вирішення земельного спору місцевою радою, опротестування прокурором акта органу державної влади, що порушує екологічні права тощо.

Виходячи з конституційного принципу розподілу державної влади на законодавчу, виконавчу і судову, можна визначити роль кожної із гілок влади у сфері вирішення питань щодо охорони довкілля, забезпеченні екологічної безпеки, захисту екологічних прав.

Так, екологічні права громадян забезпечуються в нормотворчій та законодавчій формах шляхом прийняття правових актів та розробки ефективних механізмів їх реалізації. Згідно зі ст. 92 Конституції України² виключно законами України Верховна Рада України визначає права і свободи людини і громадянина (у тому числі екологічні). Крім того, Конституція України гарантує кожному судовий захист будь-яких його прав і свобод (ст. 55), в тому числі екологічних, а також право на звернення за захистом своїх прав до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, який діє відповідно до ст. 101 Конституції України та Закону України «Про уповноваженого Верховної Ради

¹ Екологічне право України. Академічний курс: підручник. / [за заг. ред. Ю.С. Шемшученка]. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. – 720 с.

² Конституція України від 28.06.1996 р. у редакції від 06.10.2013 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

України з прав людини» від 23 грудня 1997 р.¹. Повноваження Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини – здійснення парламентського контролю за додержанням конституційних (в тому числі екологічних) прав і свобод людини і громадянина. Компетенцією Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини є прийняття до свого розгляду звернення, що подається протягом року після виявлення порушення прав і свобод людини і громадянина.

Конституційний Суд України також виконує відповідну роль у механізмі захисту екологічних прав громадян, який дає офіційне тлумачення норм законодавчих актів та визначає відповідність законів та інших правових актів, в тому числі і щодо екологічних прав, Конституції України (ст. 147 Конституції України).

Крім того, кожен має право звертатися за захистом своїх порушених прав і свобод до відповідних *органів міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна* у тих випадках, коли використані всі національні засоби правового захисту (ст. 55 Конституції України). З метою сприяння громадянам України звертатися до таких органів розроблені Правила звернення в Європейську Комісію з прав людини, що підготовлені за матеріалами офіційного Інтернет-сайту Європейського суду².

Також особа має можливість захистити своє порушене екологічне право в адміністративному порядку. Такий порядок захисту екологічних прав впливає з конституційного положення про можливість звернення до органів державної влади та органів місцевого самоврядування із заявою (клопотанням) про усунення шкідливих дій

¹ Про уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: закон України від 23.12.1997 р. (станом на 19.11.2012 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1998. - № 20. – Ст. 99.

² Порядок звернення до європейського суду з прав людини. Офіційний сайт Міністерства юстиції України. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/12704>

(бездіяльності), що порушують будь-які, в тому числі екологічні, права. Відповідно до ст. 68 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» такими діями (бездіяльністю) можуть бути, наприклад, порушення прав громадян на екологічно безпечне навколишнє природне середовище; порушення норм екологічної безпеки; відмова від надання своєчасної, повної та достовірної інформації про стан навколишнього природного середовища, а також про джерела забруднення, приховування або фальсифікація відомостей про стан екологічної обстановки чи захворюваності населення та ін.

Механізм захисту екологічних прав громадян визначений Законом України «Про звернення громадян» від 2 жовтня 1996 р.¹, яким передбачена можливість оскарження колегіальних та індивідуальних дій (рішень) державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, засобів масової інформації, посадових осіб.

Багато законодавчих актів у галузі екології містять норми згідно яких громадяни мають *право звернутися до суду* за захистом своїх порушених прав.

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 7 липня 2010 р.² суд, здійснюючи правосуддя на засадах верховенства права, забезпечує кожному право на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, гарантованих Конституцією і законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Кожному гарантується захист його прав, свобод та законних інтересів незалежним і безстороннім судом, утвореним відповідно до закону (ч. 1 ст. 7).

¹ Про звернення громадян: закон України від 02.10.1996 р. (станом на 09.06.2013 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 47. – Ст. 256.

² Про судоустрій і статус суддів: закон України від 07.07.2010 р. (станом на 01.01.2014 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41–42, № 43, № 44–45. – Ст. 529.

Таким чином слід констатувати той факт, що існують різні способи захисту екологічних прав громадянами: офіційне тлумачення норм Конституції України Конституційним Судом України, відповідними органами міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, в адміністративному та судовому порядку. Але в окремих випадках відсутній механізм реалізації норм, що захищають екологічні права громадян.

§ 3.3. Обов'язки громадян у галузі екології, їх види

Володіючи екологічними правами, безумовно, особа набуває і певних *екологічних обов'язків* або такими обов'язками наділяється інша сторона правовідносин.

Максимально узгоджені між собою екологічні права громадян і їх обов'язки впливають на створення найбільш сприятливого режиму для життєдіяльності людей. При цьому можливо максимально узгодити інтереси різних суб'єктів екологічних відносин та досягти максимально сприятливого режиму використання природних ресурсів. Будь-які суб'єктивні екологічні права можуть бути реалізовані тільки через чийсь екологічні обов'язки, і, навпаки, екологічні обов'язки припускають чие-небудь право вимагати їх виконання.

Екологічні обов'язки – це встановлені в законодавстві або договорі вимоги щодо належної, суспільно необхідної поведінки, яка забезпечується можливістю застосування державного примусу. У ній виражаються як особисті, так і суспільні екологічні інтереси.

Екологічний обов'язок одного суб'єкта є одним зі способів забезпечення екологічних прав іншого суб'єкта, умовою їхньої реальності й ефективності.

Як зазначають А.П. Гетьман, М.В. Шульга, структура екологічного обов'язку містить такі елементи: необхідність здійснювати певні дії або утримуватися від них; необхідність для правозобов'язаної особи відреагувати на зверненні до нього законні вимоги уповноваженого; необхідність нести відповідальність за невиконання вимог, передбачених екологічним законодавством; необхідність не перешкоджати контрагенту користуватися тим благом, щодо якого він має право (сервітут, емфітевзис, суперфіцій).

Якщо зміст суб'єктивного екологічного права утворює міра дозволеної поведінки, то зміст екологічного обов'язку становить міра належної, необхідної поведінки. Тому зміст екологічного обов'язку доцільно розглядати у двох аспектах: по-перше, в необхідності здійснювати активні позитивні дії, що відповідають вимогам екологічного законодавства, і, по-друге, в необхідності утримуватися від дій, заборонених чинним екологічним законодавством. Такі екологічні обов'язки мають пасивний характер¹.

Екологічні права й обов'язки в екологічних правовідносинах — це не сама поведінка суб'єктів, а надання можливості або необхідності певної поведінки в межах норм екологічного права.

Екологічні обов'язки, як і екологічні права, також можна диференціювати за різними підставами. *За юридичною силою*, ступенем правової урегульованості виокремлюють: а) конституційні; б) встановлені в спеціальних законах, переважна більшість норм яких спрямована на регулювання тих чи інших за характером екологічних відносин або пов'язаних з цим відносин; в) передбачені підзаконними нормативними актами та договорами.

¹ Екологічне право України: підручник за редакцією А.П. Гетьмана, М.В. Шульги. / Харків «Право» 2009 р. // [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://uristinfo.net/ekologicheskoe-pravo/270-ekologichne-pravo-ukrayini-getman-shulga.html>

Екологічні обов'язки громадянина закріплені в *Конституції України* (ст. 66), що кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки. До конституційних можна віднести також інші обов'язки, що трансформуються у сферу екологічного права: власність зобов'язує, вона не повинна використовуватися на шкоду людини і суспільства (ч. 4 ст. 13); сплачувати податки і збори в порядку і розмірах, встановлених законом (ст. 67); неухильно додержуватися Конституції та законів України, не посягати на права інших людей (ст. 68) тощо.

До другої групи належить низка обов'язків, що містяться в *Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища»* (ст. 12): берегти природу, охороняти, раціонально використовувати її багатства відповідно до вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища; здійснювати діяльність з додержанням вимог екологічної безпеки, інших нормативів та лімітів використання природних ресурсів; не порушувати екологічні права і законні інтереси інших суб'єктів; вносити плату за спеціальне використання природних ресурсів та штрафи за екологічні правопорушення; компенсувати шкоду, заподіяну забрудненням та іншим негативним впливом на навколишнє природне середовище тощо. Громадяни зобов'язані виконувати екологічні обов'язки, передбачені в поресурсових кодифікованих та некодифікованих законодавчих актах та інших підзаконних нормативно-правових актах.

За колом суб'єктів виділяють *загальні та спеціальні* екологічні обов'язки.

Загальні обов'язки мають усі без винятку громадяни як суб'єкти екологічних правовідносин. Основні з них визначені Конституцією України (ст. 66). Зокрема, кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, культурній спадщині, відшкодовувати завдані ним збитки.

Спеціальні обов'язки передбачені чинним поресурсовим екологічним законодавством і базуються на загальних положеннях права власності та права природокористування, забезпечення вимог екологічної безпеки тощо. Але, екологічні обов'язки мають певні особливості залежно від конкретного природного ресурсу (об'єкта), особливостей його використання та охорони. Особливу групу становлять обов'язки, якими наділяються суб'єкти при оголошенні місцевості зоною надзвичайної екологічної ситуації або при запровадженні режиму надзвичайного стану.

Крім того, екологічні обов'язки також можна класифікувати на *майнові і немайнові*.

До *майнових* належать обов'язки: компенсувати шкоду, заподіяну забрудненням та іншим негативним впливом на довкілля; вносити плату за спеціальне використання природних ресурсів та штрафи за екологічні правопорушення; компенсувати витрати на проведення екологічної експертизи, аудиторського аналізу щодо об'єктів і видів діяльності, які становлять підвищену екологічну небезпеку; впроваджувати нові технології, які запобігають шкідливому впливу на навколишнє природне середовище і здоров'я людей власності на посіви і насадження сільськогосподарських та інших культур, на вироблену продукцію; використовувати у встановленому порядку для власних потреб наявні на земельній ділянці загальнопоширені корисні копалини, торф, ліси, водні об'єкти, а також інші корисні властивості землі тощо.

До *немайнових* належать такі обов'язки як: берегти природу, охороняти, раціонально використовувати її багатства відповідно до вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища; здійснювати діяльність з додержанням вимог екологічної безпеки; не порушувати екологічні права інших суб'єктів (ст. 12 Закону

України «Про охорону навколишнього природного середовища»); своєчасно надавати відповідним органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування дані про стан і використання земель та інших природних ресурсів у порядку, встановленому законом тощо.

Таким чином екологічним правам відповідають екологічні обов'язки, які можна класифікувати на загальні та спеціальні або майнові та немайнові.

Список рекомендованих джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. у редакції Закону від 06.10.2013 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Стокгольмська декларація по навколишньому середовищу: Декларація ООН від 16.06.1972 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_454.
3. Всесвітня Хартія природи: ООН; Міжнародний документ від 01.01.1982 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_453
4. Декларація Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища та розвитку від 14.06.1992 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_455.
5. Про охорону навколишнього природного середовища: закон України від 25.06.1991 р. (станом на 18.11.2012 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546.
6. Про судоустрій і статус суддів: закон України від 07.07.2010 р. (станом на 01.01.2014 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41–42, № 43, № 44–45. – Ст. 529.

7. Про звернення громадян: закон України від 02.10.1996 р. (станом на 09.06.2013 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 47. – Ст. 256.
8. Про уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: закон України від 23.12.1997 р. (станом на 19.11.2012 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1998. - № 20. – Ст. 99.
9. Андрейцев В.І. Екологічне право: Курс лекцій: - К.: Вен турі, 1996. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://the-law.at.ua/load/juridichna_literatura/ekologichne_pravo_ukrajini/andrejcev_v_i_ekologichne_pravo_kurs_lekcij_navch_posibnik_dlja_jurid_fak_vuz_iv_k_venturi_1996/19-1-0-69
10. Баб'як О.С., Біленчук П.Д., Чирва Ю.О. Екологічне право України: Навчальний посібник. – К.: Атіка, 2000. – 216 с.
11. Екологічне право України. Академічний курс: підручник. / [за заг. ред. Ю.С. Шемшученка]. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. – 720 с.
12. Екологічне право України: підручник. / [за ред. проф. А.П. Гетьмана, М.В.Шульги]. – Х.: Право, 2009. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uristinfo.net/ekologicheskoe-pravo/270-ekologichne-pravo-ukrayini-getman-shulga/8645-predmet-metod-ponjattja-printsipi-ta-sistema-ekologichnogo-prava.html>

Питання для самоконтролю:

1. Дайте характеристику екологічних прав громадян.
2. На які види класифікуються екологічні права громадян? Які права належать до кожного із видів?
3. Сформулюйте поняття «захист екологічних прав громадян» та «способи захисту екологічних прав».

4. Які є способи захисту екологічних прав? Дайте їм характеристику.
5. Назвіть обов'язки громадян у галузі екології.
6. Якими правовими актами передбачені екологічні обов'язки?
7. Назвіть види екологічних прав.

Тестові завдання для самоконтролю:

1. Екологічні права громадян належать до:

- а) політичних прав;
- б) соціальних прав;
- в) економічних прав;
- г) конституційних прав.

2. За юридичною силою правових актів екологічні права класифікують на:

- а) індивідуальні та колективні;
- б) абсолютні та відносні;
- в) закріплені у правових актах та технічній документації;
- г) конституційні, закріплені у Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» і закріплені в інших законодавчих актах.

3. Кожен громадянин в екологічній сфері зобов'язаний:

- а) об'єднуватися в громадські природоохоронні організації;
- б) одержати екологічну освіту;
- в) сплачувати штрафи за екологічні правопорушення;
- г) приймати участь у проведенні громадської екологічної експертизи.

4. Іноземні фізичні, юридичні особи та особи без громадянства на території України:

- а) зобов'язані дотримуватися законодавства у галузі охорони навколишнього природного середовища у повному об'ємі;

- б) не зобов'язані дотримуватися законодавства у галузі охорони навколишнього природного середовища;
- в) дотримуються законодавства у галузі охорони навколишнього природного середовища тієї держави громадянами якої вони являються;
- г) дотримуються законодавства у галузі охорони навколишнього природного середовища лише у тій частині, що не суперечить законодавству тієї країни громадянами якої вони являються.

5. До майнових обов'язків громадян у галузі екології належать:

- а) об'єднуватися у громадські природоохоронні організації;
- б) компенсувати шкоду, заподіяну внаслідок порушення екологічного законодавства;
- в) берегти природу;
- г) не порушувати екологічні права інших суб'єктів.

6. Екологічні обов'язки за колом суб'єктів поділяються на:

- а) конституційні і неконституційні;
- б) майнові і особисті немайнові;
- в) загальні та спеціальні;
- г) що закріплені у законах та підзаконних нормативно-правових актах.

7. Захист екологічних прав громадян це:

- а) сукупність юридичних заходів, що спрямовані на припинення порушення таких прав, усунення перепон у їх реалізації, відновлення порушених прав;
- б) це діяльність публічних органів у межах їх компетенції, що безпосередньо спрямована на їх захист;
- в) способи впливу на суб'єктів екологічних відносин;
- г) закріплені у законах та підзаконних нормативно-правових актах норми.

РОЗДІЛ 4

ПРАВО ВЛАСНОСТІ НА ПРИРОДНІ РЕСУРСИ В УКРАЇНІ

§ 4.1. Поняття та зміст права власності на природні ресурси

24 серпня 1991 р. відповідно до Акту проголошення незалежності України¹, Україна була проголошена незалежною демократичною державою. А 7 лютого 1991 р. Парламентом незалежної української держави був прийнятий Закон України «Про власність»², згідно з яким суб'єктами права власності в Україні визнавалися: народ України, громадяни, юридичні особи та держава. Таким чином була запроваджена багатоманітність форм власності на природні ресурси.

Право власності на природні ресурси — це сукупність юридичних норм та інших правових засобів, які регулюють суспільні відносини на землю, надра, ліси, рослинний і тваринний світ, об'єкти природно-заповідного фонду та забезпечують реалізацію повноважень власників і користувачів щодо володіння, користування і розпорядження цими ресурсами.

Право власності на природні ресурси можливо розглядати в об'єктивному і суб'єктивному розуміннях. В об'єктивному розумінні право власності на природні ресурси – це сукупність правових норм, що закріплені в правових актах і які регулюють відносини щодо володіння, користування та розпорядження землею, водами, лісами, надрами, територіями та об'єктами природно-заповідного фонду тощо.

¹ Акт проголошення незалежності України: постанова Верховної Ради Української РСР від 24.08.1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 38. – Ст. 502.

² Про власність: закон України від 07.02.1991 р. (втратив чинність) // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 20. Ст. 249.

У суб'єктивному розумінні право власності на природні ресурси – це сукупність повноважень власника щодо володіння, користування та розпорядження відповідними природними об'єктами.

Правовідносини власності на природні ресурси мають **ознаки**:

а) що притаманні правовідносинам щодо будь-якого об'єкта права власності:

– таке право виникає у зв'язку з придбанням чи передачею у власність відповідного природного ресурсу;

– це право у класичному вигляді має бути абсолютним, тобто суб'єкту права власності на об'єкт природи кореспондує (протистоїть) необмежене коло осіб, зобов'язаних утримуватися від вчинення дій, що порушують права власника чи перешкоджають йому у здійсненні правомочностей щодо володіння, користування чи розпорядження конкретним природним об'єктом. Водночас право власності на природні ресурси на сучасному етапі розвитку суспільства *не є абсолютним*. Межі здійснення права власності на природні ресурси визначаються колом покладених законодавством на власників відповідних природних об'єктів обов'язків щодо раціонального використання, відтворення та охорони об'єктів навколишнього природного середовища;

– посвідчується свідоцтвом про право власності чи державним актом на право власності або цивільно-правовою угодою про придбання (купівлю, продаж, обмін тощо).

б) **специфічні ознаки** права власності на природні ресурси:

– це право не є всеосяжним, бо не всі природні ресурси можуть перебувати у власності (не є об'єктами права власності вітрова енергія, сонячна енергія, атмосферне повітря тощо);

– хоча природні ресурси і є самостійними об'єктами права власності, але знаходяться у нерозривному зв'язку один з одним і з навколишнім природним середовищем, їх не можна відокремити від навколишнього природного середовища;

– незважаючи на те, що конкретний природний ресурс закріплений за конкретним суб'єктом, усі природні ресурси складають національне багатство України.

Власник природного ресурсу наділяється повноваженням щодо володіння, користування і розпорядження ним. Ці повноваження становлять зміст права власності.

Зокрема, право власника об'єкта природи щодо **володіння** ним являє собою юридично забезпечену можливість утримувати територію, на якій розташований природний ресурс, земельну ділянку як свою власну, позначати її межі не тільки межовими знаками встановленого зразка, а й природними об'єктами (дерева, кущі) чи рукотворними (тин, рів тощо) з метою регулювання чи повної заборони доступу інших осіб на відповідну територію чи земельну ділянку.

При передачі природного ресурсу в оренду (емфітевзис, суперфіцій) право фактичного і, нарівні із власником, юридичного володіння ним переходить до користувача. Але юридично із володіння власника природний ресурс не вибуває, так як після закінчення строку дії договору оренди (емфітевзису, суперфіцію) або ж за певних обставин розірвання договору, природний ресурс повертається до власника у фактичне володіння. Користувач природного ресурсу не має права вчиняти ніяких юридично значущих дій без згоди власника природного ресурсу.

Право **користування** об'єктом природи — це юридично надана власнику (фізичній особі чи юридичній особі) можливість

господарського чи іншого використання природних ресурсів (земель, вод, надр, лісів, територій чи об'єктів природно-заповідного фонду, рекреаційних зон тощо) з метою отримання доходів та інших благ від їх корисних властивостей. Повноваження користування зберігається за власником і в тому разі, коли ним природний ресурс переданий у користування іншим суб'єктам за договором оренди (емфітевзису, суперфіцію). У такому разі корисні властивості із природного об'єкта власник вилучає у вигляді орендної плати (за емфітевзис, суперфіцій).

Право *розпорядження* об'єктом природи — законодавчо закріплена можливість власника відповідного природного ресурсу вирішувати його юридичну долю шляхом вчинення дій, які не суперечать нормам чинного законодавства. Таким правом наділений лише власник природного ресурсу (фактично земельної ділянки), або спеціально уповноважена ним особа. Однак нині у законодавчих актах, визначаючи повноваження компетентних органів у галузі екології, закріплено, що відповідні органи мають право розпорядження природними ресурсами. При цьому під поняттям «розпорядження» законодавець розуміє і передачу у власність відповідного природного ресурсу і надання його у користування. (Наприклад, у п. «а» ст. 8 Земельного кодексу України зазначено, що до повноважень обласних рад у галузі земельних відносин на території області належить розпорядження землями, що знаходяться у спільній власності територіальних громад). Таким чином законодавець під поняттям «розпорядження» розуміє і перехід права власності і надання у користування.

Слід також відмітити, що порушені права власників земельних ділянок підлягають відновленню в порядку, встановленому законом.

При цьому власники ділянок мають право на відшкодування збитків, завданих порушенням права власності на земельну ділянку.

§ 4.2. Форми права власності на природні ресурси

Усі природні ресурси на території України є надбанням українського народу.

Згідно зі ст. 13 Конституції земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами власності українського народу. Посилаючись на цю статтю Основного Закону не можна трактувати про їх належності одному суб'єктові, а необхідно трактувати як проголошення державою наміру встановити в інтересах народу певні вимоги (обмеження) щодо набуття та реалізації права власності на землю та інші природні об'єкти фізичними та юридичними особами, органами місцевого самоврядування та органами державної влади.

Проголошення природних ресурсів надбанням українського народу не виключає можливості приватизації окремих природних об'єктів відповідно до закону.

В Україні конституційно встановлені такі **форми власності на природні ресурси**:

- 1) виключна власність народу України.
- 2) публічна (суспільна) власність, якою охоплюються:
 - державна власність;
 - комунальна власність.
- 3) приватна власність, яка охоплює:
 - власність фізичних осіб;

– власність юридичних осіб приватного права.

У виключній власності народу України перебувають:

– води (ч. 1 ст. 6 Водного кодексу України);

– надра (ч. 1 ст. 4 Кодексу України про надра);

– ліси, але вони можуть також перебувати у державній, комунальній та приватній власності (ст. 7 Лісового кодексу України).

У державній власності перебувають:

– усі землі України, крім земель комунальної та приватної власності (ч. 1 ст. 84 Земельного кодексу України);

– усі ліси України, крім лісів, що перебувають у комунальній або приватній власності (ч. 1 ст. 8 Лісового кодексу України);

– ін. природні об'єкти.

Природні ресурси можуть бути передані у *комунальну власність*. Так, у комунальній власності перебувають ті природні ресурси, що знаходяться у межах населених пунктів і віднесені до комунальної власності у встановленому законом порядку. Зокрема, у комунальній власності перебувають:

– землі (всі у межах населених пунктів, крім земель, що перебувають у державній та приватній власності та за межами населених пунктів під об'єктами комунальної власності);

– ліси (у комунальній власності перебувають ліси в межах населених пунктів, крім лісів, що перебувають у державній або приватній власності. Також у комунальній власності можуть перебувати й інші ліси, набуті або віднесені до об'єктів комунальної власності в установленому законом порядку (ч.ч. 1, 2 ст. 9 Лісового кодексу України).

У приватну власність фізичними та юридичними особами можуть бути набуті платно чи безоплатно:

- землі (ст. 81–82 Земельного кодексу України);
- ліси (ст. 10 Лісового кодексу України);
- ін. природні ресурси.

Право колективної власності на природні ресурси (в першу чергу на землю), закріплене у законодавстві України в 1992 р. з метою забезпечення приватизації земель сільськогосподарського призначення, що перебували на праві постійного користування колишніх колгоспів та радгоспів, втратив свою легітимність. Нині це трактується як форма організації праці.

З 1991 року в Україні запроваджено багатоманітність форм права власності на природні ресурси. При цьому основним завданням публічної власності на природні ресурси (державної та комунальної) є забезпечення та обслуговування екологічних, економічних, соціальних та інших інтересів суспільства в цілому чи окремих його частин — територіальних громад. Приватна власність на природні ресурси спрямована передусім на забезпечення та обслуговування прав на природні ресурси приватних осіб — фізичних осіб та юридичних осіб приватного права.

§ 4.3. Суб'єкти та об'єкти права власності на природні ресурси

Суб'єктами права власності на природні ресурси є особи, які юридично спроможні реалізувати повноваження власника щодо володіння, користування і розпорядження належними їм природними ресурсами.

Суб'єктом права **державної власності** на природні ресурси є держава. Здійснюють правомочності власника на природні ресурси,

які перебувають у державній власності, як правило, органи державної влади:

- Кабінет Міністрів України;
- Рада міністрів Автономної Республіки Крим;
- обласні, Київська та Севастопольська міські, районні державні адміністрації;
- Фонд державного майна України;
- в деяких випадках органи виконавчої влади.

Вищим органом державної виконавчої влади в Україні є Кабінет Міністрів України. Проте, оскільки Кабінет Міністрів України вирішує найбільш важливі державні питання, віднесені до компетенції органів виконавчої влади, то реалізують повноваження власника на природні ресурси (від імені держави), як правило, обласні та районні державні адміністрації на своїй території шляхом передачі у власність, надання в постійне і тимчасове користування та вилучення природних ресурсів.

Суб'єктами права **комунальної власності** на природні ресурси є *територіальні громади сіл, селищ та міст*. Територіальна громада села, селища чи міста являє собою сукупність жителів відповідного населеного пункту. Згідно з Конституцією України (ст. 140) місцеве самоврядування здійснюється територіальною громадою як безпосередньо (наприклад, шляхом прийняття рішення на місцевому референдумі чи на сходці жителів села), так і через представницькі органи (органи місцевого самоврядування): сільські, селищні, міські ради. Ради, які є суб'єктами права комунальної власності на відповідні природні ресурси і здійснюють розпорядження ними шляхом безоплатної передачі у власність, відчуження на підставі цивільно-правових угод, передачі в постійне та тимчасове користування.

Суб'єктами права **приватної** власності на природні ресурси є *фізичні особи (громадяни України, іноземці, особи без громадянства) та юридичні особи приватного права*. За загальним правилом, фізична особа може визнаватися суб'єктом права власності на природні ресурси, якщо вона має цивільну правоздатність, тобто має здатність мати цивільні права та обов'язки. Цивільна правоздатність фізичної особи виникає з моменту її народження. Таким чином, вже після народження фізична особа може стати власником відповідного природного об'єкта, наприклад, земельної ділянки тощо. Щодо набуття та реалізації права власності на природні ресурси, то такі дії може вчиняти фізична особа, яка має повну цивільну дієздатність. Повну цивільну дієздатність має фізична особа, яка досягла 18 років (повноліття) або зареєструвала шлюб до досягнення повноліття (ст. 34 ЦК) чи їй надана повна цивільна дієздатність відповідно до ст. 35 ЦК України.

Суб'єктами права приватної власності на землю є *юридичні особи* (вітчизняні і іноземні) приватного права. Юридичні особи публічного права не можуть мати природні ресурси на праві приватної власності.

Поділ юридичних та фізичних осіб як суб'єктів права власності на вітчизняні та іноземні має важливе значення, так як окремі природні ресурси не можуть перебувати у власності іноземних фізичних та юридичних осіб. Зокрема, до природних ресурсів, що не підлягають передачі у власність таких осіб належать: землі сільськогосподарського призначення, ліси.

Об'єктами права власності на природні ресурси є природні та штучно створені об'єкти, що виконують біологічні, економічні, екологічні та соціальні функції і зареєстровані в обліково-

кадастрових та інших юридично визнаних документах як об'єкти права володіння, користування та розпорядження.

Об'єктами права власності є:

- землі;
- надра;
- води;
- ліси і рослинний світ;
- об'єкти тваринного світу;
- об'єкти природно-заповідного фонду;
- континентальний шельф;
- виключна морська (економічна) зона.

Об'єкти права власності розрізняють в залежності від форм власності:

- об'єкти державної форми власності;
- об'єкти комунальної форми власності;
- об'єкти приватної форми власності.

Зокрема, землі можуть перебувати у державній, комунальній і приватній власності (ч. 3 ст. 78 Земельного кодексу України).

Ліси, які знаходяться в межах території України, є об'єктами права власності Українського народу. Водночас, ліси можуть перебувати в державній, комунальній та приватній власності (ст. 7 Лісового кодексу України).

Води (водні об'єкти) є виключно власністю Українського народу і надаються тільки у користування (ч. 1 ст. 6 Водного кодексу України).

Надра є виключною власністю Українського народу і надаються тільки у користування (ч. 1 ст. 4 Кодексу України про надра).

Території природних заповідників, заповідні зони біосферних заповідників, землі та інші природні ресурси, надані національним природним паркам, є власністю Українського народу (ч. 1 ст. 4 Закону України «Про природно-заповідний фонд України»¹).

Регіональні ландшафтні парки, зони – буферна, антропогенних ландшафтів, регульованого заповідного режиму біосферних заповідників, землі та інші природні ресурси, включені до складу, але не надані національним природним паркам, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища, ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки та парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва можуть перебувати як у власності Українського народу, так і в інших формах власності, передбачених законодавством України (ч. 2 ст. 4 Закону України «Про природно-заповідний фонд України»).

Ті об'єкти тваринного світу, які утримуються (зберігаються) підприємствами, установами та організаціями державної або комунальної форми власності, є об'єктом права державної або комунальної власності (ч. 1 ст. 6 Закону України Про тваринний світ»²). А об'єкти тваринного світу, вилучені із стану природної волі, розведені (отримані) у напіввільних умовах чи в неволі або набуті іншим не забороненим законом шляхом, можуть перебувати у приватній власності юридичних та фізичних осіб (ч. 1 ст. 7 Закону України «Про тваринний світ»).

Над континентальним шельфом свої суверенні права з метою розвідки і розробки його багатств здійснює прибережна держава (ч. 1 ст. 2 Конвенції про континентальний шельф від 1958 р.³), тобто

¹ Про природно-заповідний фонд України: закон України від 16.06.1992 р. (станом на 26.04.2014 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1992 р. – № 34. – Ст. 502.

² Про тваринний світ: закон України від 13.12.2001 р. (станом на 26.04.2014 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2002 р. – № 14. – Ст. 97.

³ Конвенція про континентальний шельф: Конвенція ООН від 29.04.1958 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_179

суверенні права на континентальний шельф України здійснює держава Україна.

Не є об'єктом права власності такий природний ресурс, як атмосферне повітря, в силу свої фізичних властивостей (воно перебуває у постійному русі, переміщенні, перемішуванні). Але Україні належить повний і виключний суверенітет над повітряним простором України (до природного ресурсу не належить), а є частиною території України (ст. 1 Повітряного кодексу України).

Таким чином у межах території України відсутні природні об'єкти, які не віднесені до певної форми власності.

§ 4.4. Форми та методи забезпечення права власності на природні ресурси

Охорона права власності на природні ресурси здійснюється шляхом встановлення відповідних правових норм і застосування санкцій щодо осіб, які не виконують їх вимог.

Форми охорони права власності на природні ресурси:

1. нормативно-регулятивна (законодавча, нормотворча тощо);
2. управлінська (ресурсорозподільна, інформаційна, контрольно-наглядова тощо);
3. судова (реалізується через усю систему судоустрою).

Методи забезпечення права власності на природні ресурси:

1. еколого-правові (ліцензійний, запобіжний, лімітний, обмеження діяльності тощо);
2. економіко-правові (нормативно-оплатний, понаднормативно-штрафний тощо);
3. цивільно-правові (відшкодування матеріальної і моральної шкоди);

4. адміністративно-правові (штраф, попередження тощо);
5. кримінально-правові (кримінальний штраф, виправні роботи, позбавлення волі тощо).

Отже, порушене право власності може бути захищене у різних формах (нормативно-регулятивній, управлінській та судовій) та за допомогою низки конкретних методів.

Список рекомендованих джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. у редакції від 06.10.2013 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Про охорону навколишнього природного середовища : закон України від 25.06.1991 р. (станом на 18.11.2012 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546.
3. Екологічне право України. Академічний курс: підручник / за заг. ред. Ю.С. Шемшученка. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. – 720 с.
4. Екологічне право України. Загальна частина : навч. посібник / [за заг. ред. О.М. Шуміла]. – Х.: Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2010. – 292 с.
5. Екологічне право України: підручник. / [за ред. проф. А.П. Гетьмана, М.В.Шульги]. – Х.: Право, 2009. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uristinfo.net/ekologicheskoe-pravo/270-ekologichne-pravo-ukrayini-getman-shulga/8645-predmet-metod-ponjattja-printsipi-ta-sistema-ekologichnogo-prava.html>

Питання для самоконтролю:

1. Сформулюйте поняття «право власності на природні ресурси».
2. Якими повноваженнями наділяється власник природного ресурсу, як суб'єкт права власності?

3. В яких формах власності перебувають природні ресурси в Україні?
4. Які природні ресурси перебувають у виключній власності народу України і не підлягають передачі ні в державну, ні в комунальну, ні в приватну власність?
5. Які природні об'єкти перебувають у комунальній власності?
6. Назвіть суб'єктів державної, комунальної і приватної форм власності.
7. У яких формах здійснюється охорона права власності на природні ресурси?
8. Чи мають право територіальні громади сіл, селищ та міст розпоряджатися водними об'єктами загальнодержавного значення?
9. Кому належать надра в Україні?
10. Чи мають право іноземці та особи без громадянства мати на праві приватної власності ліси на території України?
11. Яким документом фізична особа може посвідчити своє право власності на земельну ділянку?
12. Якими методами забезпечується право власності на природні ресурси?

Тестові завдання для самоконтролю:

1. Право власності на природні ресурси в Україні існує в таких формах:

- а) державна, колективна, приватна;
- б) виключна власність народу України;
- в) державна, комунальна, приватна;
- г) лише державна власність.

2. Суб'єктивне право власності на природні ресурси характеризується такими повноваженнями:

- а) щодо володіння, користування та розпорядження природними ресурсами;
- б) щодо використання, відтворення та охорони природних ресурсів;
- в) щодо володіння, користування та охорони природних ресурсів;
- г) щодо розпорядження природними ресурсами.

3. Об'єктами права власності на природні ресурси є:

- а) природні та штучно створені ресурси, які зареєстровані в обліково-кадастровій та іншій юридично визнаній документації як об'єкти володіння, користування та розпорядження;
- б) лише природні об'єкти, які зареєстровані в обліково-кадастровій та іншій юридично визнаній документації як об'єкти права використання, відтворення та охорони;
- в) усі природні об'єкти, які знаходять на території України;
- г) лише ті природні об'єкти, якими володіють фізичні та юридичні особи.

4. Суб'єктами приватної форми власності на природні ресурси можуть бути:

- а) будь-які фізичні та юридичні особи;
- б) лише фізичні особи;
- в) фізичні особи – громадяни України;
- г) фізичні та юридичні особи приватного права.

5. Держава Україна реалізує свої повноваження власника на природні ресурси через:

- а) органи державної влади;
- б) через підприємства, установи, організації державної форми власності;
- в) виключно через органи місцевого самоврядування;
- г) через фізичних та юридичних осіб.

6. Власник природного ресурсу реалізуючи повноваження розпорядження цим ресурсом фактично:

- а) вчиняє дії, спрямовані на зміну юридичної долі природного об'єкта (передача іншим суб'єктам у власність);
- б) панує над відповідним природним об'єктом;
- в) вилучає корисні властивості природного об'єкта;
- г) охороняє природний об'єкт від забруднення, засмічення, вичерпання.

7. Природним ресурсами комунальної форми власності можна розпорядитися шляхом прийняття:

- а) рішення головою місцевої ради;
- б) рішення місцевою радою на пленарному засіданні;
- в) рішення вуличним комітетом;
- г) рішення депутатом місцевої ради.

8. У виключній власності народу України перебувають:

- а) землі, ліси, води, тваринний світ;
- б) води, надра, континентальний шельф, землі природно-заповідного фонду;
- в) континентальний шельф, надра, води;
- г) природно-заповідний фонд, виключна морська (економічна) зона, атмосферне повітря.

9. Землі є об'єктом права власності:

- а) виключно народу України;
- б) держави, територіальних громад сіл, селищ, міст, фізичних та юридичних осіб;
- в) держави;
- г) фізичних та юридичних осіб.

10. Надра є об'єктом права власності:

- а) виключно народу України;

- б) народу України, але можуть перебувати у власності держави, територіальних громад сіл, селищ, міст, фізичних та юридичних осіб;
- в) держави;
- г) держави та територіальних громад.

РОЗДІЛ 5

ПРАВО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

§ 5.1. Поняття і принципи права природокористування

Весь період існування людини на Землі пов'язаний з навколишнім природним середовищем, як середовищем її перебування. І завжди таке існування полягало в експлуатації нею природних ресурсів. Використання природних ресурсів характеризується багатоманітністю. Причому, з часом форми взаємодії людини і природи стають все складнішими. А це, в свою чергу, має негативний вплив на якісний стан довкілля. З метою уникнення нищівної експлуатації природних об'єктів, запобігання їх вичерпанню, виснаженню і забезпечення раціонального використання та відтворення природних ресурсів виникла потреба у правовому регулюванні відносин природокористування.

Право природокористування можна розглядати у об'єктивному та суб'єктивному значенні. У *об'єктивному значенні* право природокористування є комплексним правовим інститутом екологічного права, що регулює суспільні відносини в сфері раціонального використання, відтворення та охорони природних ресурсів. Правові норми, які формують відповідний інститут екологічного права, містяться як у комплексному екологічному законодавстві (загальні для всього екологічного права), так і в природноресурсовому законодавстві (земельному, водному, лісовому, гірничому, фауністичному та ін.). Причому основна кількість норм, що регулює відносини права природокористування зосереджено у природноресурсовому законодавстві. Це свідчить про те, що

користування тим чи іншим природним ресурсом має свої суттєві особливості. Ця специфіка відображається у поресурсових правових актах.

У суб'єктивному розумінні, право природокористування – це повноваження конкретного суб'єкта, якими він наділений у процесі використання природного ресурсу чи природного об'єкта, що використовується ним для задоволення певних потреб. Таке право є похідним від права власності (надання природного об'єкта в користування завжди відбувається за ініціативою чи участю власника або уповноважених ним осіб (органів). Від власника, який наділений повноваженнями щодо володіння, користування і розпорядження природним об'єктом, до природокористувача фактично переходять такі повноваження як: володіння і користування. З юридичної точки зору власник природного ресурсу і природокористувач цими повноваженнями наділені в однаковій мірі.

Виходячи зі сказаного вище, **право природокористування** – це система юридичних норм та інших правових засобів, спрямованих на врегулювання відносин щодо володіння і користування природними ресурсами шляхом їх ефективного використання, відтворення та охорони з метою забезпечення багатогранних матеріальних, економічних, соціальних інтересів та законних прав природокористувачів та всього суспільства.

Право природокористування базується на специфічних основоположних ідеях (принципах).

Принципи права природокористування – це правові ідеї, закладені в основу правового регулювання відносин щодо раціонального використання природних ресурсів, їх відновлення і охорони. До таких принципів належать:

- 1) комплексність використання і охорони природних ресурсів;

- 2) нормативність і лімітування природокористування;
- 3) забезпечення екологічної безпеки природокористування;
- 4) стабільність права природокористування;
- 5) безоплатність загального і платність спеціального природокористування;
- 6) стимулювання ефективного використання природних ресурсів;
- 7) відповідальність за порушення порядку та умов використання, а в процесі цього – відтворення та охорони природних ресурсів.

Отже, право природокористування є одним із основних інститутів екологічного права, що базується на характерних для цього інституту принципах правового регулювання.

§ 5.2. Види права природокористування

Право природокористування, як комплексний правовий інститут, поділяється на *види*, що класифікують за різними класифікаційними критеріями.

Так, розрізняють такі види права природокористування:

1. За об'єктами природокористування:

- а) право землекористування;
- б) право водокористування;
- в) право надрокористування;
- г) право лісокористування;
- д) право користування об'єктами тваринного світу;
- е) право користування об'єктами рослинного світу (нелісовою рослинністю);
- є) право користування територіями та об'єктами природно-заповідного фонду;

- ж) право користування оздоровчими територіями;
- з) право користування рекреаційними територіями тощо.

Переважно право природокористування поширюється на конкретний природний об'єкт чи конкретний вид природного ресурсу. Право користування територіями та об'єктами природно-заповідного фонду, оздоровчими, рекреаційними зонами має комплексний характер, тобто відповідне право поширюється на цілісний природний комплекс у межах території (акваторії) відповідного об'єкта.

Серед видів права природокористування, за вказаною ознакою, ми не назвали право користування атмосферним повітрям. Однак, Закон України «Про охорону атмосферного повітря» (в редакції Закону від 2001 р.)¹ регулює відносини виключно щодо охорони атмосферного повітря і не містить жодної норми, яка б регулювала відносини щодо використання атмосферного повітря як природного ресурсу. Мета регулювання використання атмосферного повітря як ресурсу основного виробничого призначення містилась у преамбулі й тексті цього закону в редакції від 1992 р., а згодом була відмінена як декларативна, оскільки ніяких нормативів чи стандартів, які регулювали б відносини використання атмосферного повітря для виробничих чи інших потреб, так і не було встановлено.

2. За правовими підставами виникнення:

- а) право загального природокористування;
- б) право спеціального природокористування.

Право загального природокористування гарантується всім громадянам (незалежно від віку, громадянства, соціального статусу, віросповідання тощо) для задоволення життєво необхідних потреб (естетичних, оздоровчих, рекреаційних, матеріальних та ін.)

¹ Про охорону атмосферного повітря: закон України від 16.10.1992 р. В редакції Закону України від 21.06. 2001 р. (станом на 18.11.2012 р.) // Відомості Верховної Ради України . – 1992. – № 50. – Ст. 678.

безоплатно, без закріплення ресурсу за конкретним суб'єктом, без надання відповідних дозволів. Існують лише окремі обмеження в певних випадках щодо використання того чи іншого природного ресурсу, передбачених законодавством України.

У порядку спеціального природокористування фізичним особам, підприємствам, установам і організаціям надаються у володіння і користування (на умовах оренди, постійного чи тимчасового користування) природні ресурси на підставі спеціальних дозволів, зареєстрованих у встановленому порядку, за плату для здійснення господарської, лікувальної, рекреаційної, природоохоронної та іншої діяльності.

3. За строками:

- а) право постійного (безстрокового) природокористування;
- б) право тимчасового (строкового) природокористування:
 - короткострокового (до 1–3 або до 5 років);
 - довгострокового (від 1–3 або 5 років до 20–25 років);
 - орендного (не більше 50 років).

Наприклад, у постійне користування надаються природні ресурси державним і комунальним підприємствам, установам та організаціям для здійснення спеціального природокористування. Так у постійне користування цим суб'єктам можуть бути надані землі (ст. 92 Земельного кодексу України), ліси (ст. 17 Лісового кодексу України).

У тимчасове користування на умовах оренди можуть бути надані землі різних категорій – водного фонду, сільськогосподарського призначення та ін. Водночас, інститут оренди лісів в Україні відсутній¹. При цьому у користування можуть надаватися землі лісового фонду.

4. За рівнем охоронного режиму об'єктів:

¹ Екологічне право України. Особлива частина : навч. посіб. / [О.М. Шуміло, І.В. Бригадир, В.А. Зуєв та ін.]; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х.: ХНУВС, 2014. – С. 134.

а) використання об'єктів загальнодержавного значення. Наприклад, до пам'яток природи загальнодержавного значення відносяться природні об'єкти, що мають особливу цінність і є унікальними або типовими для країни. Вони використовуються в наукових, культурно-освітніх та естетичних цілях. Наприклад, до природного об'єкта загальнодержавного значення належить дендрологічний парк «Софіївка» в Умані, урочище «Хвороща», «Олександрівка» на Рівненщині. До водних об'єктів загальнодержавного значення належать: внутрішні морські води та територіальне море, які використовуються для судноплавства, рибальства, у наукових, рекреаційних та інших цілях; підземні води, які є джерелом централізованого водопостачання, що використовуються для задоволення питних потреб; поверхневі води (озера, водосховища, річки, канали), що знаходяться і використовуються на території більш як однієї області, а також їх притоки всіх порядків, що можуть використовуватися для судноплавства, рибальства, у наукових, рекреаційних цілях та для інших потреб; водні об'єкти в межах територій природно-заповідного фонду загальнодержавного значення, що використовуються для наукових, освітніх, виховних та інших цілях; води віднесені до категорії лікувальних, що використовуються в лікувальних цілях.

б) використання об'єктів місцевого значення. Наприклад, до водних об'єктів місцевого значення, які можуть бути надані в користування належать:

– поверхневі води, що знаходяться і використовуються в межах однієї області і які не віднесені до водних об'єктів загальнодержавного значення;

– підземні води, які не можуть бути джерелом централізованого водопостачання.

5. За способами виникнення:

- а) право первинного природокористування;
- б) право вторинного природокористування.

Наприклад, на підставі ст. 42 Водного кодексу України водокористувачі можуть бути первинними і вторинними.

Первинні водокористувачі – це ті, які мають власні водозабірні споруди і відповідне обладнання для забору води.

Вторинні водокористувачі (абоненти) – це ті, які не мають власних водозабірних споруд і отримують воду з водозабірних споруд первинних водокористувачів або скидають стічні води в їх системи на умовах, що встановлюються між ними.

6. Залежно від форми організації праці:

- а) право колективного природокористування;
- б) право індивідуального природокористування.

Таким чином право природокористування можна класифікувати на види за різними класифікаційними критеріями.

§ 5.3. Суб'єкти та об'єкти права природокористування

Суб'єктами права природокористування є фізичні, юридичні особи, державні органи та органи місцевого самоврядування, як природо користувачі з одного боку так і уповноважені на надання природних ресурсів у користування з другого боку, а також суб'єкти, що уповноважені на виконання інших виконавчо-розпорядчих функцій у даній сфері, які, реалізуючи та, забезпечуючи реалізацію повноважень щодо володіння і користування, зобов'язані здійснювати комплекс заходів щодо їх ефективного використання, відтворення і охорони шляхом реалізації своїх повноважень (прав та обов'язків).

Суб'єктів права природокористування можна класифікувати:

– природокористувачі – фізичні, юридичні особи, які в установленому законом порядку набули права володіння і користування природними ресурсами для відповідних цілей і зобов'язані здійснювати комплекс заходів щодо їх ефективного використання, відтворення і охорони та мають у зв'язку з цим певні права та обов'язки;

– суб'єкти, які наділені повноваженнями надання природного об'єкта у користування (власники природного об'єкта або уповноважені ним органи, посадові особи);

– органи, які здійснюють управлінські функції раціональним природокористуванням.

Суб'єкти права природокористування повинні мати загальну та/або спеціальну природноресурсну правоздатність та дієздатність та/або відповідну компетенцію.

Юридичні особи, які наділені екологічною правоздатністю, завжди дієздатні. Тому щодо них застосовується термін «праводієздатність». Екологічна праводієздатність властива лише самостійно оформленим як єдине ціле організаціям.

Екологічна правоздатність *громадянина* виникає з моменту народження і припиняється з його смертю, при цьому вона, як і цивільна, визнається за всіма громадянами. На екологічну правоздатність громадян не впливає ні соціальний стан або походження, ні стать, ні раса, ні сімейний стан.

Екологічна дієздатність громадян передбачає можливість своїми діями набувати цивільних прав та обов'язків. Екологічна дієздатність, як і цивільна, може визнаватися за різними громадянами і не в однаковому обсязі. Наприклад, використовувати земельну ділянку житлової забудови можуть особи, які набули повної дієздатності (відповідно до ст. ст. 34, 35 ЦК України, особи, які досягли 18–

тирічного віку, а також неповнолітні особи, які набули повної цивільної дієздатності в результаті реєстрації шлюбу, працюють за трудовим договором, є матір'ю чи батьком дитини¹). Стосовно набуття права на використання ділянки надр для видобування корисних копалин, то особа повинна мати спеціальну природноресурсну дієздатність, тобто мати певні спеціальні знання, матеріальні можливості і пройти тендер.

Юридичними особами, як суб'єктами права природокористування можуть бути:

- 1) підприємства, установи, організації різних форм власності, підпорядкування та господарювання;
- 2) громадські об'єднання;
- 3) релігійні організації;
- 4) військові організації і формування;
- 5) міжнародні організації.

Фізичні особи, як суб'єкти права природокористування:

- 1 – громадяни України;
- 2 – іноземці;
- 3 – особи без громадянства.

Об'єкти права природокористування – конкретні, індивідуально визначені, юридично відособлені природні ресурси (об'єкти або їх частини), які закріплюються на праві постійного чи тимчасового користування за фізичними та юридичними особами.

Об'єкти права природокористування можна класифікувати на:

- об'єкти права загального природокористування;
- об'єкти права спеціального природокористування.

Об'єкти права загального природокористування характеризуються такими ознаками:

¹ Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. (станом на 27.09.2014 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №№ 40–44. – Ст. 356.

а) не передаються і не закріплюються за конкретними суб'єктами, а використовуються без особливого дозволу всіма особами;

б) не надаються дозволи на користування ними;

в) їх використання санкціоновано державою і закріплено правом загального використання;

г) їх використання не фіксується і не підлягає державно-правовій реєстрації;

д) безоплатність.

Ознаки об'єктів права спеціального природокористування:

а) підлягають передачі і закріпленню за конкретними суб'єктами;

б) обов'язкове надання дозволів;

в) платність користування;

г) юридично фіксуються в природноресурсних кадастрах;

д) підлягають державно-правовій реєстрації.

До об'єктів права загального природокористування відносять:

– землі (землі загального користування населених пунктів: майдани, шляхи, парки, проїзди та ін.);

– води;

– ліси;

– території природно-заповідного фонду;

– тваринний світ;

- рослинний світ тощо.

До об'єктів права спеціального природокористування відносять:

– землі сільськогосподарського призначення;

– землі житлової та громадської забудови;

– землі природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення;

– землі оздоровчого призначення;

– землі рекреаційного призначення;

- землі історико-культурного призначення;
- землі лісогосподарського призначення;
- землі водного фонду;
- землі промисловості, транспорту, зв'язку, енергетики, оборони та іншого призначення;
- ліси;
- водні об'єкти або їх частини.

Виходячи із сказаного вище слід зазначити, що суб'єктами права природокористування є не лише природокористувачі, але і особи, які надають природний об'єкт (ресурс) у користування, уповноважені ними особи, а також а також особи, які виконують управлінські функції у даній сфері.

Об'єктами права природокористування є всі природні об'єкти з приводу яких можуть виникнути правовідносини володіння і користування і користувачі зобов'язані виконувати комплекс заходів щодо їх раціонального використання, відтворення та охорони.

§ 5.4. Зміст права природокористування

Зміст права природокористування – це сукупність прав і обов'язків суб'єктів права природокористування (природокористувачів), обумовлених нормами чинного законодавства чи відповідною угодою на користування природними ресурсами (договором короткострокового чи довгострокового користування, оренди тощо).

Права і обов'язки природокористувачів зводяться до повноважень володіння і повноважень користування природними об'єктами. А в процесі володіння і використання природного ресурсу особа зобов'язана здійснювати комплекс заходів щодо його

відтворення і комплексної охорони, а також реалізації майнових та немайнових прав.

Відповідно до викладеного вище природокористувачі *мають право*:

— на здійснення загального і спеціального використання природних ресурсів;

— на використання корисних властивостей природних ресурсів (наприклад, використання корисних властивостей лісів для культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних, туристичних і освітньо-виховних цілей, потреб мисливського господарства, проведення науково-дослідних робіт);

— власності на вироблену продукцію та доходи, отримані в результаті використання природних ресурсів;

— спорудження виробничих, житлових, культурно-побутових будівель, гідротехнічних та водогосподарських об'єктів, шляхів, необхідних для використання природних ресурсів, їх охорони та відтворення;

— на передачу природних ресурсів у вторинне користування у встановленому законодавством порядку;

— на оскарження у встановленому порядку рішень державних органів і їх посадових осіб, які порушують права природокористувачів;

— на отримання від нового власника, природокористувача компенсації за поліпшення якості природних ресурсів у разі їх вилучення або добровільної відмови від подальшого використання;

— на отримання пільгового кредитування на виконання заходів, спрямованих на охорону та відтворення природних ресурсів;

— на користування пільгами при оподаткуванні за умови виконання заходів, спрямованих на відтворення та охорону природних ресурсів;

— на захист порушеного права природокористування у судовому порядку.

Природокористувачі зобов'язані:

— забезпечувати використання природних ресурсів відповідно до їх цільового призначення та умов надання в користування;

— раціонально і економно використовувати природні ресурси, не допускати зниження якості;

— додержуватись вимог щодо строків природокористування, вимог екологічної безпеки, нормативів та лімітів використання природних ресурсів;

— своєчасно і в повному об'ємі вносити плату за спеціальне використання природних ресурсів;

— здійснювати заходи щодо впровадження новітніх технологій у процесі використання природних ресурсів;

— здійснювати заходи щодо запобігання псуванню, забрудненню і виснаженню природних ресурсів, впроваджувати маловідходні та безвідходні, екологічно чисті технології виробництва;

— не порушувати права інших власників природних ресурсів і природокористувачів;

— компенсувати шкоду, заподіяну у процесі використання природних ресурсів.

Отже, суб'єкти права природокористування наділені низкою прав і обов'язків, що мають як майновий так і немайновий характер. Причому окремі з цих прав та обов'язків мають загальний характер, тобто стосуються не лише спеціальних природокористувачів, але і тих природокористувачів, які використовують природні ресурси на праві загального природокористування.

§ 5.5. Підстави виникнення та припинення права природокористування

Право природокористування певного суб'єкта виникає і здійснюється на підставі норм, закріплених у правових актах, а також волевиявлення суб'єкта щодо здійснення права користування відповідним природним ресурсом (об'єктом).

Право загального природокористування виникає на основі закону. Це право гарантоване особі Конституцією України.

Головною підставою виникнення права спеціального природокористування є *юридичні дії*, які залежать від об'єкта природи, від суб'єкта, від виду природокористування тощо.

Кінцевим результатом юридично значущої дії є юридичний факт, що формально виражений у індивідуальному акті, у результаті якого суб'єкт (природокористувач) наділяється юридичними правами та обов'язками.

Юридичні дії, як підстава виникнення права природокористування становлять складну юридичну сполуку, що включає:

- прояв волевиявлення особи про надання їй у користування природного об'єкта (його частини) шляхом подання письмового клопотання (заяви) до уповноваженого державного органу або власника природного ресурсу) для вилучення з нього корисних властивостей. У клопотанні (заяві) про надання природного об'єкта в користування вказується обґрунтування надання природного об'єкта у користування (бажаний розмір і місце розташування об'єкта, мета його використання, строк використання, склад сім'ї тощо), а в окремих випадках – письмова згода уповноваженого органу та інші документи;

- прийняття рішення (постанови) компетентним державним органом, органом місцевого самоврядування або підприємством, установою, організацією про надання дозволу на користування;

- відведення в натурі (на місцевості) природного об'єкта (або його частини) з визначенням меж. Приступати до використання природного об'єкта до визначення меж на місцевості і одержання дозволу (документа), що засвідчує право власності або права користування ним, забороняється;

- видача (складання та підписання) відповідного документа, який посвідчує право користування конкретним природним об'єктом (наприклад, договору оренди земельної ділянки, ліцензії на користування надрами тощо);

- реєстрація дозволу на здійснення права природокористування у відповідних реєстрах. При цьому під поняттям «дозвіл на спеціальне використання природних ресурсів» розуміють, що це офіційний документ, який посвідчує право юридичної або фізичної особи на здійснення конкретного виду природокористування.

Дозволи (ліцензія, лісовий квиток, лісорубний квиток тощо) на спеціальне використання природних ресурсів видаються на основі затверджених лімітів (квот), що визначають обсяги природних ресурсів для використання. Ліміти (квоти) — це система встановлених природокористувачам на певний час обсягів граничного використання (вилучення) природних ресурсів, викидів і скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище і розміщення відходів виробництва.

Відповідно до Положення про порядок видачі дозволів на спеціальне використання природних ресурсів і встановлення лімітів використання ресурсів загальнодержавного значення, затвердженого

постановою Кабінету Міністрів України 10 серпня 1992 року¹ визначається порядок видачі дозволів на спеціальне використання природних ресурсів, крім лісових та водних, а також водних біоресурсів, підприємствам, установам, організаціям і громадянам.

Право користування природними об'єктами може виникнути також у зв'язку з користуванням основним об'єктом природи, переданим у користування. Суб'єкт права користування мисливською фауною або рибними запасами має певні права і по користуванню земельною або водною територією (лісом, водоймищем). Таке природокористування (його умови, межі допустимості та ін.) регламентується безпосередньо законом і не потребує, як правило, спеціального дозволу.

Підстави та порядок припинення, зупинення, зміни права природокористування

Право природокористування може бути зупинено на деякий час (зупинення — це тимчасове припинення діяльності²), припинено повністю або змінено тільки на підставах та в порядку, передбачених законом. Для конкретних видів права природокористування, а також залежно від об'єктів права визначені різні підстави їх припинення, зупинення на деякий час, зміни. Деякі з підстав є загальними для всіх або багатьох видів природокористування. Інші ж мають спеціальний характер і поширюються лише на окремі види права природокористування.

¹ Про порядок видачі дозволів на спеціальне використання природних ресурсів і встановлення лімітів використання ресурсів загальнодержавного значення: постанова Кабінету Міністрів України від 10.08.1992 р. № 459. (станом на 19.11.2013 р.) // Урядовий кур'єр. — 1992. — № 35.

² Господарське право України: Навчальний посібник / За заг. ред. проф. Н.О.Саніахметової. — Х.: «Одіссей», 2005. — 608 с. // [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://uristinfo.net/hozjajstvennoe-pravo/235-gospodarske-pravo-ukrayini--nosaniahmetova-/6217-zupinennja-i-pripinennja-dijalnosti-subektiv-gospodarjuvannja.html>

Повне припинення права природокористування настає, коли природо-користувач позбавляється права користування на весь наданий йому *природний об'єкт*.

Частковим припиненням вважається вилучення (добровільна відмова) у природокористувача тільки частини природного об'єкта із збереженням за ним права користування залишеною частиною.

Підстави припинення (повністю або частково) права користування природними об'єктами передбачені у спеціальних статтях відповідних кодексів і законів про природні ресурси. Їх можна класифікувати на:

1. Обов'язкові (безумовні):

- добровільна відмова від права користування природним об'єктом або його частиною;
- коли відпала потреба у використанні природного об'єкта;
- у зв'язку із закінченням строку, на який надавався у користування природний об'єкт;
- у зв'язку із необхідністю вилучення природного об'єкта у природо-користувача для державних, громадських та інших потреб;
- припинення діяльності підприємства, організації, установи, фермерського господарства;
- закінчення строку дії договору тимчасового, в тому числі і орендного, користування природним об'єктом.
- смерть громадянина.

2. Умовні:

- здійснення природокористування всупереч цілям і вимогам, передбаченим відповідними документами на той або інший вид природокористування;
- нецільове використання природного ресурсу;

– розірвання договору про тимчасове користування природним об'єктом, у тому числі і на умовах оренди.

Таким чином право природокористування виникає, змінюється, зупиняється і припиняється на основі закону і договору.

Список рекомендованих джерел:

1. Конституція України від 28.06.1996 р. у редакції від 06.10.2013 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Про охорону навколишнього природного середовища : закон України від 25.06.1991 р. (станом на 18.11.2012 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546.
3. Про порядок видачі дозволів на спеціальне використання природних ресурсів і встановлення лімітів використання ресурсів загальнодержавного значення: Постанова Кабінету Міністрів України від 10.08.1992 р. № 459. (станом на 19.11.2013 р.) // Урядовий кур'єр. – 1992. – № 35.
4. Екологічне право України. Академічний курс: підручник / [за заг. ред. Ю.С. Шемшученка]. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. – 720 с.
5. Екологічне право України. Загальна частина: навч. посібник / [за заг. ред. О.М. Шуміла]. – Х.: Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2010. – 292 с.
6. Екологічне право України: підручник. / [за ред. проф. А.П. Гетьмана, М.В.Шульги]. – Х.: Право, 2009. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uristinfo.net/ekologicheskoe-pravo/270-ekologichne-pravo-ukrayini-getman-shulga/8645-predmet-metod-ponjattja-printsipi-ta-sistema-ekologichnogo-prava.html>

7. Екологічне право України. Особлива частина : навч. посіб. / [О.М. Шуміло, І.В. Бригадир, В.А. Зуєв та ін.]; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х.: ХНУВС, 2014. – С. 134.

Питання для самоконтролю:

1. Сформулюйте поняття «право природокористування».
2. Назвіть види права природокористування.
3. Якими ознаками характеризується право загального природокористування?
4. Якими ознаками характеризується право спеціального природокористування?
5. Сформулюйте поняття «суб'єкт права природокористування».
6. Сформулюйте поняття «природокористувач».
7. Назвіть суб'єктів права природокористування.
8. Сформулюйте поняття «об'єкт права природокористування».
9. Назвіть об'єкти права загального та спеціального природокористування.
10. Що становить зміст права природокористування? Якими правами та обов'язками наділені природо користувачі?
11. Назвіть підстави та порядок виникнення права природокористування.
12. Назвіть підстави та порядок припинення права природокористування.

Тестові завдання для самоконтролю:

1. Право загального природокористування характеризується такими ознаками:

а) підлягає державно-правовій реєстрації;

- б) є загальнодоступним;
- в) здійснюється за спеціальними дозволами;
- г) є оплатним.

2. Право спеціального природокористування характеризується такими ознаками:

- а) є загальнодоступним;
- б) не потребує державно-правової реєстрації;
- в) здійснюється за спеціальними дозволами;
- г) реалізується на об'єктах загального природокористування.

3. До природних ресурсів місцевого значення належать:

- а) природні ресурси континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони;
- б) поверхневі води, що знаходяться або використовуються на території більше як однієї області;
- в) загальнопоширені корисні копалини;
- г) дикі тварини, які занесені до Червоної книги України.

4. До природних територій та об'єктів, що підлягають особливій охороні не належать:

- а) природно-заповідний фонд;
- б) курортні та лікувально-оздоровчі зони;
- в) території надзвичайних екологічних ситуацій;
- г) рекреаційні зони.

5. Іноземним фізичним та юридичним особам у користування природні ресурси:

- а) можуть надаватися;
- б) не можуть надаватися;
- в) надаються лише ті, що належать фізичним та юридичним особам;
- г) надаються лише ті, що належать державі.

6. Право постійного користування природними ресурсами мають:

- а) підприємства, установи, організації державної, комунальної та приватної власності;
- б) лише фізичні особи України;
- в) підприємства, установи, організації державної та комунальної власності;
- г) лише органи державної влади.

РОЗДІЛ 6

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ У ГАЛУЗІ ЕКОЛОГІЇ

§ 6.1. Загальні положення публічного управління у галузі екології

На нинішньому етапі розвитку суспільства проблеми взаємодії людини і природи набувають значення всепланетарних, в тому числі і загальнонаціональних пріоритетів. У зв'язку з цим сформувалася відносно нова функція держави – *екологічна*. Ця функція закріплена в Конституції України і спрямована на гармонізацію відносин у суспільстві при взаємодії з навколишнім природним середовищем та забезпечення оптимального врахування екологічних інтересів суспільства при вирішенні економічних питань.

Відповідно до статті 16 Конституції України¹ – забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, подолання наслідків Чорнобильської катастрофи — катастрофи планетарного масштабу, збереження генофонду Українського народу є обов'язком держави. Цю функцію держава здійснює через управління природокористуванням і охороною довкілля, яке являє собою найважливішу складову частину соціального управління суспільством.

Об'єктом управління є суспільні відносини, що виникають і існують при взаємодії з навколишнім природним середовищем, які не збігаються із законами розвитку людства. Здійснюючи управління держава визначає основні напрямки діяльності її органів за сприяння громадських організацій у вирішенні завдань охорони довкілля і раціонального природокористування. Через діяльність державних

¹ Конституція України від 28 черв. 1996 р. (станом на 06.10.2013 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.

органів та громадських організацій запроваджується та реалізується відповідна система заходів, що спрямована на реалізацію завдань у сфері екології.

Тому *метою* управління в галузі природокористування і охорони довкілля є:

- реалізація законодавства;
- контроль за дотриманням вимог екологічної безпеки;
- забезпечення проведення ефективних і комплексних заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів;
- досягнення узгодженості дій державних і громадських органів при проведенні екологічних заходів (ст. 16 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»¹).

Особливістю екологічного управління є його поділ переважно *за видами природних ресурсів, незалежно від того, в яких сферах та галузях народного господарства вони використовуються* (наприклад, управління у галузі використання, відтворення та охорони земель здійснює єдиний державний орган – Державне агентство земельних ресурсів України; управління у галузі використання, відтворення, охорони та захисту лісів здійснює Державне агентство лісових ресурсів України; управління у галузі використання, відтворення та охорони вод – Державне агентство водних ресурсів України).

Кожен орган управління виконує специфічні функції, що характерні для управління конкретним видом природного ресурсу. Види цих функцій і їх зміст залежать від кожного природного об'єкта і впливають із соціальних, екологічних та економічних вимог щодо організації його використання та охорони.

¹ Про охорону навколишнього природного середовища: закон України від 25.06.1991 р. (станом на 18.11.2012 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546.

Публічне управління природокористуванням і охороною довкілля базується на таких основних *принципах*:

1. *Законності*. Цей принцип трактується таким чином, що органи управління, їх посадові особи в сфері екології, виконуючи свої функції, зобов'язані керуватися приписами законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів, якими встановлені їх повноваження, а також порядок прийняття відповідних управлінських рішень. Не мають права органи управління та їх посадові особи діяти поза межами своєї компетенції. У разі прийняття управлінських рішень поза межами визначеної компетенції публічні органи та їх посадові особи несуть юридичну відповідальність.

2. *Поєднання комплексного та диференційованого підходів в управлінні охороною навколишнього природного середовища*. Трактуючи цей принцип слід звернути увагу на те, що кожен природний об'єкт є окремо існуючим, але при цьому перебуває у нерозривному зв'язку з іншими природними ресурсами та навколишнім природним середовищем. Тому управління в екологічній сфері повинно здійснюватися з обов'язковим врахуванням цих зв'язків і залежності природних ресурсів один від одного та від природних явищ.

Комплексний підхід також передбачає всебічне врахування всіх чинників – екологічних, економічних, технічних, соціальних та ін., що можуть вплинути на ефективність природоохоронних заходів. На забезпечення виконання цього принципу в Україні функціонує Міністерство екології та природних ресурсів України, що здійснює комплексне управління охороною навколишнім природним середовищем, та центральні органи виконавчої влади, що відповідальні за організацію охорони та використання окремих природних ресурсів (Державне агентство водних ресурсів України, Державне агентство

земельних ресурсів України, Державне агентство лісових ресурсів України, Державне агентство рибного господарства України).

3. *Єдність державного, самоврядного і громадського управління.* При такому поєднанні можливе максимальне узгодження загальнодержавних, регіональних та корпоративних цілей та інтересів. Вирішення проблем у сфері екології особливо потребує узгоджених та скоординованих дій органів державної влади, місцевого самоврядування та громадських об'єднань і організацій. Зокрема, органи місцевого самоврядування та громадські об'єднання і організації не можуть бути сторонніми спостерігачами того, як використовуються на їх території природні ресурси, що належать до місцевого і до загальнодержавного значення, адже таке використання може мати суттєвий вплив на екологічні умови життєдіяльності населення відповідної території. Необхідність збалансованого підходу до врахування місцевих і загальнодержавних інтересів виникає й при вирішенні питання будівництва на певній території підприємств, діяльність яких створює загрозу для довкілля та впливає на стан здоров'я населення. За таких обставин лише чітко узгоджений і збалансований механізм взаємодії органів державного, самоврядного та громадського управління здатен сприяти прийняттю на територіальному рівні економічно та екологічно виважених рішень у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки.

4. *Програмно-цільового забезпечення розробки та реалізації екологічних заходів.* Даний принцип реалізується шляхом розробки та виконання загальнодержавних, регіональних та місцевих екологічних програм, розділів з питань екологічної безпеки та охорони об'єктів навколишнього природного середовища у складі державних програм

економічного та соціального розвитку держави та в інших програмних документах.

Зокрема, наприклад, в Україні прийняті та діють такі екологічні програми:

– Загальнодержавна програма формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки, затверджена Законом України від 21 вересня 2009 р.¹

– Загальнодержавна цільова програма розвитку водного господарства та екологічного оздоровлення басейну річки Дніпро на період до 2021 року, затверджена Законом України від 24 травня 2012 р.²;

– Програма перспективного розвитку заповідної справи в Україні, затверджена Постановою Верховної Ради України від 22 вересня 1994 р.³ та ін.

Місцеві програми:

– Програма економічного і соціального розвитку Житомирської області на 2014 рік, що містить розділи: розвитку земельних відносин та землепорядкування територій; розвиток лісового господарства⁴ та ін.

5. *Організації раціонального використання природних ресурсів.* На реалізацію цього принципу спрямована уся діяльність органів публічного управління, так як він дозволяє об'єднати воедино і

¹ Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000 – 2015 роки // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 47. – Ст. 405.

² Про затвердження Загальнодержавної цільової програми розвитку водного господарства та екологічного оздоровлення басейну річки Дніпро на період до 2021 року: закон України від 24.05.2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 17. – Ст. 146.

³ Про Програму перспективного розвитку заповідної справи в Україні: постанова Верховної Ради України від 22.09.1994 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 48. – Ст. 430.

⁴ Програма економічного і соціального розвитку Житомирської області на 2014 рік. Офіційний веб-сайт Житомирської області // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zhitomir-region.gov.ua/doc_cil_progs/ekonom.pdf

спрямувати всі цілі та завдання охорони довкілля на перспективний період. З цією метою органи управління здійснюють конкретні заходи організаційного, технічного, економічного, наукового й іншого характеру. Можна з впевненістю стверджувати, що цей принцип є ключовим в діяльності органів управління усіх рівнів.

6. *Плановості.* Для досягнення цілі обов'язковою умовою є складання заздалегідь наміченого порядку дій. Лише за допомогою оптимального розподілу ресурсів можливе досягнення поставленої мети. Для забезпечення даного принципу складаються довго–середньо– та короткострокові плани, що належить до тактичного планування діяльності публічного органу управління. У тактичних планах визначається мета, термін, охоплення сфер впливу. Тактичні плани деталізують стратегічні, однак сфера їхньої спрямованості більш вузька.

7. *Компетентності.* Компетентність – необхідна умова професійної діяльності будь-якого органу управління та його посадових осіб. У сфері екології передбачені такі види компетентності: політична, правова, економічна, психологічна.

8. Політична компетентність пов'язана з розумінням природи основних суспільних функцій та організаційної структури сучасної держави, принципів та форм демократії, характеру взаємодії між різними гілками влади, ролі політичних партій в житті суспільства. Цим видом компетенції наділяються керівники центральних органів виконавчої влади – міністри.

Правова (юридична) компетентність державних службовців формується в процесі базової професійної підготовки, що стосується основних галузей права та ґрунтується на навичках її професійного застосування в різних сферах діяльності.

Економічна компетентність диференціюється в залежності від спеціалізації державних службовців і в межах загального для всіх рівня має включати оцінку здатності застосовувати порівняльний аналіз основних економічних концепцій.

Психологічна компетентність є підставою для ефективних комунікаційних контактів, коли необхідно розуміти людей, їхні інтереси, мотиви та наміри, знаходити до них індивідуальний підхід.

Управлінська компетентність включає знання методів управління, ціннісно-орієнтаційне регулювання, комплексне управління трудовою мотивацією, розвиток творчого потенціалу тощо¹.

9. *Платності спеціального природокористування.* Виконання цього принципу полягає у тому, що спеціальне використання природних ресурсів є платним. Однак, за використання не всіх природних ресурсів є можливість стягнути плату, так як не всі природні ресурси можливо передати у спеціальне користування. Зокрема, не є об'єктом права спеціального природокористування корисні властивості лісів (здатність лісів зменшувати негативні наслідки природних явищ, захищати ґрунти від ерозії, запобігати забрудненню навколишнього природного середовища та очищати його, сприяти регулюванню стоку води, оздоровленню населення та його естетичному вихованню тощо), так як ці властивості використовуються для задоволення суспільних потреб (ч. 2 ст. 6 Лісового кодексу України²).

Ґрунтуючись на цих принципах, суб'єкти публічного управління — державні органи, органи місцевого самоврядування та громадські об'єднання і організації повинні проводити діяльність, спрямовану на

¹ Лутчин Т.М. Професіоналізм державних службовців як умова ефективної діяльності органів державної влади // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kds.org.ua/blog/lutchin-tm-tvorcha-robota-profesionalizm-derzhavnih-sluzhbovtsiv-yak-umova-efektivnoi-diyalnost>

² Лісовий кодекс України від 21.01.1994 р. В редакції закону України від 08.02.2006 р. (станом на 27.07.2013 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 17. – Ст. 99.

забезпечення ефективного використання природних ресурсів, охорону довкілля, забезпечення екологічної безпеки.

§ 6.2. Види публічного управління у галузі екології

Чинним законодавством закріплені такі види управління у сфері раціонального використання природних ресурсів, їх відтворення та охорони: *державне, самоврядне та громадське*. Основні функції управління в даній сфері виконують центральні органи державного управління, місцеві органи державної виконавчої влади, виконавчі органи місцевого самоврядування в межах їх компетенції, що передбачено нормами чинного законодавства.

Урізноманітнення суб'єктів права власності на окремі природні ресурси суттєво вплинуло на роль держави та її органів як організаторів та гарантів відносин щодо використання, відтворення та охорони природних ресурсів. Управлінська діяльність держави (наприклад, моніторинг навколишнього природного середовища, облік природних ресурсів, державна екологічна експертиза тощо) поширюється і на ті природні об'єкти, які не є власністю держави, але в цьому випадку подібна діяльність базується на праві суверенітету держави — верховенстві державної влади.

Громадське управління в галузі екології здійснюють громадські об'єднання та організації. Їх роль у сфері управління раціональним використанням природних ресурсів, їх відтворення, охорони та забезпечення екологічної безпеки – це сприяння органам державної влади, місцевого самоврядування в забезпеченні якісного процесу управління у даній сфері. Зокрема, громадський контроль є важливою складовою забезпечення законності і правопорядку у галузі управління

раціональним використанням природних ресурсів, їх відтворенням, охороною та забезпечення екологічної безпеки.

Окремі управлінські функції покладаються також на власників природних ресурсів і природокористувачів. Таке управління отримало назву «*виробниче управління*». Воно тісно пов'язане з державним управлінням. У деяких нормативних актах містяться норми, що чітко визначають правоздатність природокористувачів з виробничого управління (ст. 12 Закону України «Про природно-заповідний фонд України» передбачено, що управління територіями та об'єктами природно-заповідного фонду, для яких не створюються спеціальні адміністрації, здійснюється підприємствами, установами та організаціями, у віданні яких перебувають ці території та об'єкти¹; або ст. 29 Закону України «Про охорону атмосферного повітря», якою визначено, що виробничий контроль за охороною атмосферного повітря здійснюється підприємствами, установами, організаціями та громадянами – суб'єктами підприємницької діяльності в процесі їх господарської та іншої діяльності, якщо вона справляє шкідливий вплив на стан атмосферного повітря²).

Таким чином досягнення максимального позитивного ефекту у галузі публічного управління щодо раціонального використання, відтворення та охорони природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки та захисту екологічних прав громадян можливе за умови ефективного поєднання державного, самоврядного та громадського управління.

¹ Про природно-заповідний фонд України : закон України від 16.06.1992 р. (станом на 14.07.2011 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 34. – Ст. 502.

² Про охорону атмосферного повітря: закон України від 16.10.1992 р. В редакції закону України від 21.06.2001 р. (станом на 18.11.2012 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 50. – Ст. 678.

§ 6.3. Органи публічного управління загальної компетенції у галузі екології

Систему публічних органів, які здійснюють управління у галузі раціонального використання, відтворення та охорони природних ресурсів можна класифікувати на:

– органи *загальної* компетенції (які поряд із екологічними виконують інші функції);

– органи *спеціальної* компетенції (основу діяльності яких становить виконання екологічних функцій).

До державних органів загальної компетенції належать:

– Верховна Рада України;

– Президент України;

– Кабінет Міністрів України;

– Верховна Рада Автономної Республіки Крим;

– Рада міністрів Автономної Республіки Крим;

– обласні, Київська та Севастопольська міські і районні державні адміністрації;

– органи місцевого самоврядування та їх виконавчі органи.

Єдиний законодавчий орган — ***Верховна Рада України***.

Виключно законами України визначаються засади власності, використання природних ресурсів, екологічної безпеки та правового режиму зон надзвичайних екологічних ситуацій.

Значний обсяг роботи в парламенті виконують комітети Верховної Ради (їх діяльність визначена Законом України «Про комітети Верховної Ради України» від 4 квітня 1995 р.¹). Нині в Парламенті України, відповідно до Постанови Верховної Ради України

¹ Про комітети Верховної Ради України: закон України від 04.04.1995 р. В редакції закону України від 22.12.2005 р. (станом на 30.12.2012 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1995. - № 19. – Ст. 134.

«Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України восьмого скликання» від 4 грудня 2014 р.¹ у Верховній Раді України функціонують комітети, що опікуються екологічними питаннями:

- з питань аграрної політики та земельних відносин;
- з питань будівництва, містобудування і житлово-комунального господарства;
- з питань державного будівництва, регіональної політики;
- з питань екологічної політики, природокористування та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи;
- з питань паливно-енергетичного комплексу, ядерної політики та ядерної безпеки;
- з питань охорони здоров'я;
- з питань сім'ї, молодіжної політики та спорту;
- з питань національної безпеки і оборони та ін.

Крім того, поряд із законодавчою функцією парламент здійснює окремі управлінські функції – затверджує загальнодержавні програми охорони довкілля, оголошує окремі місцевості зонами надзвичайної екологічної ситуації, здійснює парламентський контроль (ст. 85 Конституції України).

У сфері екології парламентом України затверджені такі екологічні програми: Постановою Верховної Ради України від 5 березня 1998 р. «Основні напрями державної політики України в галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки»², а також Законом України від

¹ Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України восьмого скликання: постанова Верховної Ради України від 4.12.2014 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://rada.gov.ua/news/Novyny/Povidomlennya/99603.html>

² Основні напрями державної політики України в галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки: постанова Верховної Ради

21 грудня 2010 р. «Основні засади (стратегії) державної екологічної політики України на період до 2020 року»¹.

Парламентський контроль у сфері охорони навколишнього природного середовища здійснюється у таких сферах: охорона, використання і відтворення природних ресурсів (надр, лісів, вод, атмосферного повітря, тваринного і рослинного світу, природно-заповідного фонду, оздоровчих та рекреаційних зон та ін.)

Президент України є главою держави. Як гарант державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини і громадянина (ст. 102 Конституції України), повноваження Президента України поширюються також і на екологічну сферу. Зокрема, Президент забезпечує державну незалежність, національну безпеку і правонаступництво держави; звертається з посланнями до народу та із щорічними і позачерговими посланнями до Верховної Ради України про внутрішнє становище України; укладає міжнародні договори, включаючи угоди і конвенції екологічної спрямованості; зупиняє дію актів Кабінету Міністрів України з мотивів невідповідності Конституції України з одночасним зверненням до Конституційного Суду України щодо їх конституційності; оголошує у разі необхідності окремі місцевості України зонами надзвичайної екологічної ситуації – з наступним затвердженням цього рішення Верховною Радою України.

Президент очолює *Раду національної безпеки і оборони України* (РНБО України), діяльність якої визначена Законом України «Про Раду

України від 05.03. 1998 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 38–39. – Ст. 248.

¹ Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року: закон України від 21.12.2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 26. – Ст. 218.

національної безпеки і оборони України» від 5 березня 1998 р.¹ РНБО координує і контролює діяльність державних органів у сфері оборони і національної безпеки, обов'язковою складовою частиною якої є екологічна безпека суспільства. Так, РНБО України прийняла рішення, які були затверджені відповідними указами Президента: 27 лютого 2009 р. «Про стан безпеки водних ресурсів держави та забезпечення населення якісною питною водою в населених пунктах України»², 29 березня 2013 р. «Питання протидії загрозам і ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій»³, 25 квітня 2013 р. «Про комплекс заходів щодо вдосконалення проведення моніторингу довкілля та державного регулювання у сфері поводження з відходами в Україні»⁴ та ін.

Верховна Рада Автономної Республіки Крим, згідно з Конституцією Автономної Республіки Крим⁵, здійснює представницькі, нормотворчі, контрольні функції та повноваження в межах, передбачених законодавством України. Зокрема, вона затверджує екологічні програми, здійснює права власника на землю і природні ресурси в межах території Автономної Республіки Крим, за винятком земель і природних ресурсів, віднесених до загальнодержавної власності, власності місцевого самоврядування, фізичних і юридичних осіб (п. 2 ст. 18 Конституції Автономної республіки Крим).

¹ Про Раду національної безпеки і оборони України: закон України від 5.03.1998 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. - № 35. – Ст. 237.

² Про стан безпеки водних ресурсів держави та забезпечення населення якісною питною водою в населених пунктах України : рішення Ради Національної безпеки і оборони України від 27.02.2009 р. // Офіційний вісник України. – 2009. – № 26. – Ст. 863.

³ Питання протидії загрозам і ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій: рішення Ради Національної безпеки і оборони України від 29.03.2013 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rnbo.gov.ua/documents/314.html>

⁴ Про комплекс заходів щодо вдосконалення проведення моніторингу довкілля та державного регулювання у сфері поводження з відходами в Україні: рішення Ради Національної безпеки і оборони України від 25.04.2013 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rnbo.gov.ua/documents/324.html>

⁵ Конституція Автономної Республіки Крим від 21.10.1998 р. (станом на 26.05.2010 р.) // Сборник нормативно-правових актів Автономной Республики Крым. – 1998. – № 12. – Ст. 1008.

Однак, нині, відповідно до Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України»¹ територія Автономної Республіки Крим визнається тимчасово окупованою.

Кабінет Міністрів України є вищим органом у системі органів виконавчої влади (ст. 1 Закон України «Про Кабінет Міністрів України» від 7 жовтня 2010 р.²). Він вправі вирішувати всі питання державного, зокрема екологічного, управління. Це, наприклад, забезпечення проведення політики у сфері охорони природи, екологічної безпеки і природокористування; здійснення заходів щодо забезпечення національної безпеки України; координація роботи міністерств та інших органів виконавчої влади.

Рада міністрів Автономної Республіки Крим здійснює виконавчі функції та повноваження в галузі екології згідно з Конституцією та законами України, а також нормативно-правовими актами Верховної Ради Криму з питань, віднесених до самостійного відання Автономної Республіки Крим, а також делегованих Конституцією України. Це питання сільського і лісового господарства, землеустрою, водогосподарського будівництва і зрошуваного землеробства, охорони довкілля, організації курортно-рекреаційної сфери і туризму тощо.

Місцеві державні адміністрації (обласні, Київська та Севастопольська міські та районні) здійснюють виконавчу владу в

¹ Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: закон України від 15 квітня 2014 р. // Відомості Верховної Ради. – 2014. – № 26. – Ст. 892.

² Про Кабінет Міністрів України: закон України від 07.10.2010 р. (станом на 02.10.2012 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 9. – Ст. 58.

областях і районах, містах Києві і Севастополі, компетенція яких визначена відповідним Законом України від 9 квітня 1999 року¹.

Адміністрації на певній території забезпечують виконання програм охорони довкілля, взаємодію з органами місцевого самоврядування, реалізацію делегованих відповідними радами повноважень. Зокрема, наведеним Законом передбачається, що районні і обласні ради делегують місцевим державним адміністраціям підготовку питань про надання землі для містобудівних потреб, організацію охорони природно-заповідних об'єктів місцевого значення, ліквідацію наслідків екологічних катастроф, стихійного лиха тощо.

Низку управлінських функцій від імені і в інтересах *територіальних громад сіл, селищ і міст* виконують місцеві ради і їх виконавчі комітети. Їх повноваження у галузі екології визначені Законом «Про місцеве самоврядування в Україні»², яким передбачено, що матеріальну і фінансову основу місцевого самоврядування становлять: земля, природні ресурси, що є у комунальній власності територіальних громад (ч. 3 ст. 16). Відповідно до ст. 26 Закону, виключно на пленарних засіданнях ради вирішують питання регулювання земельних відносин; надання дозволу на спеціальне використання природних ресурсів місцевого значення, а також скасування такого дозволу; прийняття рішень про організацію територій і об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення та інших територій, що підлягають особливій охороні; внесення пропозицій до відповідних державних органів щодо оголошення природних та інших об'єктів, що мають екологічну, історичну, культурну або наукову цінність, пам'ятками природи, історії або

¹ Про місцеві державні адміністрації: закон України від 09.04.1999 р. (станом на 23.10.2013 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 20. – Ст. 190.

² Про місцеве самоврядування в Україні: закон України від 21.05.1997 р. (станом на 23.10.2013 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – Ст. 170.

культури, які охороняються законом; надання згоди на розміщення на території села, селища, міста нових об'єктів, у тому числі місць чи об'єктів для розміщення відходів, сфера екологічного впливу діяльності яких включає відповідну територію.

Виконавчі органи сільських, селищних та міських рад, відповідно до ст. 27 Закону України «Про місцеве самоврядування» мають власні повноваження у сфері екології і делеговані державою. До власних (самоврядних) повноважень належать: підготовка програм соціально-економічного (у тому числі екологічного) розвитку сіл, селищ, міст, подання їх на затвердження ради, організація їх виконання; подання раді звітів про хід і результати виконання цих програм; попередній розгляд планів використання природних ресурсів місцевого значення, визначення розміру відшкодувань підприємствами за забруднення довкілля та інші екологічні збитки тощо. До делегованих повноважень належать: розгляд і узгодження планів підприємств, установ та організацій, що не належать до комунальної власності відповідних територіальних громад, здійснення яких може викликати негативні екологічні наслідки, підготовка до них висновків і внесення пропозицій до відповідних органів; здійснення контролю за дотриманням екологічного законодавства, погодження питань про надання дозволів на спеціальне використання природних ресурсів тощо.

Таким чином на раціональне використання природних ресурсів, охорону навколишнього природного середовища, забезпечення екологічної безпеки спрямована діяльність усієї системи органів загальної компетенції.

§ 6.4. Органи державного управління спеціальної компетенції у галузі екології

Органами спеціальної компетенції, на яких покладено здійснення управління у галузі екології є державні органи, наділені координаційними, організаційно-розпорядчими та контрольними функціями щодо реалізації прав на природні ресурси або їх частини, використання, відтворення, охорони цих об'єктів навколишнього природного середовища. Сфера їхньої діяльності — виключно чи переважно — організація використання, відтворення та охорони природних об'єктів і довкілля в цілому. Певних організаційних змін ці органи зазнають в процесі поетапного впровадження в Україні адміністративної реформи, що нині проводиться відповідно до Указу Президента України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» від 9 грудня 2010 р.¹ З метою визначення чіткої системи центральних органів виконавчої влади, їх підпорядкованості, забезпечення більш чіткого розмежування повноважень між центральними органами виконавчої влади 17 березня 2011 р. прийнято Закон України «Про центральні органи виконавчої влади»².

Центральним органом державного управління природокористуванням та охороною довкілля є *Міністерство екології та природних ресурсів України (Мінприроди України)*, положення про яке затверджено Указом Президента України 13 квітня 2011 р. № 452³.

¹ Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади: указ Президента України від 09.12.2010 р. (станом на 21.01.2014 р.) // Офіційний вісник України. – 2010. – № 94. – стор. 15. – Ст. 3334.

² Про центральні органи виконавчої влади: закон України від 17.03.2011 р. (станом на 01.01.2013 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 38. – Ст. 385.

³ Про Положення про Міністерство екології та природних ресурсів України: указ Президента України від 13.04. 2011 р. № 452 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 29. – стор. 255. – Ст. 1258.

Даний орган управління зазнав низку реорганізаційних змін. У 1991 р. розпочалася реорганізація Державного комітету УРСР з екології та раціонального природокористування в Міністерство охорони навколишнього природного середовища України. В той період, коли йшло активне створення незалежної держави України, проблеми екологічної безпеки займали важливе місце. Також ці проблеми були пов'язані з Чорнобильською катастрофою 1986 року і відсутністю в радянські часи нагляду за екологічною ситуацією в державі. 10 лютого 1995 р. Указом Президента України було затверджене Положення про Міністерство охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України (втратило чинність)¹.

З лютого 2002 року Міністерство екології та природних ресурсів України є правонаступником Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України, Комітету України з питань геології та використання надр, Комітету України з питань гідрометеорології, Державної адміністрації ядерного регулювання, Головного управління геодезії, картографії та кадастру України, Державної комісії у справах випробувань та реєстрації засобів захисту та регуляторів росту рослин і добрив.

З вересня 2003 року Міністерство екології та природних ресурсів України реорганізовано у Міністерство охорони навколишнього природного середовища України та Державний комітет природних ресурсів України. А Указом Президента України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» цей центральний орган виконавчої влади було знову реорганізовано у нині діюче Міністерство екології та природних ресурсів.

¹ Про Положення про Міністерство охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України: указ Президента України від 10.02.1995 р. (втратив чинність). // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/120/95>

Діяльність Міністерства має комплексний характер і тому в його структурі виокремлено такі *основні підрозділи*:

- Департамент стратегічного планування, економіки та фінансів;
- Департамент заповідної справи;
- Департамент екологічної безпеки та дозвільної системи;
- Департамент охорони природних ресурсів;
- Управління міжнародної діяльності;
- Управління майном, матеріально-технічного та інформаційного забезпечення;
- Управління державного екологічного та геологічного моніторингу (складається із відділу моніторингу довкілля і відділу атмосферного повітря);
- Управління роботи з персоналом та ін. структурні підрозділи.

Згідно з положенням про його правовий статус основними завданнями Мінприроди є:

- формування державної політики у сферах охорони навколишнього природного середовища, державного нагляду (контролю) за додержанням вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища, раціональне використання, відтворення і охорону природних ресурсів;

- реалізація державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища, екологічної та в межах своєї компетенції біологічної і генетичної безпеки, поводження з відходами (крім поводження з радіоактивними відходами), небезпечними хімічними речовинами, пестицидами та агрохімікатами, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів, відтворення та охорони земель, збереження, відтворення і невиснажливого використання біологічного та ландшафтного різноманіття, формування, збереження та використання екологічної мережі, організації, охорони та

використання природно-заповідного фонду, охорони атмосферного повітря, збереження озонового шару, регулювання негативного антропогенного впливу на зміну клімату та адаптації до його змін і виконання в межах компетенції вимог Рамкової конвенції ООН про зміну клімату та Кіотського протоколу до неї та реалізація у межах компетенції державної політики у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр;

– участь у формуванні та реалізація в межах своєї компетенції державної політики у сфері волонтерської діяльності.

Державне агентство екологічних інвестицій України (Держекоінвестагентство України) (Положення затверджено Указом Президента України 13 квітня 2011 р.¹) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра екології та природних ресурсів України.

Держекоінвестагентство України в межах компетенції забезпечує реалізацію державної політики у сфері регулювання негативного антропогенного впливу на зміну клімату та адаптації до його змін і виконання вимог Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату та Кіотського протоколу до неї.

Основними завданнями Держекоінвестагентства України є:

– реалізація державної політики у сфері регулювання негативного антропогенного впливу на зміну клімату та адаптації до його змін, а також внесення пропозицій щодо її формування;

– виконання в межах компетенції вимог Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату та Кіотського протоколу до неї;

¹ Про Положення про Державне агентство екологічних інвестицій України: указ Президента України від 13.04.2011 р. // Урядовий кур'єр від 18.05.2011 р. – № 88.

– створення та забезпечення функціонування національної системи обігу та торгівлі вуглецевими одиницями;

– провадження міжнародної діяльності за Рамковою конвенцією Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату та Кіотським протоколом до неї.

Державна екологічна інспекція України (Держекоінспекція України) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра екології та природних ресурсів України (Положення затверджено Указом Президента України від 13 квітня 2011 р.¹).

Держекоінспекція України входить до системи органів виконавчої влади та утворюється для забезпечення реалізації державної політики із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів.

Основними завданнями Держекоінспекції України є:

– внесення Міністрові екології і природних ресурсів пропозицій щодо формування державної політики зі здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів;

– реалізація державної політики зі здійснення державного нагляду (контролю) за додержанням вимог законодавства у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення та охорони природних ресурсів; додержанням режиму територій та об'єктів природно-заповідного фонду; за екологічною та радіаційною безпекою (у тому числі у пунктах пропуску через

¹ Про Положення про Державну екологічну інспекцію України: указ Президента України від 13.04.2011 р. // Урядовий кур'єр від 11.05.2011 р. – № 83.

державний кордон і в зоні діяльності митниць призначення та відправлення) під час імпорту, експорту та транзиту вантажів і транспортних засобів; біологічною і генетичною безпекою щодо біологічних об'єктів природного середовища при створенні, дослідженні та практичному використанні генетично модифікованих організмів (ГМО) у відкритій системі; поводженням з відходами (крім поводження з радіоактивними відходами) і небезпечними хімічними речовинами, пестицидами та агрохімікатами.

В державі утворена та функціонує система державних органів **поресурсового управління**, які виконують управлінські функції щодо охорони, раціонального використання та відтворення конкретних природних об'єктів. Діяльність більшості з них спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністерство екології та природних ресурсів України чи Міністерство аграрної політики та продовольства України.

Забезпечення реалізації державної політики *у сфері земельних відносин та топографо-геодезичної і картографічної діяльності* покладено на єдину систему державних органів земельних ресурсів, яка включає *Державне агентство земельних ресурсів України* (Держземагентство України) (положення затверджено Указом Президента України від 8 квітня 2011 р.¹), що є центральним органом виконавчої влади з питань земельних ресурсів та топографо-геодезичної і картографічної діяльності, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра аграрної політики та продовольства України та його органи на місцях – головні обласні, міські управління, районні відділи земельних ресурсів, інженерів-землевпорядників сіл і селищ.

¹ Про Державне агентство земельних ресурсів України: указ Президента України від 08.04.2011 р. (станом на 03.01.2013 р.) // Офіційний вісник Президента України. – 2011. – № 11. – стор. 40. – Ст. 609.

До завдань Державного агентства земельних ресурсів України віднесено реалізація державної політики у сфері земельних відносин та топографо-геодезичної і картографічної діяльності; внесення Міністрові аграрної політики та продовольства України пропозицій щодо формування державної політики у сфері земельних відносин та топографо-геодезичної і картографічної діяльності.

Держземагентство України відповідно до покладених на нього завдань:

– узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до компетенції Держземагентства України, розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавчих актів, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, нормативно-правових актів Мінагрополітики України та в установленому порядку подає їх Міністру;

– розробляє та подає для затвердження Міністру план заходів щодо реалізації основних напрямів та стратегічних цілей діяльності Держземагентства України;

– вносить у встановленому порядку пропозиції щодо розпорядження землями державної та комунальної власності, встановлення меж області, району, міста, району в місті, села і селища, регулювання земельних відносин;

– бере участь у розробленні та виконанні державних, галузевих, регіональних та місцевих програм з питань регулювання земельних відносин, раціонального використання земель, їх відтворення та охорони, встановлення меж області, району, міста, району в місті, села і селища, у проведенні моніторингу земель, територіальному плануванні, впровадженні географічних інформаційних систем, здійсненні топографо-геодезичної і картографічної діяльності та здійснює інші функції.

Управління в галузі *використання і охорони лісів* здійснює *Державне агентство лісових ресурсів України (Держлісагентство України)* (положення затверджено Указом Президента України від 13 квітня 2011 р.¹) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра аграрної політики та продовольства України, входить до системи центральних органів виконавчої влади і забезпечує реалізацію державної політики у сфері лісового та мисливського господарства.

Основними завданнями Держлісагентства України є:

- внесення пропозицій щодо формування державної політики у сфері лісового та мисливського господарства;
- реалізація державної політики у сфері лісового та мисливського господарства.

Управління в галузі *використання і охорони поверхневих вод* здійснює *Державне агентство водних ресурсів України (Держводагентство України)* (положення затверджено Указом Президента України 13 квітня 2011 р.²), яке є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра екології та природних ресурсів України.

До його системи, відповідно до басейнового принципу управління водними ресурсами, належать басейнові водогосподарські об'єднання, обласні управління комплексного використання водних ресурсів, басейнові (територіальні) інспекції з використання і охорони вод, їх дільниці та гідрохімічні лабораторії.

Основним завданням Держводагентства України є:

¹ Про Положення про Державне агентство лісових ресурсів України: указ Президента від 13.04.2011 р. // Офіційний вісник України. – 2011. – № 29. – Ст. 1264.

² Про Положення про Державне агентство водних ресурсів України: указ Президента України від 13.04.2011 р. (станом на 05.07.2013 р.) // Офіційний вісник Президента України. – 2011. – № 11. – Ст. 616.

– внесення пропозицій щодо формування державної політики у сфері розвитку водного господарства і меліорації земель, управління, використання та відтворення поверхневих водних ресурсів;

– реалізація державної політики у сфері управління, використання та відтворення поверхневих водних ресурсів, розвитку водного господарства і меліорації земель та експлуатації державних водогосподарських об'єктів комплексного призначення, міжгосподарських зрошувальних і осушувальних систем.

Окремі функції управління щодо *використання підземних вод* здійснює *Державна служба геології та надр України* (Держгеонадра України) (положення затверджено Указом Президента України 6.04.2011 р.¹), зокрема:

– ведення пошуково-розвідувальних та інших робіт щодо геологічного вивчення підземних вод;

– виявлення недіючих свердловин на воду і вживає заходів щодо їх ліквідації або ремонту і подальшого використання;

– ведення державного обліку підземних вод та водного кадастру.

Державна інспекція України з безпеки на морському та річковому транспорті (Укрморрічінспекція), що є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра інфраструктури України, (положення затверджено указом Президента України 8.04.2011 р.²) здійснює державний нагляд (контроль) за безпекою на морському та річковому транспорті; здійснює нагляд за станом морських шляхів та за дотриманням вимог щодо запобігання

¹ Про положення про Державну службу геології та надр України: указ Президента України від 06.04.2011 р. (станом на 27.06.2013 р.) // Офіційний вісник України. – 2011. – № 29. – Ст. 1228.

² Про Положення про Державну інспекцію України з безпеки на морському та річковому транспорті: указ Президента України від 08.04.2011 р. (станом на 05.09.2013 р.) // Офіційний вісник України. – 2011. – № 29. – Ст. 1255.

забрудненню навколишнього природного середовища морським та річковим транспортом.

Центральним органом, що здійснює державне *управління використанням і охороною надр* є *Державна служба геології та надр України* (Держгеонадра України) (Положення затверджено Указом Президента України від 6 квітня 2011 р.¹), що є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра екології та природних ресурсів входить до системи органів виконавчої влади і забезпечує реалізацію державної політики у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр.

Основними завданнями Держгеонадр України є:

- внесення пропозицій щодо формування державної політики у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр;
- реалізація державної політики у сфері геологічного вивчення та раціонального використання надр.

Державна служба гірничого нагляду та промислової безпеки України (Держгірпромнагляд України) (положення затверджено Указом Президента України 6 квітня 2011 р.²) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра надзвичайних ситуацій України.

Основними завданнями Держгірпромнагляду України у сфері гірничих відносин є:

- здійснення державного гірничого нагляду, охорони надр;

¹ Про Положення про державну службу геології та надр України: указ президента України від 06.04.2011 р. № 391 (станом на 27.06.2013 р.) // Офіційний вісник України. – 2011. – № 29. – Стор. 75. – Ст. 1228.

² Про Положення про Державну службу гірничого нагляду та промислової безпеки України: указ Президента України від 06.04.2011 р. (станом на 11.12.2012 р.) // Офіційний вісник України. – 2011. – № 29. – Ст. 1241.

– організація та здійснення державного нагляду (контролю) за додержанням законів та інших нормативно-правових актів з питань геологічного вивчення надр, їх використання та охорони, а також використання і переробки мінеральної сировини.

Функції управління у галузі *використання, охорони лісів* здійснює *Державне агентство лісових ресурсів України* (Держлісагентство України) (Положення затверджено Указом Президента України 13.04.2011 р.¹), що є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра аграрної політики та продовольства України, входить до системи центральних органів виконавчої влади і забезпечує реалізацію державної політики у сфері лісового та мисливського господарства. До системи Держлісагентства України належать територіальні органи – обласні управління лісового та мисливського господарства (Закарпатське, Івано-Франківське, Вінницьке, Волинське, Дніпропетровське, Донецьке, Запорізьке, Чернівецьке та ін.), Республіканський комітет Автономної Республіки Крим по лісовому і мисливському господарству, лісові господарства, лісомисливські господарства, лісопромислові та інші підприємства, національні парки, природні заповідники, лісонасінневі станції.

Основними завданнями Держлісагентства України є:

– внесення пропозицій щодо формування державної політики у сфері лісового та мисливського господарства;

– реалізація державної політики у сфері лісового та мисливського господарства.

Охорона, захист та відтворення зелених насаджень, що не віднесені до лісових ресурсів, у межах населених пунктів здійснюється

¹ Про Положення про Державне агентство лісових ресурсів України: указ Президента від 13.04.2011 р. // Офіційний вісник України. – 2011. – № 29. – Ст. 1264.

органами місцевого самоврядування, їх виконавчими підрозділами та органами Мінприроди.

Спеціально уповноваженим органом у галузі *ведення мисливського господарства* є *Державне агентство лісових ресурсів України* (Держлісагентство України) та його органи на місцях. Для цієї мети у складі агентства функціонують територіальні органи – обласні управління лісового та мисливського господарства.

Основні завдання Держлісагентства України визначені у лекції щодо управління у галузі лісових відносин.

Спеціально уповноваженим державним органом у галузі *ведення рибного господарства* (включаючи добування водних безхребетних і морських ссавців), є *Державне агентство рибного господарства України* (Держрибагентство України) (Положення затверджено Указом Президента України 16 квітня 2011 р.¹), що є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра аграрної політики та продовольства України.

Держрибагентство України входить до системи органів виконавчої влади та утворюється для реалізації державної політики у сфері рибного господарства та рибної промисловості, охорони, використання та відтворення водних живих ресурсів, регулювання рибальства, безпеки мореплавства суден флоту рибного господарства.

Основними завданнями Держрибагентства України є:

– реалізація державної політики у сфері рибного господарства та рибної промисловості, охорони, використання і відтворення водних живих ресурсів, регулювання рибальства, безпеки мореплавства суден флоту рибного господарства;

¹ Про Державне агентство рибного господарства України: указ Президента України від 16.04.2011 р. // Офіційний вісник України. – 2011. – № 31. – Ст. 1324.

– внесення на розгляд Міністрові аграрної політики та продовольства України пропозицій щодо формування державної політики у сфері рибного господарства та рибної промисловості, охорони, використання і відтворення водних живих ресурсів, безпеки мореплавства суден флоту рибного господарства.

Державна ветеринарна та фітосанітарна служба України (Держветфітослужба України) (Положення затверджено Указом Президента України 13 квітня 2011 р.¹) виконує певні управлінські функції у галузі **раціонального використання та охорони рослинного і тваринного світу**.

Основними завданнями Держветфітослужби України є реалізація державної політики у галузі ветеринарної медицини, сферах карантину та захисту рослин, охорони прав на сорти рослин, державного нагляду (контролю) за племінною справою у тваринництві.

Державне управління в галузі **охорони атмосферного повітря** здійснюється **Міністерством екології та природних ресурсів України**, яке наділене досить широкою компетенцією щодо реалізації державної політики у сфері охорони атмосферного повітря, збереження озонового шару, регулювання негативного антропогенного впливу на зміну клімату та адаптації до його змін і виконання в межах компетенції вимог Рамкової конвенції ООН про зміну клімату та Кіотського протоколу.

Міністерством охорони здоров'я України (МОЗ України) (Положення затверджено Указом Президента України 24 липня 2000 р.²).

¹ Про затвердження Положення про Державну ветеринарну та фітосанітарну службу України: указ Президента України від 13.04.2011 р. // Офіційний вісник України. – 2011. – № 29. – Ст. 1270.

² Про положення про Міністерство охорони здоров'я України: указ Президента України від 13.04.2011 р. (станом на 14.02.2012 р.) // Офіційний вісник України. – 2011. – № 29. – Ст. 1273.

Серед основних завдань МОЗ України забезпечення реалізації державної політики у сферах охорони здоров'я, санітарного та епідемічного благополуччя населення.

Крім цього, окремі функції екологічного управління в цій сфері здійснюють *Департамент Державної автомобільної інспекції (ДАІ) Міністерства внутрішніх справ України* (положення затверджено Указом Президента України 14 квітня 1997 р.¹), яке організує і здійснює контроль за дотриманням правил, норм, стандартів безпеки дорожнього руху та охорони навколишнього природного середовища від шкідливого впливу автотранспортних засобів та сільськогосподарської техніки.

Окрему групу державних органів становлять ті, що здійснюють *певні спеціальні функції екологічного управління* в галузі охорони довкілля і забезпечення екологічної безпеки. Це передусім стосується екологічних повноважень *Міністерства охорони здоров'я України*. Цей державний орган, крім вищеназваних напрямків діяльності, забезпечує також санітарно-гігієнічну охорону довкілля — створює оптимальні умови життєдіяльності населення, вивчає і не допускає шкідливого впливу чинників навколишнього природного середовища на здоров'я людини. У країні діє розгалужена система *Санітарно-епідеміологічної служби МОЗ України*, (Держсанепідслужба України) (Положення затверджено Указом Президента України 6 квітня 2011 р.²), що є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Віце-прем'єр-міністра України – Міністра охорони здоров'я України.

¹ Про положення про Державну автомобільну інспекцію Міністерства внутрішніх справ: постанова Кабінету Міністрів України від 14.04.1997 р. (станом на 06.09.2013 р.) // Офіційний вісник України. – 1997 р. – № 16. – Стор. 52.

² Про Положення про Державну санітарно-епідеміологічну службу України: указ Президента України від 06.04.2011 р. (станом на 14.02.2012 р.) // Офіційний вісник України. – 2011. – № 29. – Ст. 1235.

Держсанепідслужба України здійснює відповідний державний нагляд і має для цього впливові повноваження, передбачені Законом України від 24 лютого 1994 року «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення»¹ та іншими нормативними актами.

Державна служба України з надзвичайних ситуацій (ДСНС України) (Положення затверджено Указом Президента України 16 січня 2013 р.²), що є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра оборони України.

ДСНС України входить до системи органів виконавчої влади і забезпечує реалізацію державної політики у сферах цивільного захисту, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їх виникненню, ліквідації надзвичайних ситуацій, рятувальної справи, гасіння пожеж, пожежної та техногенної безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб, профілактики травматизму невиробничого характеру, а також гідрометеорологічної діяльності.

Державне агентство України з управління зоною відчуження (ДАЗВ України) (Положення затверджено Указом Президента України 6 квітня 2011 р.³) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра екології та природних ресурсів України

Основними завданнями ДАЗВ України є реалізація державної політики та внесення пропозицій щодо її формування у сферах:

¹ Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення: закон України від 24.02.1994 р. (станом на 06.12.2012 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 27. – Ст. 218.

² Деякі питання Державної служби України з надзвичайних ситуацій: указ Президента України від 16.01.2013 р. // Офіційний вісник України. – 2013. – № 5. – Ст. 154.

³ Про затвердження Положення про Державне агентство України з управління зоною відчуження: указ Президента України від 06.04.2011 р. (станом на 24.04.2013 р.) // Офіційний вісник України. – 2011. – № 29. – Ст. 1230.

– управління зоною відчуження і зоною безумовного (обов'язкового) відселення та забезпечення бар'єрної функції зони відчуження;

– поводження з радіоактивними відходами, відпрацьованим ядерним паливом та джерелами іонізуючого випромінювання;

– забезпечення захисту населення від джерел іонізуючого випромінювання;

– реабілітації радіаційно забруднених територій;

– ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи;

– фізичного захисту ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання на підприємствах, в установах та організаціях, що належать до системи ДАЗВ України;

– зняття з експлуатації енергоблоків Чорнобильської АЕС та перетворення об'єкта «Укриття» на екологічно безпечну систему.

Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України (Мінрегіон України) (Положення затверджено Указом Президента України 31 травня 2011 р.¹) та його органи на місцях у галузі екологічних відносин здійснюють збереження традиційного характеру середовища населених пунктів; благоустрою населених пунктів, квітково-декоративного насінництва та розсадництва, поводження з побутовими відходами; архітектурно-будівельного контролю, контролю у сфері житлово-комунального господарства тощо.

Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України (Держенергоефективності України) (Положення затверджено Указом Президента України 13 квітня

¹ Про затвердження Положення про Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України: указ Президента України від 31.05.2011 р. (станом на 09.07.2011 р.) // Офіційний вісник України. – 2011. – № 41. – Ст. 1665.

2011 р.¹) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра економічного розвитку і торгівлі України.

Держенергоефективності України входить до системи органів виконавчої влади і забезпечує реалізацію державної політики у сферах ефективного використання паливно-енергетичних ресурсів, енергозбереження, відновлюваних джерел енергії та альтернативних видів палива.

Державне агентство України з туризму та курортів (Держтуризмкурорт України) (Положення затверджено Указом Президента України 8 квітня 2011 р.²) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Віце-прем'єр-міністра України – Міністра інфраструктури України.

Держтуризмкурорт України відповідно до покладених на нього завдань у галузі екології:

- організовує ведення обліку туристичних ресурсів України, забезпечує їх раціональне використання та охорону;
- забезпечує створення та ведення Державного кадастру природних територій курортів України, а також бере участь у створенні та веденні Державного кадастру природних лікувальних ресурсів України;
- вносить пропозиції щодо розробки стандартів, діяльності з метрології та сертифікації, у проведенні робіт з підтвердження відповідності в законодавчо регульованій сфері.

¹ Про Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України: указ Президента України від 13.04.2011 р. (станом на 25.12.2013 р.) // Офіційний вісник України. – 2011. – № 29. – Ст. 1268.

² Про Положення про Державне агентство України з туризму та курортів: указ Президента України від 08.04.2011 р. (станом на 26.10.2013 р.) // Офіційний вісник України. – 2011. – № 29. – Ст. 1252.

Також у галузі раціонального використання та охорони природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки виокремлюють ще такий вид управління, як *галузеве (відомче) управління*. Галузевому управлінню притаманні правові відносини, що будуються по вертикалі, тобто, які складаються між органами управління та підпорядкованими їм суб'єктами.

Як зазначає Ю.П. Битяк, об'єктами галузевого управління є певна сукупність суб'єктів господарської, соціально-культурної чи адміністративно-політичної діяльності, що виконують функції однорідного призначення, зокрема, екологічного. Це визначення ґрунтується на понятті підприємства й установи як важливих об'єктів галузевого управління, створених для виробництва продукції, виконання робіт і надання послуг з метою задоволення суспільних потреб. При цьому форма власності, на якій засновано підприємство (установу), має значення лише для виявлення ступеня та форми галузевого (керуючого) впливу. Для віднесення підприємства (установи) до відповідної галузі головним є однорідність (однотипність) виробничої чи іншої діяльності¹.

Суб'єктами такого управління, зокрема, є Міністерство аграрної політики і продовольства України; Міністерство енергетики та вугільної промисловості України, Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, Міністерство інфраструктури України.

Отже, в екологічній сфері функціонує система спеціально уповноважених органів, що здійснюють управління щодо раціонального використання природних ресурсів, їх відтворення, охорони, забезпечення екологічної безпеки.

¹ Битяк Ю.П. Адміністративне право України: підручник / Ю.П. Битяк. // Юрінком Інтер, 2005. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ebk.net.ua/Book/law/bityak_admpu/part7/703.htm

§ 6.5. Роль громадських об'єднань та організацій у галузі охорони навколишнього природного середовища

Конституцією та законами України екологічного спрямування громадське управління у галузі раціонального використання природних ресурсів і охорони навколишнього природного середовища визнається важливим конституційним принципом екологічного права. Зокрема, Конституцією України передбачено, що:

– земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Кожний громадянин має право користуватися природними об'єктами права власності народу відповідно до закону (ст. 13);

– громадяни України мають право на свободу об'єднання в політичні партії та громадські організації для захисту своїх прав і свобод та задоволення інтересів (ст. 36), в тому числі і екологічних;

– кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди. Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена (ст. 50);

– кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб (ст. 55);

– кожен зобов'язаний не заподіювати шкоду природі, відшкодувати завдані ним збитки (ст. 66).

Таким чином є очевидним, що громадяни мають низку прав та обов'язків в екологічній сфері, які вони здатні реалізувати або самостійно або перебуваючи у об'єднанні в громадських природоохоронних організаціях.

Нині в Україні існує *понад 20 екологічних організацій, асоціацій та груп національного рівня та понад 300 — місцевого*. Серед них:

– Українське товариство охорони природи (діє на основі Статуту, затвердженого 1 жовтня 1986 р.¹);

– Українське товариство мисливців і рибалок (діє на основі Статуту, затвердженого 25 вересня 1980 р.²);

– асоціація «Зелений світ»³;

– республіканські ботанічні, орнітологічні, географічні, гідро-екологічні товариства;

– Українська молодіжна екологічна ліга;

– Національний екологічний центр;

– Українська екологічна академія наук;

– Всеукраїнська екологічна ліга та ін.

Для взаємодії з цими громадськими організаціями при Міністерстві екології і природних ресурсів України створено Громадську екологічну раду (Положення про Раду затверджено на засіданні Громадської ради при Міністерства екології та природних ресурсів України, протокол № 1 від 16 жовтня 2012 р.⁴).

¹ Про затвердження Статуту Українського товариства охорони природи: Постанова Ради Міністрів Української РСР від 1 жовтня 1986 р. № 352 // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/352-86-%D0%BF>

² Про затвердження Статуту Українського товариства мисливців і рибалок: Постанова Ради Міністрів Української РСР від 25 вересня 1980 р. № 540 // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP800540.html

³ Про Українську екологічну асоціацію «Зелений світ» // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.zelenysvit.org.ua/?page=about>

⁴ Положення про громадську екологічну раду при Міністерстві екології та природних ресурсів України: схвалено на засіданні Громадської ради при Міністерстві екології та природних ресурсів 16.10.2012 р. Погоджено Міністром екології та природних ресурсів України 26.10.2012 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

Для досягнення своїх статутних цілей і завдань, залучення широких верств населення до охорони довкілля та формування належної екологічної свідомості відповідні *громадські організації мають право:*

– вільного доступу до інформації про стан довкілля, джерела його забруднення, захворюваність населення. Така інформація ніким не може бути засекречена (ст. 50 Конституції);

– розробляти і пропагувати свої природоохоронні програми;

– брати участь у розгляді радами, іншими органами місцевого самоврядування питань охорони навколишнього природного середовища, використання природних об'єктів і забезпечення екологічної безпеки або виступати з ініціативою винесення цих питань на місцеві і республіканські референдуми;

– проводити громадську екологічну експертизу в будь-якій сфері діяльності, що потребує екологічного обґрунтування, і публічні слухання або відкриті засідання щодо оцінки екологічної безпеки об'єктів експертизи;

– виконувати за власні кошти та з трудовою участю членів організацій роботи по охороні і відтворенню природних ресурсів, збереженню і покращенню стану навколишнього природного середовища;

– брати участь у проведенні державними органами спеціальної компетенції перевірок дотримання підприємствами, установами, організаціями та громадянами екологічного законодавства та попередження відповідних правопорушень¹.

<http://www.menr.gov.ua/index.php/public/rada/196-polozhennya/647-polozhennia-pro-hromadsku-radu-pry-ministerstvi-ekolohii-ta-pryrodnykh-resursiv-ukrainy>

¹ Екологічне право України: підручник. / [за ред. проф. А.П. Гетьмана, М.В.Шульги]. – Х.: Право, 2009. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uristinfo.net/ekologicheskoe-pravo/270-ekologichne-pravo-ukrayini-getman-shulga/8645-predmet-metod-ponjattja-printsipi-ta-sistema-ekologichnogo-prava.html>

Громадські інспектори з охорони навколишнього природного середовища здійснюють громадський екологічний контроль. Вони діють на підставі Положення про громадських інспекторів з охорони довкілля, затвердженого Міністерством екології і природних ресурсів 27 лютого 2002 р.¹.

Громадськими інспекторами можуть бути громадяни України, які досягли 18 років, мають досвід природоохоронної роботи та пройшли співбесіду в органах Держекоінспекції. Громадські інспектори отримують посвідчення встановленого Мінприроди зразка, що підтверджують їх повноваження терміном на 1 рік із щорічним продовженням за результатами їх роботи.

Кожний громадський інспектор закріплюється за відповідним підрозділом органу Держекоінспекції (відділом, сектором тощо) або за державним інспектором з охорони навколишнього природного середовища, сфера діяльності яких збігається з напрямком природоохоронної діяльності громадського інспектора (охорона біоресурсів, поводження з відходами, охорона земельних ресурсів та ін.).

Громадські інспектори наділені певними контрольними повноваженнями:

– спільно з працівниками органів Держекоінспекції, інших державних органів, які здійснюють контроль за охороною, раціональним використанням та відтворенням природних ресурсів, органів державної виконавчої влади та місцевого самоврядування, брати участь у проведенні перевірок додержання підприємствами, установами, організаціями всіх форм власності та громадянами вимог

¹ Про затвердження Положення про громадських інспекторів з охорони довкілля: наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 27.02.2002 р. (станом на 06.07.2012 р.) // Офіційний вісник України. – 2002. – № 12. – Ст. 631.

природоохоронного законодавства, норм екологічної безпеки охорони, раціонального використання та відтворення природних ресурсів;

- за направленням органу Держекоінспекції, який призначив громадського інспектора, проводити рейди та перевірки і складати акти перевірок;

- складати протоколи про адміністративні правопорушення при виявленні порушень природоохоронного законодавства і подавати їх відповідному органу Держекоінспекції для притягнення винних до відповідальності;

- брати участь у підготовці для передачі до судових органів матеріалів про відшкодування збитків, заподіяних унаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, та виступати в ролі свідків;

- роз'яснювати громадянам вимоги природоохоронного законодавства та їх екологічні права;

- брати участь у проведенні громадської екологічної експертизи відповідно до Закону України «Про екологічну експертизу»;

- одержувати в установленому порядку інформацію про стан навколишнього природного середовища, джерела негативного впливу на нього та заходи, що вживаються для поліпшення екологічної ситуації.

Таким чином державне управління підкріплюється діяльністю громадських об'єднань та організацій, які, в окремих випадках виконують делеговані державою функції (наприклад, контроль) або виконують власні функції як такі, що здійснюються з метою контролю над виконанням державними органами власних функцій (наприклад, громадська екологічна експертиза), чи виконують функції, що є доповненням до функцій державного управління (наприклад, інформаційне забезпечення, фінансування екологічних заходів).

Список рекомендованих джерел:

1. Конституція України від 28 черв. 1996 р. (станом на 06.10.2013 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Про охорону навколишнього природного середовища: закон України від 25.06.1991 р. (станом на 18.11.2012 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546.
3. Про Кабінет Міністрів України: Закон України від 07.10.2010 р. (станом на 02.10.2012 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 9. – Ст. 58.
4. Про місцеві державні адміністрації: Закон України від 09.04.1999 р. (станом на 23.10.2013 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 20. – Ст. 190.
5. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. (станом на 23.10.2013 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – Ст. 170.
6. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади: указ Президента України від 09.12.2010 р. (станом на 21.01.2014 р.) // Офіційний вісник України. – 2010. – № 94. – стор. 15. – Ст. 3334.
7. Про центральні органи виконавчої влади: закон України від 17.03.2011 р. (станом на 01.01.2013 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 38. – Ст. 385.
8. Битяк Ю.П. Адміністративне право України: підручник. / Ю.П. Битяк // Юрінком Інтер, 2005. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ebk.net.ua/Book/law/bityak_admpu/part7/703.htm
9. Екологічне право України. Академічний курс: підручник / [за заг. ред. Ю.С. Шемшученка]. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. – 720 с.

10. Екологічне право України: підручник. / [за ред. проф. А.П. Гетьмана, М.В.Шульги]. – Х.: Право, 2009. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uristinfo.net/ekologicheskoe-pravo/270-ekologichne-pravo-ukrayini-getman-shulga/8645-predmet-metod-ponjattja-printsipi-ta-sistema-ekologichnogo-prava.html>
11. Комарницький В.М., Шевченко В.І., Єлькін С.В. Екологічне право: навчальний посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 224 с.

Питання для самоконтролю:

1. Сформулюйте поняття публічного управління у галузі екології.
2. Назвіть принципи публічного управління у галузі екології.
3. На які види класифікують публічне управління у галузі екології?
4. Назвіть та дайте характеристику органам державного управління загальної компетенції у галузі раціонального використання, відтворення та охорони об'єктів навколишнього природного середовища.
5. Перерахуйте та дайте характеристику функціям органів державного управління спеціальної компетенції у галузі екології.
6. Назвіть громадські об'єднання та організації екологічного спрямування. Яка їх роль у галузі охорони навколишнього природного середовища?

Тестові завдання для самоконтролю:

1. Об'єктом управління у галузі екології є суспільні відносини, що виникають і існують:

- а) при взаємодії з навколишнім природним середовищем, які не збігаються із законами розвитку людства;

- б) при виникненні надзвичайних екологічних ситуацій;
- в) при здійсненні заходів щодо забезпечення екологічної безпеки;
- г) при використанні природних ресурсів.

2. За компетенцією суб'єктів, які здійснюють управління у галузі екології, розрізняють органи:

- а) загальнодержавного, регіонального, місцевого та локального управління;
- б) загальної та спеціальної компетенції;
- в) публічного та приватного управління;
- г) центральні і місцеві.

3. Є такі види управління у сфері раціонального використання природних ресурсів, їх відтворення та охорони:

- а) публічне та приватне;
- б) регіональне, місцеве, локальне;
- в) державне, самоврядне, виробниче та громадське;
- г) загального та спеціального управління.

4. Державним органом спеціальної компетенції, що здійснює управління у галузі екології, є:

- а) Рада національної безпеки і оборони України;
- б) Кабінет Міністрів України ;
- в) Київська міська державна адміністрація;
- г) Міністерство екології та природних ресурсів України.

5. До державних органів загальної компетенції, що здійснюють управління у галузі екології, належать:

- а) Державне агентство екологічних інвестицій України;
- б) обласні державні адміністрації;
- в) Міністерство охорони здоров'я України;
- г) Державна служба гірничого нагляду та промислової безпеки України.

6. Центральним органом, що здійснює державне управління використанням і охороною надр:

- а) Міністерство екології та природних ресурсів України;
- б) Департамент Державної автомобільної інспекції;
- в) Державна служба геології та надр України;
- г) Державна служба України з надзвичайних ситуацій.

7. Спеціально уповноваженим органом у галузі ведення мисливського господарства є:

- а) Державне агентство лісових ресурсів України;
- б) Міністерство аграрної політики та продовольства України;
- в) Державна ветеринарна та фітосанітарна служба України;
- г) Міністерство екології та природних ресурсів України.

8. Повноваження громадських інспекторів охорони навколишнього природного середовища передбачені:

- а) Положенням при Громадську раду при Міністерстві екології та природних ресурсів України;
- б) статутами громадських природоохоронних організацій;
- в) Положенням про громадських інспекторів з охорони довкілля;
- г) Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища».

9. У сфері екології громадські інспектори мають право:

- а) проводити державну екологічну експертизу;
- б) надавати дозволи на спеціальне використання водних ресурсів;
- в) затверджувати регіональні природоохоронні програми;
- г) брати участь у проведенні державними органами спеціальної компетенції перевірок дотримання підприємствами, установами, організаціями та громадянами екологічного законодавства.

10. Громадська рада при Міністерстві екології та природних ресурсів України створюється з метою:

- а) контролю за діяльністю Міністерства екології та природних ресурсів України;
- б) взаємодії з громадськими природоохоронними організаціями;
- в) контролю за діяльністю громадських природоохоронних організацій;
- г) пропаганди державних природоохоронних програм.

РОЗДІЛ 7

ФУНКЦІЇ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ В ГАЛУЗІ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

Для досягнення оптимального результату природокористування та охорони довкілля, логічної побудови системи управління сферою екологічних відносин важливе значення має визначення функцій управління, їх чітка, обґрунтована правова регламентація.

Функції управління у сфері раціонального використання, відтворення та охорони об'єктів навколишнього природного середовища – це типові, регулярні та стабільні види діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування та громадських об'єднань і організацій, що здійснюються з метою розподілу та перерозподілу природних ресурсів, забезпечення організації раціонального їх використання, відтворення та захисту, а також охорони навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки.

До основних функцій управління у сфері раціонального використання, відтворення та охорони природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки належать:

- державний моніторинг навколишнього природного середовища;
- стандартизація;
- нормування;
- екологічна експертиза;
- екологічне ліцензування;
- лімітування;
- екологічне інформаційне забезпечення;
- екологічний контроль.

Чітка правова регламентація функцій управління – запорука стабільності екологічної сфери.

§ 7.1. Правове регулювання здійснення державного моніторингу навколишнього природного середовища

Правове регулювання здійснення державного моніторингу (нагляду) за використанням природних ресурсів та охороною навколишнього природного середовища – це врегульована правовими нормами та іншими правовими засобами діяльність уповноважених органів виконавчої влади з питань екології, що полягає у спостереженні, збиранні, обробленні, передаванні, збереженні та аналізі інформації про стан довкілля, прогнозуванні його змін і розробленні на їх основі науково-обґрунтованих рекомендацій для прийняття рішень про запобігання негативним змінам стану довкілля та дотримання вимог екологічної безпеки.

Залежно від призначення розрізняють такі види моніторингу:

- загальний (стандартний);
- оперативний (кризовий);
- фоновий (науковий) моніторинг.

Залежно від критеріїв оцінки стану довкілля є такі види моніторингу:

- біоекологічний (санітарно-гігієнічний);
- геоекологічний (природно - господарський);
- біосферний (глобальний);
- супутниковий (використовує дистанційні (незбурювальні) методи і дозволяє за космічними знімками стежити за змінами, що відбуваються на поверхні Землі та в атмосфері);

– геофізичний (передбачає виконання спостережень за забрудненням, ступенем прозорості атмосфери, метеорологічними і гідрологічними характеристиками середовища та інтерпретацію отриманих даних);

– кліматичний (включає моніторинг стану кліматичної системи (атмосфера - океан - літосфера - кріосфера - біота). Його метою є оцінка можливих змін клімату);

– біологічний (передбачає визначення стану біоти, її реакції на антропогенний вплив, а також функцію стану і відхилення цієї функції від нормального природного стану на різноманітних рівнях: молекулярному, клітинному, організмовому, популяційному, на рівні спільноти. Як підсистема сюди відноситься санітарно-гігієнічний моніторинг (визначення стану здоров'я людини під впливом навколишнього середовища)).

Державний моніторинг здійснюється на трьох рівнях:

– локальному — на території окремих об'єктів (підприємств, міст, ділянок ландшафту);

– регіональному — в межах адміністративно-територіальних одиниць, на території економічних і природних регіонів;

– національному — на території держави в цілому в межах кордонів України.

Відповідно до міжнародних програм Україна може приймати участь у роботах з глобального моніторингу довкілля.

Згідно з Положенням про державну систему моніторингу довкілля, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 30 березня 1998 р., суб'єктами, які уповноважені здійснювати моніторинг довкілля є:

– Міністерств аграрної політики та продовольства України;

– Міністерств екології і природних ресурсів України;

- Державне агентство України з управління зоною відчуження;
- Державна служба геології та надр України;
- Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України;
- Державне космічне агентство України;
- Державна служба надзвичайних ситуацій України;
- Державна санітарно-епідеміологічна служба України;
- Державне агентство лісових ресурсів України;
- Державне агентство водних ресурсів України;
- Державне агентство земельних ресурсів України;
- територіальні органи перерахованих вище центральних органів (у разі їх утворення);
- підприємства, установи та організації, котрі належать до сфери їх управління;
- обласні, Київська та Севастопольська міські держадміністрації;
- орган виконавчої влади Автономної Республіки Крим з питань охорони навколишнього природного середовища¹.

Моніторинг довкілля ведеться з дотриманням принципу сумісності різнорідних даних, заснованого на застосуванні єдиних класифікаторів, кодів, систем одиниць тощо.

За результатами оцінки стану навколишнього природного середовища складаються доповіді, прогнози і рекомендації для прийняття необхідних рішень центральними органами виконавчої влади.

¹ Про затвердження Положення про державну систему моніторингу довкілля: постанова Кабінету Міністрів України від 30.02.1998 р. (станом на 30.10.2013 р.) // Офіційний вісник України. – 1998 р. – № 13. – стор. 91.

§ 7.2. Правове регулювання здійснення державного обліку у галузі природокористування та охорони навколишнього природного середовища

Правове регулювання обліку природних ресурсів – це врегульована правовими нормами та іншими правовими засобами діяльність уповноважених органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, спрямована на систематизацію відомостей щодо правового, природного та господарського режиму природних ресурсів, а також їх окремих складових частин.

Облік природних ресурсів проводиться у формах **обліку та ведення природноресурсних кадастрів**.

Нині в Україні ведуться такі обліки природних ресурсів і природно-ресурсні кадастри:

- земельний кадастр;
- водний кадастр і облік поверхневих і підземних вод та водокористування;
- лісовий кадастр і облік лісів;
- облік родовищ, запасів і проявів корисних копалин та кадастр родовищ і проявів корисних копалин;
- кадастр і облік рослинного світу;
- кадастр тваринного світу;
- кадастр територій та об'єктів природно-заповідного фонду;
- облік в галузі охорони атмосферного повітря.

При цьому, під поняттям «кадастр» (реєстр) розуміють систематизований банк кількісних і якісних даних щодо певного об'єкта.

Статтею 193 Земельного кодексу України¹ передбачено, що *державний земельний кадастр – це єдина державна система земельно-кадастрових робіт, яка встановлює процедуру визнання факту виникнення або припинення права власності і права користування земельними ділянками і містить сукупність відомостей і документів про місце розташування та правовий режим цих ділянок, їх оцінку, класифікацію земель, кількісну та якісну характеристику, розподіл серед власників землі та землекористувачів.*

Державний земельний кадастр включає кадастрове зонування, кадастрові зйомки, бонітування ґрунтів, економічну оцінку земель, грошову оцінку земельних ділянок, їх державну реєстрацію, а також облік кількості та якості земель.

Державний облік вод ведеться з метою встановлення відомостей про кількість і якість вод, а також даних про водокористування, на основі яких здійснюється розподіл води між водокористувачами та розробляються заходи щодо раціонального використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів (ст. 24 Водного кодексу України).

Державний облік водокористування ведеться з метою систематизації даних про забір та використання вод, скидання зворотних вод та забруднювальних речовин, наявність систем оборотного водопостачання та їх потужність, а також про діючі системи очищення стічних вод та їх ефективність (ст. 25 Водного кодексу України).

Відповідно до ст. 28 Водного кодексу України, державний водний кадастр складається з метою систематизації даних державного обліку вод та визначення наявних для використання водних ресурсів.

¹ Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. (станом на 05.12.2013 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 3–4. – Ст. 27.

Порядком ведення державного водного кадастру, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 8 квітня 1996 р.¹, передбачено, що *державний водний кадастр* являє собою *систематизований звід відомостей про поверхневі, підземні, внутрішні морські води та територіальне море; обсяги, режим, якість і використання вод (водних об'єктів); водокористувачів (крім вторинних)*. До водного кадастру включаються також відомості про водогосподарські об'єкти, що забезпечують використання води, очищення та скид зворотних вод (споруди для забору та транспортування води, споруди, на яких здійснюється очистка зворотних вод, тощо).

Відповідно до Порядку ведення державного обліку і кадастру рослинного світу, затвердженого Постановою кабінету Міністрів України від 22 лютого 2006 року², державний *облік і кадастр рослинного світу* ведеться з метою визначення кількісних, якісних та інших характеристик природних рослинних ресурсів, обсягу, характеру та режиму їх використання, а також здійснення систематичного контролю за кількісними та якісними змінами в рослинному світі і забезпечення органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, власників або користувачів (у тому числі орендарів) земельних ділянок відомостями про стан рослинного світу.

Облік і кадастр рослинного світу охоплює всю територію України, включаючи її внутрішні морські води і територіальне море, континентальний шельф та виключну (морську) економічну зону.

¹ Про затвердження Порядку ведення державного водного кадастру: постанова Кабінету Міністрів України від 08.04.1996 р. (станом на 23.07.2013 р.) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/413-96-%D0%BF>

² Про затвердження Порядку ведення державного обліку і кадастру рослинного світу: постанова Кабінету Міністрів України від 22.02.2006 р. // Урядовий кур'єр. – 29.03.2006 р. – № 59.

Державний лісовий кадастр і облік лісів (ведення яких передбачено Порядком ведення державного лісового кадастру та обліку лісів, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 20 липня 2007 р.¹) містять систему відомостей і документів про правовий режим лісового фонду, розподіл його між користувачами, якісний і кількісний стан лісового фонду, поділ лісів за групами та віднесення до категорій захищеності, економічну оцінку та інші дані, необхідні для раціонального ведення лісового господарства і оцінки результатів господарської діяльності в лісовому фонді.

Завданням державного лісового кадастру і обліку лісів є організація охорони та захисту лісів, раціональне використання лісового фонду, відтворення лісів, здійснення систематичного контролю за якісними і кількісними змінами в лісовому фонді та забезпечення органів місцевого самоврядування, зацікавлених органів державної виконавчої влади, лісокористувачів відомостями про лісовий фонд.

Родовища корисних копалин, в тому числі техногенні, запаси і прояви корисних копалин підлягають обліку в *державному кадастрі родовищ і проявів корисних копалин*, що визначено Порядком державного обліку родовищ, запасів і проявів корисних копалин, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 31 січня 1995 р.².

Державний облік родовищ, у тому числі техногенних, запасів і проявів корисних копалин – це система збору, обробки та зберігання даних про результати геологорозвідувальних та гірничодобувних робіт.

¹ Про затвердження Порядку ведення державного лісового кадастру та обліку лісів: постанова Кабінету Міністрів України від 20.07.2007 р. // Офіційний вісник України. – 2007 р. – № 46. – Ст. 1885.

² Про затвердження Порядку державного обліку родовищ, запасів і проявів корисних копалин: постанова Кабінету Міністрів України від 31.01.1995 р. (станом на 23.07.2013 р.) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/75-95-%D0%BF>

Метою державного обліку є постійне визначення стану, перспектив розвитку, раціонального використання та охорони мінерально-сировинної бази.

Державний облік здійснює Держгеонадра як по ділянках надр, що використовуються, так і по ділянках надр, не залучених до використання, в тому числі континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони.

Державний кадастр родовищ і проявів корисних копалин містить відомості про кожне родовище, включене до Державного фонду родовищ корисних копалин, щодо кількості та якості запасів корисних копалин і наявних у них компонентів, гірничотехнічних, гідрогеологічних та інших умов розробки родовища та його геолого-економічну оцінку, а також відомості про кожний прояв корисних копалин.

Державний *кадастр тваринного світу* (здійснюється на основі Постанови Кабінету Міністрів України «Про порядок ведення державного кадастру тваринного світу» від 15 листопада 1994 р.¹) – це *систематизована сукупність відомостей про географічне поширення видів (груп видів) тварин, їх чисельність і стан, характеристики середовища їх перебування і сучасного господарського використання, а також інших даних, необхідних для забезпечення охорони і раціонального використання тваринного світу.*

Відповідно до п. 4 зазначеного вище Порядку, ведення державного кадастру тваринного світу передбачає виконання таких кадастрових робіт:

- визначення конкретних територій (акваторій), де будуть проводитись кадастрові роботи;

¹ Про порядок ведення державного кадастру тваринного світу: постанова Кабінету Міністрів України від 15.11.1994 р. (станом на 23.07.2013 р.) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/772-94-%D0%BF>

- проведення експедиційних робіт (спостереження і вивчення чисельності, стану та інших характеристик тваринного світу безпосередньо у природному середовищі);

- аналіз даних, одержаних під час проведення експедиційних робіт, а також даних, що містяться в матеріалах державного лісовпорядкування, впорядкування мисливських угідь, державній та відомчій статистичній звітності про стан тваринного світу, чисельність і обсяги господарського використання диких тварин;

- оброблення, аналіз і узагальнення отриманої інформації, її підготовка до розгляду в Мінприроди і видання державного кадастру тваринного світу.

Мінприроди, Рада міністрів Автономної Республіки Крим, відповідні обласні, Київська та Севастопольська міські держадміністрації визначають головні і базові наукові організації та установи, на які покладається ведення державного кадастру тваринного світу і які відповідають за виконання кадастрових робіт за окремими видами (групами видів) тварин.

Державний кадастр територій та об'єктів природно-заповідного фонду (ст. ст. 56–59 Закону України «Про природно-заповідний фонд України»¹) ведеться з метою оцінки складу та перспектив розвитку природно-заповідного фонду, стану територій та об'єктів, що входять до нього, організації їх охорони й ефективного використання, планування наукових досліджень, а також забезпечення державних органів, заінтересованих підприємств, установ та організацій відповідною інформацією, необхідною для вирішення питань соціально-економічного розвитку, розміщення продуктивних сил та в інших цілях, передбачених законодавством України.

¹ Про природно-заповідний фонд України: закон України від 16.06.1992 р. (станом на 26.04.2014 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 34. – Ст. 502.

Кадастр містить відомості про правовий статус, належність, режим, географічне положення, кількісні і якісні характеристики цих територій та об'єктів, їх природоохоронну, наукову, освітню, виховну, рекреаційну й іншу цінність.

Державному *обліку в галузі охорони атмосферного повітря* підлягають: об'єкти, які справляють або можуть справити шкідливий вплив на здоров'я людей та на стан атмосферного повітря; види та обсяги забруднюючих речовин, що викидаються в атмосферне повітря; види і ступені впливу фізичних та біологічних факторів на атмосферне повітря.

Державний облік у галузі охорони атмосферного повітря здійснюється за єдиною системою відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку ведення державного обліку в галузі охорони атмосферного повітря» від 13 грудня 2001 р.¹

Державний облік включає:

- взяття на облік об'єктів, які справляють шкідливий вплив;
- ведення на об'єктах первинного обліку стаціонарних джерел, які справляють шкідливий вплив;
- складення державної статистичної звітності в галузі охорони атмосферного повітря за стаціонарними та пересувними джерелами, які справляють шкідливий вплив;
- проведення інвентаризації викидів та обсягів забруднюючих речовин на зазначених об'єктах.

Взяття на державний облік об'єктів, які справляють шкідливий вплив, здійснює Міністерством екології і природних ресурсів України

¹ Про затвердження Порядку ведення державного обліку в галузі охорони атмосферного повітря: постанова Кабінету Міністрів України від 13.12.2001 р. (станом на 30.10.2013 р.) // Офіційний вісник України. – 2001. – № 51. – стор. 357. – Ст. 2274.

за критеріями, встановленими цим Міністерством за погодженням з Державною службою статистики.

Таким чином, облік природних ресурсів – це важлива умова щодо організації раціонального їх використання і відтворення з метою збереження екологічного балансу.

§ 7.3. Правове регулювання здійснення екологічної експертизи

Правове регулювання здійснення екологічної експертизи – це врегульована правовими нормами та іншими правовими засобами діяльність уповноважених державних органів виконавчої влади, що ґрунтується на міжгалузевому екологічному дослідженні, аналізі та оцінці передпроектних, проектних та інших матеріалів і об'єктів, реалізація чи дія яких може негативно впливати або впливає на стан навколишнього природного середовища та здоров'я людей і спрямована на підготовку висновків про відповідність запланованої чи здійснюваної діяльності нормам і вимогам екологічного законодавства, забезпечення екологічної безпеки

Поняття «екологічна експертиза» закріплено у ст. 1 Закону України «Про екологічну експертизу»¹. Відповідно до зазначеного вище Закону *метою* екологічної експертизи є запобігання негативному впливу антропогенної діяльності на стан навколишнього природного середовища та здоров'я людей, а також оцінка ступеня екологічної безпеки господарської діяльності та екологічної ситуації на окремих територіях і об'єктах.

Відповідно до ст. 7 Закону України «Про екологічну експертизу», **об'єктами екологічної експертизи є:**

¹ Про екологічну експертизу: закон України від 09.02.1995 р. (станом на 18.11.2012 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 8. – Ст. 54.

- проекти законодавчих та інших нормативно-правових актів;
- документація по впровадженню нової техніки, технологій, матеріалів, речовин, продукції, генетично модифікованих організмів, реалізація яких може призвести до порушення екологічних нормативів, негативного впливу на стан навколишнього природного середовища;
- екологічні ситуації, що склалися в окремих населених пунктах і регіонах;
- діючі об'єкти та комплекси, що мають значний негативний вплив на стан навколишнього природного середовища;
- військові, оборонні та інші об'єкти, інформація про які становить державну таємницю.

Суб'єктами екологічної експертизи є (ст. 7 Закону України «Про екологічну експертизу»):

- центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища, а на території Автономної Республіки Крим – орган виконавчої влади Автономної Республіки Крим з питань охорони навколишнього природного середовища, створювані ними спеціалізовані установи, організації та еколого-експертні підрозділи чи комісії;
- інші державні органи, місцеві ради і місцеві органи виконавчої влади відповідно до законодавства;
- громадські організації екологічного спрямування чи створювані ними спеціалізовані формування;
- інші установи, організації та підприємства, в тому числі іноземні юридичні і фізичні особи, які залучаються до проведення екологічної експертизи;
- окремі громадяни в порядку, передбаченому екологічним законодавством.

Екологічна експертиза здійснюється у таких формах:

- державна;
- громадська;
- спеціалізована (договірна) та інші форми екологічної експертизи.

Державна екологічна експертиза організовується і проводиться еколого-експертними підрозділами, спеціалізованими установами, організаціями обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, а на території Автономної Республіки Крим – органом виконавчої влади Автономної Республіки Крим з питань охорони навколишнього природного середовища, із залученням інших органів виконавчої влади. Центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища, проводить державну екологічну експертизу стосовно об'єктів, рішення щодо затвердження (схвалення) яких приймається Кабінетом Міністрів України. Державна експертиза землевпорядної документації проводиться відповідно Закону України «Про державну експертизу землевпорядної документації» від 17 червня 2004 р.¹, проектів будівництва проводиться відповідно до статті 31 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності»².

Висновки державної екологічної експертизи є обов'язковими для виконання. Висновки громадської, спеціалізованої та інших екологічних експертиз мають рекомендаційний характер і можуть бути враховані при проведенні державної екологічної експертизи, а також при прийнятті рішень щодо подальшої реалізації об'єкта екологічної експертизи.

¹ Про державну експертизу землевпорядної документації: закон України від 17.06.2004 р. (станом на 1.01.2013 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 38. – Ст. 471.

² Про регулювання містобудівної діяльності: закон України від 17.02.2011 р. (станом на 5.07.2014 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 34. – Ст. 343.

§ 7.4. Нормативно-правове регулювання стандартизації у сфері охорони довкілля

Нормативно-правове регулювання стандартизації у сфері охорони довкілля – це врегульована правовими нормами та іншими правовими засобами діяльність уповноважених державних органів виконавчої влади, спрямована на забезпечення єдиних вимог, правил щодо використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища, забезпечення екологічної безпеки.

Статтею 6 Закону України «Про стандартизацію» визначено, що залежно від рівня суб'єкта стандартизації, який приймає чи схвалює нормативні документи розрізняють:

1) національні стандарти та кодекси усталеної практики, прийняті національним органом стандартизації;

2) стандарти, кодекси усталеної практики та технічні умови, прийняті підприємствами, установами та організаціями, що здійснюють стандартизацію.

Управління діяльністю щодо охорони довкілля та раціонального використання природних ресурсів забезпечується постійно діючою та поновлюваною системою нормативної документації для контролю за забрудненням атмосферного повітря, водних об'єктів і ґрунтів, а також для нагляду за викидами в природне середовище. Таку систему становлять:

1. Міждержавні стандарти, настановчі документи, рекомендації (затверджуються і запроваджуються Міжнародною організацією із стандартизації (ISO));

2. Державні стандарти України (ДСТУ);

3. Республіканські стандарти колишньої УРСР, затверджені Держпланом колишньої УРСР чи Міністерством економіки України до 1 серпня 1991 р.;

4. Настановчі документи центрального органу стандартизації (керівні нормативні документи та рекомендації);

5. Державні класифікатори;

6. Галузеві стандарти (ОСТ) і технічні умови (ТУ) колишнього СРСР, затверджені до 1 січня 1992 р., якщо вимоги цих НД не втратили чинності;

7. Галузеві стандарти України (ГСТУ), зареєстровані відповідним органом;

8. Технічні умови, зареєстровані територіальними органами стандартизації.

Екологічна стандартизація в Україні розвивається шляхом введення в державні стандарти екологічних вимог на продукцію і послуги та шляхом впровадження стандартів, гармонізованих із міжнародним та європейським стандартами. Однак, нині на території України діє ще багато стандартів, що приймалися за часів СРСР і які не відповідають вимогам сьогодення. Так, наприклад, досі ще чинні: «Система стандартів в галузі охорони природи і поліпшення використання природних ресурсів. Основні положення (ГОСТ 17.0.01-76)»¹, що прийняті у 1976 році.

¹ Система стандартів в галузі охорони природи і поліпшення використання природних ресурсів. Основні положення (ГОСТ 17.0.01-76). Державний стандарт СРСР: Постанова Державного комітету СРСР зі стандартів 25.03.1976 р. № 699 (із змінами № 1, 2, затвердженими в липні 1979 р., серпні 1987 р. (ИУС 8-79, 12-87)) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0699400-76?test=qY4Mfbtc78fVkmVUZifbcutTHI45Qs80msh8Ie6>

§ 7.5. Правове регулювання лімітування та нормування у галузі використання природних ресурсів та скидання забруднюючих речовин

Правове регулювання лімітування в галузі використання природних ресурсів та скидання забруднюючих речовин — врегульована правовими нормами та іншими правовими засобами діяльність уповноважених державних органів щодо встановлення обмежень використання природних ресурсів та скидання забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище.

Відповідно до чинного законодавства встановлюються ліміти:

- використання природних ресурсів загальнодержавного значення;
- використання природних ресурсів континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони;
- використання природних ресурсів у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення;
- використання корисних копалин, за винятком загальнопоширених.

Ліміти використання природних ресурсів та скидання забруднюючих речовин передбачені статтями 43, 44 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»¹, Положенням про порядок установа лімітів використання природних ресурсів загальнодержавного значення, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 10 серпня 1992 р.², Порядком розроблення,

¹ Про охорону навколишнього природного середовища: закон України від 25.06.1991 р. (станом на 26.04.2014 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546.

² Про порядок установа лімітів використання природних ресурсів загальнодержавного значення: постанова Кабінету Міністрів України від 10.08.1992 р. (станом на 19.11.203 р.) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/459-92-%D0%BF/card6#Public>

затвердження і перегляду лімітів утворення та розміщення відходів, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 3 серпня 1998 р. № 1218¹, Інструкцією про застосування порядку установа лімітів на використання природних ресурсів у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення², Лімітами використання мисливських тварин державного мисливського фонду у сезон полювання 2014/2015 років, затвердженими наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України від 16 квітня 2014 р. № 137³ та деякими іншими актами.

Відповідно до «Правил користування системами централізованого комунального водопостачання та водовідведення в населених пунктах України», затверджених наказом Міністерства з питань житлово-комунального господарства України від 27 червня 2008 року № 190⁴, «Правил надання послуг з централізованого опалення, постачання холодної та гарячої води і водовідведення», затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 21 липня 2005 р. № 630⁵, ст. 30 Закону України «Про місцеве самоврядування в

¹ Про затвердження Порядку розроблення, затвердження і перегляду лімітів на утворення та розміщення відходів: постанова Кабінету міністрів України від 3.08.1998 р. (станом на 30.10.2013 р.) // Офіційний вісник України. – 1998 р. – № 3. – Ст. 1183.

² Про затвердження Інструкції про застосування порядку установа лімітів на використання природних ресурсів у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення: наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища від 24.01.2008 р. № 27 // Офіційний вісник України. – 2008 р. – № 12. – Ст. 320.

³ Про затвердження Лімітів використання мисливських тварин державного мисливського фонду у сезон полювання 2014/2015 років: наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 16.04.2014 р. № 137 // Офіційний вісник України. – 2014 р. – № 36. – Ст.969.

⁴ Про затвердження Правил користування системами централізованого комунального водопостачання та водовідведення в населених пунктах України: наказ Міністерства з питань житлово-комунального господарства України від 27.06.2008 р. № 190 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0936-08?test=dCCMfOm7xBWMkMVEZifbcutTHI45Qs80msh8Ie6>

⁵ Про затвердження Правил надання послуг з централізованого опалення, постачання холодної та гарячої води і водовідведення: постанова Кабінету Міністрів України від 21.07.2005 р. № 630 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua/go/630-2005-п

Україні»¹ органами місцевого самоврядування встановлюються ліміти використання води для питних та господарсько-побутових потреб.

Екологічне нормування – це врегульована правовими нормами та іншими правовими засобами діяльність уповноважених державних органів щодо встановлення та забезпечення сукупності гранично допустимих показників можливого фізичного, біологічного, радіаційного та іншого антропогенного впливу на стан навколишнього природного середовища, що не викликають суттєвих змін у його якості та погіршення стану здоров'я людей, а також показників використання природних ресурсів стосовно певних видів господарської діяльності.

До системи екологічних нормативів входять:

– нормативи екологічної безпеки, які повинні відповідати вимогам охорони навколишнього природного середовища і здоров'я людей від негативного впливу забруднення довкілля;

– гранично допустимі викиди і скиди в навколишнє природне середовище забруднюючих хімічних речовин, рівні шкідливого впливу фізичних та біологічних факторів;

– нормативи використання природних ресурсів та інші екологічні нормативи.

Порядком розроблення і затвердження нормативів гранично допустимого скидання забруднюючих речовин, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 11 вересня 1996 р. № 1100 визначаються основні вимоги до нормування гранично допустимого скидання (ГДС) забруднюючих речовин, які утворюються в процесі виробничої діяльності водокористувачів², а Наказом Міністерства

¹ Про місцеве самоврядування в Україні: закон України від 21.05.1997 р. (станом на 26.10.2014 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – Ст. 170.

² Про Порядок розроблення і затвердження нормативів гранично допустимого скидання забруднюючих речовин та перелік забруднюючих речовин, скидання яких нормується:

екології та природних ресурсів України і Державного комітету України по водному господарству від 30 березня 2001 р. № 133/62 затверджений Порядок зменшення спеціально уповноваженими державними органами виконавчої влади лімітів забору, використання води та скидання забруднюючих речовин у разі настання маловоддя¹.

Нормативами екологічної безпеки є: гранично допустимі концентрації забруднюючих речовин у навколишньому природному середовищі (ГДК); гранично допустимі рівні акустичного, електромагнітного, радіаційного та іншого впливу на навколишнє природне середовище (ГДР); гранично допустимі викиди (ГДВ) в атмосферу; гранично допустимий вміст шкідливих речовин у харчових продуктах. Наприклад, наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України від 30 липня 2012 р. затверджені нормативи у галузі охорони водних об'єктів, що використовуються для потреб рибного господарства².

Нормативи *гранично допустимих концентрацій забруднюючих речовин у навколишньому природному середовищі і рівні шкідливого фізичного впливу на нього* мають бути єдиними для всієї території України. В окремих випадках для курортних, лікувально-оздоровчих, рекреаційних та інших окремих територій допускаються більш суворі

постанова кабінету Міністрів України від 11.09.1996 р. № 1100 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1100-96-%D0%BF>

¹ Про затвердження Порядку зменшення спеціально уповноваженими державними органами виконавчої влади лімітів забору, використання води та скидання забруднюючих речовин у разі настання маловоддя: наказ Міністерства екології та природних ресурсів України і Державного комітету України по водному господарству від 30.03.2001 р. № 133/62 // Офіційний вісник України. – 2001 р. – № 15. – Ст. 676.

² Про затвердження Нормативів екологічної безпеки водних об'єктів, що використовуються для потреб рибного господарства, щодо гранично допустимих концентрацій органічних та мінеральних речовин у морських та прісних водах (біохімічного споживання кисню (БСК-5), хімічного споживання кисню (ХСК), завислих речовин та амонійного азоту): наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 30 липня 2012 р. № 471 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1369-12/card6#Public>

нормативи гранично допустимих концентрацій забруднюючих речовин та іншого шкідливого впливу на навколишнє природне середовище.

Екологічні нормативи розробляються і впроваджуються в дію Міністерством екології та природних ресурсів України, Міністерством охорони здоров'я України та іншими спеціально уповноваженими державними органами, що передбачено ч. 5 ст. 33 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»¹.

Встановлення лімітів на використання природних ресурсів та скидання забруднюючих речовин має важливе практичне значення, так як на основі лімітів, що визначають обсяги природних ресурсів, видаються дозволи на їх спеціальне використання.

§ 7.6. Правове регулювання екологічного ліцензування

Правове регулювання екологічного ліцензування — це врегульована правовими нормами та іншими правовими засобами діяльність уповноважених державних органів та органів місцевого самоврядування, що полягає у видачі ліцензій (дозволів) на використання природних ресурсів або здійснення видів діяльності, що мають негативний вплив або можуть негативно вплинути на стан довкілля.

Відповідно до п. 3 ст. 14 Господарського кодексу України, **ліцензія** — це документ державного зразка, який засвідчує право суб'єкта господарювання-ліцензіата на провадження зазначеного в ньому виду господарської діяльності протягом визначеного строку за умови виконання ліцензійних умов. Аналогічне визначення закріплене у

¹ Про охорону навколишнього природного середовища: закон України від 25.06.1991 р. (станом на 26.04.2014 р.) // Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 41. — Ст. 546.

ст. 1 Закону України «Про ліцензування певних видів господарської діяльності» від 1 червня 2000 р.¹.

Для екологічного законодавства характерним є застосування поняття «дозвіл» на спеціальне використання природних ресурсів або здійснення видів діяльності, що мають негативний вплив або можуть негативно вплинути на стан довкілля. Згідно з п. 3 Положення про порядок видачі дозволів на спеціальне використання природних ресурсів і встановлення лімітів використання ресурсів загальнодержавного значення, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 10 серпня 1992 р., *дозвіл на спеціальне використання природних ресурсів* — це офіційний документ, що засвідчує право підприємств, установ, організацій, громадян на використання конкретних природних ресурсів у межах затверджених лімітів².

У галузі екології дозволи оформляються у різних *формах документів, які виконують функції ліцензії*. Так, наприклад, на право користування надрами, на поводження з відходами видаються *ліцензії*, на викиди та скиди у довкілля забруднюючих речовин видаються *дозволи*, на право заготівлі деревини та живиці видаються *лісорубні квитки та ордери*, на право побічних лісокористувань видаються *лісові квитки* тощо.

Усі дозволи (ліцензії) у екологічній сфері можна класифікувати на види:

- 1) щодо спеціального використання природних ресурсів:
 - лісокористування;

¹ Про ліцензування певних видів господарської діяльності: закон України від 01.06.2000 р. (станом на 26.04.2014 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 36. – Ст. 299.

² Про порядок видачі дозволів на спеціальне використання природних ресурсів і встановлення лімітів використання ресурсів загальнодержавного значення: постанова Кабінету Міністрів України від 10.08.1992 р. (станом на 19.11.2013 р.) // Урядовий кур'єр. – 1992 р. – № 35.

- водокористування;
- надрокористування;
- користування об'єктами тваринного світу;
- Користування об'єктами рослинного світу тощо.

2) у сфері забезпечення безпеки для здоров'я людей:

– виробництво, переробка та реалізація харчових продуктів та добавок; медикаментів, медичних імунобіологічних препаратів; предметів гігієни та санітарії; косметично-парфюмерних виробів; алкогольних напоїв та тютюнових виробів; товарів побутової хімії; а також комунально-побутове та медичне обслуговування населення; виховання та навчання дітей і підлітків, будь-які роботи з біологічними агентами та хімічними речовинами, джерелами іонізуючих та неіонізуючих випромінювань і радіоактивними речовинами (ст. 13 Закону України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення»¹);

– пов'язані з виробництвом, зберіганням, транспортуванням та реалізацією пестицидів і агрохімікатів (ст. 9 Закону України «Про пестициди та агрохімікати»²);

– у сфері використання ядерної енергії та поводження з радіоактивними відходами (ст. 11 Закону України «Про поводження з радіоактивними відходами»³);

– у сфері централізованого водопостачання та водовідведення (ст. 16 Закону України «Про питну воду та питне водопостачання»⁴);

¹ Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення: закон України від 24.02.1994 р. (станом на 26.04.2014 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 27. – Ст. 218.

² Про пестициди і агрохімікати: закон України від 02.03.1995 р. (станом на 26.04.2014 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 14. – Ст. 91.

³ Про поводження з радіоактивними відходами: закон України від 30.06.1995 р. (станом на 02.03.2014 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 27. – Ст. 198.

⁴ Про питну воду та питне водопостачання: закон України від 10.01.2002 р. (станом на 18.11.2012 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 16. – Ст. 112.

– у сфері поводження з відходами (ст. 17 Закону України «Про відходи»¹) тощо.

Зважаючи на те, що в державі нині існує тенденція до зменшення видів діяльності, що підлягають ліцензуванню, екологічної сфери це питання не торкнулося, так як природні ресурси є особливим видом об'єктів у межах яких здійснюється господарська діяльність та забезпечення екологічної безпеки важливою умовою благополуччя населення.

§ 7.7. Правове регулювання екологічного інформаційного забезпечення

Правове регулювання інформування про стан навколишнього природного середовища (екологічне інформування) – це врегульована правовими нормами та іншими правовими засобами діяльність уповноважених державних органів виконавчої влади, спрямована на забезпечення доступу до наявних відкритих, повних і достовірних відомостей про події, явища, предмети, факти, процеси у сфері використання, відтворення природних ресурсів, природних комплексів, охорони довкілля, забезпечення екологічної безпеки.

Інформування населення про екологічний стан територій передбачено Конвенцією про доступ до інформації², Законами України «Про охорону навколишнього природного середовища»³, «Про інформацію»⁴, «Про місцеве самоврядування в Україні»¹, Положенням

¹ Про відходи: закон України від 05.03.1998 р. (станом на 26.04.2014 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 36–47. – Ст. 242.

² Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція): конвенція ООН, Перелік, Міжнародний документ від 25.06.1998 р. // Офіційний вісник України. – 2010 р. – № 33. – Ст. 1191.

³ Про охорону навколишнього природного середовища: закон України від 25.06.1991 р. (станом на 26.10.2014 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1991 р. – № 41. – Ст. 546.

⁴ Про інформацію: закон України від 2.10.1992 р. (станом на 2.03.2014 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650.

про щоквартальне інформування населення через ЗМІ про об'єкти, які є найбільшими забруднювачами навколишнього природного середовища, що затверджене наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища від 1 листопада 2005 р. № 397².

Відповідно до п. 1.3. вказаного вище Положення, інформація про стан навколишнього природного середовища (екологічна інформація) – це будь-яка інформація в письмовій, аудіовізуальній, електронній чи іншій матеріальній формі про:

- стан навколишнього природного середовища чи його об'єктів – землі, вод, надр, атмосферного повітря, рослинного і тваринного світу та рівні їх забруднення;

- біологічне різноманіття і його компоненти, включаючи генетично видозмінені організми та їх взаємодію з об'єктами навколишнього природного середовища;

- джерела, фактори, матеріали, речовини, продукцію, енергію, фізичні фактори (шум, вібрацію, електромагнітне випромінювання, радіацію), які впливають або можуть вплинути на стан навколишнього природного середовища та здоров'я людей;

- загрозу виникнення і причини надзвичайних екологічних ситуацій, результати ліквідації цих явищ, рекомендації щодо заходів, спрямованих на зменшення їх негативного впливу на природні об'єкти та здоров'я людей;

- екологічні прогнози, плани і програми, заходи, у тому числі адміністративні, державну екологічну політику, законодавство про охорону навколишнього природного середовища;

¹ Про місцеве самоврядування в Україні: закон України від 21.05.1997 р. (станом на 26.10.1997 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – Ст. 170.

² Про затвердження Положення про щоквартальне інформування населення через ЗМІ про об'єкти, які є найбільшими забруднювачами навколишнього природного середовища: наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища від 1.11.2005 р. № 397 (станом на 18.07.2011 р.) // Офіційний вісник України. – 2005 р. – № 51. – Ст. 3223.

– витрати, пов’язані із здійсненням природоохоронних заходів за рахунок фондів охорони навколишнього природного середовища, інших джерел фінансування, економічний аналіз, проведений у процесі прийняття рішень з питань, що стосуються довкілля.

Залежно від цільового спрямування та еколого-соціальної важливості екологічне інформування поділяється на термінове (оперативне), періодичне, комплексне, галузеве, територіальне (регіональне), прогнозове¹.

На Міністерство екології та природних ресурсів України у частині інформування про екологічний стан покладається:

– забезпечення інформування громадськості про формування та реалізацію державної політики у відповідній сфері;

– інформування та надання роз’яснень щодо здійснення державної політики у відповідній сфері;

– встановлення порядку надання інформації про стан навколишнього природного середовища та порядку організації та проведення публічних слухань або відкритих засідань із питань впливу запланованої діяльності на навколишнє природне середовище.

Як визначено Основними засадами (стратегією) державної екологічної політики України на період до 2020 року², стратегічним завданням при здійсненні національної екологічної політики є створення до 2015 року мережі загальнодержавної автоматизованої інформаційно-аналітичної системи забезпечення доступу до екологічної інформації, що включатиме, зокрема, національну систему кадастрів природних ресурсів, реєстри викидів та перенесення

¹ Екологічне право України. А.П. Гетьман, М.В. Шульга // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ebk.net.ua/Book/law/getman_ekopu/part3/307.htm

² Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року: закон України від 21.12.2010 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2818-17>

забруднюючих речовин, і до 2020 року – системи управління екологічною інформацією, відповідно до стандартів ЄС. Така інформація повинна бути доступною, достовірною та своєчасною, за що несуть відповідальність органи виконавчої влади.

§ 7.8. Екологічний контроль, його правове регулювання

На виконання державою екологічної функції спрямовано здійснення державного екологічного контролю. Він здійснюється з метою забезпечення додержання вимог екологічного законодавства стосовно всіх державних і недержавних підприємств, установ, організацій та фізичних осіб на всій території України і забезпечується державним примусом.

Правове регулювання здійснення екологічного контролю – це врегульована правовими нормами та іншими правовими засобами діяльність уповноважених на це державних органів виконавчої влади, що здійснюється у вигляді перевірок і спрямована на забезпечення додержання всіма державними органами, підприємствами, установами та організаціями, незалежно від форм власності і підпорядкування та господарювання, а також громадянами вимог законодавства про охорону навколишнього природного середовища.

Залежно від системи органів, що здійснюють екологічний контроль розрізняють такі його види:

- державний;
- самоврядний;
- відомчий;
- виробничий;
- громадський.

Екологічний контроль можна також класифікувати за об'єктом природи щодо якого він здійснюється:

- загальний з охорони навколишнього природного середовища;
- у галузі використання і охорони земель;
- у галузі використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів;
- охорони, використання і відтворення тваринного світу;
- у галузі використання, відтворення, охорони та захисту рослинного світу;
- у галузі геологічного вивчення, використання та охорони надр;
- у галузі охорони атмосферного повітря.

Здійснення *державного екологічного контролю* покладено на центральні органи виконавчої влади та їх територіальні утворення, а також органи місцевого самоврядування.

Відомчий екологічний контроль здійснюють галузеві органи (міністерства, агентства), що здійснюють управління раціональним використанням, відтворенням та охороною різних природних об'єктів (земель, вод, лісів, надр тощо) в межах підпорядкованої їм галузі управління.

Виробничий екологічний контроль здійснюється підприємствами, установами та організаціями, діяльність яких впливає на стан навколишнього природного середовища, в межах своїх організаційно-підпорядкованих структур щодо дотримання екологічних вимог на відповідному виробництві. Здійснення цього виду контролю покладається на спеціальні служби або відділи з охорони природи, природоохоронні лабораторії, інші структурні підрозділи, що функціонують на відповідних промислових чи інших підприємствах.

Громадський екологічний контроль здійснюють громадські об'єднання та організації загальнодержавного, регіонального чи галузевого рівня або громадські інспектори охорони навколишнього природного середовища.

Громадський контроль полягає у здійсненні перевірок, рейдів та інших напрямків контрольної діяльності в галузі екології. На здійснення громадського екологічного контролю уповноважені Українське товариство охорони природи, Українське товариство мисливців та рибалок, громадські інспектори Міністерства екології та природних ресурсів України та ін. Діяльність громадських інспекторів визначена відповідним положенням¹.

У галузі раціонального використання, відтворення та охорони природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки екологічний контроль відіграє провідну роль в системі функцій управління.

Список рекомендованих джерел:

1. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. (станом на 05.12.2013 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 3–4. – Ст. 27.
2. Про відходи: закон України від 05.03.1998 р. (станом на 26.04.2014 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 36–47. – Ст. 242.
3. Про екологічну експертизу: закон України від 09.02.1995 р. (станом на 18.11.2012 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 8. – Ст. 54.

¹ Про затвердження Положення про громадських інспекторів з охорони навколишнього природного середовища: наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 27.02.2002 р. № 88 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0276-02>

4. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення: закон України від 24.02.1994 р. (станом на 26.04.2014 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 27. – Ст. 218.
5. Про ліцензування певних видів господарської діяльності: закон України від 01.06.2000 р. (станом на 26.04.2014 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 36. – Ст. 299.
6. Про охорону навколишнього природного середовища: закон України від 25.06.1991 р. (станом на 26.04.2014 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546.
7. Про пестициди і агрохімікати: закон України від 02.03.1995 р. (станом на 26.04.2014 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 14. – Ст. 91.
8. Про питну воду та питне водопостачання: закон України від 10.01.2002 р. (станом на 18.11.2012 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 16. – Ст. 112.
9. Про поводження з радіоактивними відходами: закон України від 30.06.1995 р. (станом на 02.03.2014 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 27. – Ст. 198.
10. Про природно-заповідний фонд України: закон України від 16.06.1992 р. (станом на 26.04.2014 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 34. – Ст. 502.
11. Про затвердження Положення про державну систему моніторингу довкілля: постанова Кабінету Міністрів України від 30.02.1998 р. (станом на 30.10.2013 р.) // Офіційний вісник України. – 1998 р. – № 13. – стор. 91.
12. Про затвердження Порядку ведення державного водного кадастру: постанова Кабінету Міністрів України від 08.04.1996 р. (станом на 23.07.2013 р.) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/413-96-%D0%BF>

13. Про затвердження Порядку ведення державного лісового кадастру та обліку лісів: постанова Кабінету Міністрів України від 20.07.2007 р. // Офіційний вісник України. – 2007 р. – № 46. – Ст. 1885.
14. Про затвердження Порядку ведення державного обліку в галузі охорони атмосферного повітря: постанова Кабінету Міністрів України від 13.12.2001 р. (станом на 30.10.2013 р.) // Офіційний вісник України. – 2001. – № 51. – стор. 357. – Ст. 2274.
15. Про затвердження Порядку ведення державного обліку і кадастру рослинного світу: постанова Кабінету Міністрів України від 22.02.2006 р. // Урядовий кур'єр. – 29.03.2006 р. – № 59.
16. Про затвердження Порядку державного обліку родовищ, запасів і проявів корисних копалин: постанова Кабінету Міністрів України від 31.01.1995 р. (станом на 23.07.2013 р.) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/75-95-%D0%BF>
17. Про порядок ведення державного кадастру тваринного світу: постанова Кабінету Міністрів України від 15.11.1994 р. (станом на 23.07.2013 р.) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/772-94-%D0%BF>
18. Про порядок установлення лімітів використання природних ресурсів загальнодержавного значення: постанова Кабінету Міністрів України від 10.08.1992 р. (станом на 19.11.2003 р.) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/459-92-%D0%BF/card6#Public>
19. Про затвердження Нормативів екологічної безпеки водних об'єктів, що використовуються для потреб рибного господарства, щодо гранично допустимих концентрацій органічних та мінеральних речовин у морських та прісних водах (біохімічного споживання кисню (БСК-5), хімічного споживання кисню (ХСК), завислих

речовин та амонійного азоту): наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 30.07.2012 р. № 471 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1369-12/card6#Public>

20. Екологічне право України. Підручник за заг. ред. Ю.С.Шемшученка. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2005. - стор. 237-244.
21. Екологічне право України. Підручник за ред. проф. А.П. Гетьмана, М.В. Шульги. – Х.: Право, 2005. – стор. 63–65.
22. Комарницький В.М., Шевченко В.І., Єлькін С.В. Екологічне право: навчальний посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 224 с.

Питання для самоконтролю:

1. Сформулюйте поняття «функції управління».
2. Сформулюйте поняття «моніторинг навколишнього природного середовища», назвіть його види та рівні.
3. Назвіть форми державного обліку у галузі природокористування та охорони навколишнього природного середовища.
4. Що таке кадастр природних ресурсів, які його види за об'єктами природних ресурсів?
5. Сформулюйте визначення «стандартизація і нормування у галузі охорони навколишнього природного середовища».
6. Назвіть систему екологічних нормативів, дайте їм характеристику.
7. Дайте визначення поняття «екологічна експертиза».
8. Назвіть форми екологічної експертизи, які суб'єкти її здійснюють?
9. На використання яких природних ресурсів встановлюються ліміти?
10. Сформулюйте поняття «екологічне ліцензування».

11. Якими правовими актами регулюються відносини щодо надання дозволів на спеціальне використання природних ресурсів?
12. У чому полягає суть функції інформування про стан навколишнього природного середовища? На які органи покладається її виконання?
13. Дайте визначення поняття «екологічний контроль», які його види?

Тестові завдання для самоконтролю:

1. В екологічній сфері органи управління спеціальної компетенції не здійснюють такі функції:

- а) спостереження (моніторинг);
- б) прогнозування;
- в) інформування;
- г) вирішення судових спорів.

2. Спеціально уповноважені органи державного управління в галузі охорони навколишнього природного середовища мають такі повноваження:

- а) проведення громадської екологічної експертизи, обнародування її результатів;
- б) здійснення комплексного управління у галузі охорони навколишнього природного середовища в державі;
- в) виступати з ініціативою проведення республіканського і місцевих референдумів з питань, пов'язаних з охороною навколишнього природного середовища;
- г) утворювати громадські фонди охорони природи.

3. Кадастри природних ресурсів ведуться з метою:

- а) обліку кількісних, якісних та інших характеристик природних ресурсів, обсягу, характеру та режиму їх використання;

- б) забезпечення заінтересованих державних і громадських органів, підприємств, установ, організацій та громадян інформацією про стан навколишнього природного середовища, викиди і причини його екстремального забруднення, про їх негативний вплив на природні об'єкти і здоров'я людей;
- в) визначення екологічної безпеки господарської та іншої діяльності, яка може нині чи в майбутньому вплинути на стан навколишнього природного середовища;
- г) встановлення обов'язкових норм, правил, вимог щодо охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки.

4. Об'єктами екологічної експертизи не можуть бути:

- а) документація по створенню нової техніки, технологій, матеріалів, речовин;
- б) екологічно небезпечні діючі об'єкти та комплекси;
- в) проекти схем розвитку і розміщення продуктивних сил, розвитку галузей народного господарства, генеральних планів населених пунктів;
- г) розміри нарахування платежів за забруднення навколишнього природного середовища.

5. Висновки державної екологічної експертизи для виконання:

- а) є обов'язковими;
- б) носять рекомендаційний характер;
- в) є обов'язковими лише для виконання фізичними та юридичними особами і мають рекомендаційний характер для державних органів;
- г) є обов'язковими лише для державних органів і носять рекомендаційний характер для фізичних та юридичних осіб.

6. Державні стандарти в галузі охорони навколишнього природного середовища:

- а) є обов'язковими для виконання всіма суб'єктами на всій території України;
- б) не є обов'язковими для виконання всіма суб'єктами на всій території України;
- в) є обов'язковими для виконання лише юридичними особами;
- г) виконуються суб'єктами за умови, коли на це є пряма вказівка спеціально уповноваженого органу.

7. Органи прокуратури уповноважені здійснювати:

- а) державний контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища;
- б) громадський контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища;
- в) самоврядний контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища;
- г) нагляд за додержанням законодавства про охорону навколишнього природного середовища.

8. Україна у міжнародному співробітництві у галузі охорони навколишнього природного середовища:

- а) приймає участь;
- б) не приймає участь;
- в) приймає участь як суб'єкт, що має лише права;
- г) приймає участь як суб'єкт, який має лише обов'язки.

9. Місцеві ради в галузі охорони навколишнього природного середовища не мають права:

- а) затверджувати місцеві екологічні програми;
- б) організувати проведення, у разі необхідності, екологічної експертизи;

- в) встановлювати, у разі можливості, нормативи екологічної безпеки, менш суворі ніж ті, що діють в цілому на території України;
- г) давати згоду на розміщення на своїй території підприємств, установ, організацій.

10. Функція державного управління, яка вміщує у собі перевірку, а також нагляд з метою перевірки додержання вимог екологічного законодавства є:

- а) охорона;
- б) контроль;
- в) нормування;
- г) моніторинг.

РОЗДІЛ 8
ЕКОНОМІКО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ
НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА

§ 8.1. Загальні положення економіко-правового механізму природокористування та охорони навколишнього природного середовища

Надмірне навантаження на навколишнє природне середовище в результаті антропогенної діяльності зумовлює необхідність відшукувати такі способи впливу на діяльність суспільства, які б стимулювали його до раціонального природокористування, дотримання вимог екологічної безпеки, охорони об'єктів природи. Лише управлінськими методами забезпечити раціональне використання природних ресурсів та охорону навколишнього природного середовища не достатньо. З цією метою доцільно перейти від, переважно, адміністративних до економічних методів управління цією сферою суспільних відносин.

Про ефективність тісного поєднання адміністративних і економічних методів управління свідчить досвід багатьох країн світу. В Україні гострою є потреба у гармонійному поєднанні економічних і екологічних інтересів, що сприятиме екологізації господарської діяльності. Саме наявність сукупності передбачених законодавством економічних заходів, що забезпечують охорону навколишнього природного середовища і забезпечення раціонального використання природних ресурсів складають їх економіко-правовий механізм.

Відповідно до ст. 41 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» економічні заходи

забезпечення раціонального природокористування та охорони навколишнього природного середовища передбачають:

а) взаємозв'язок усієї управлінської, науково-технічної та господарської діяльності підприємств, установ та організацій з раціональним використанням природних ресурсів та ефективністю заходів по охороні навколишнього природного середовища на основі економічних важелів;

б) визначення джерел фінансування заходів щодо охорони навколишнього природного середовища;

в) встановлення лімітів використання природних ресурсів, скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище та на утворення і розміщення відходів;

г) встановлення ставок екологічного податку;

д) надання підприємствам, установам і організаціям, а також громадянам податкових, кредитних та інших пільг при впровадженні ними маловідходних, енерго- і ресурсозберігаючих технологій та нетрадиційних видів енергії, здійсненні інших ефективних заходів щодо охорони навколишнього природного середовища;

е) відшкодування в установленому порядку збитків, завданих порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища¹.

Економіко-правовий механізм природокористування та охорони навколишнього природного середовища складається із таких основних *елементів*, як:

—фінансування заходів щодо охорони навколишнього природного середовища;

—встановлення лімітів використання природних ресурсів, викидів і

¹ Про охорону навколишнього природного середовища: закон України від 25.06.1991 р. (станом на 18.11.2012 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546.

скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище та розміщення відходів;

- збір за спеціальне використання природних ресурсів;
- збір за забруднення навколишнього природного середовища;
- збір за погіршення якості природних ресурсів;
- фонди охорони навколишнього природного середовища;
- економічне стимулювання;
- екологічне страхування;
- екологічний аудит¹.

На основі аналізу законодавства України існує три види екологічних зборів та платежів:

- а) збори за спеціальне використання природних ресурсів;
- б) екологічний податок;
- в) збори за погіршення якості природних ресурсів, однак цей збір поки що не знайшов механізму свого впровадження.

В основному, екологічні збори та платежі передбачені, крім екологічного законодавства, фінансовим (податковим) законодавством. Так, Податковим кодексом України встановлюється екологічний податок (розділ VIII Податкового кодексу України), плата за користування надрами (розділ XI Податкового кодексу України), плата за землю (розділ XIII Податкового кодексу України), збір за спеціальне використання води (розділ XVI Податкового кодексу України), збір за спеціальне використання лісових ресурсів (розділ XVI Податкового кодексу України)².

Отже, на основі викладеного вище, ***економіко-правовий механізм природокористування та охорони навколишнього***

¹ Екологічне право України. Підручник за ред. проф. А.П. Гетьмана, М.В. Шульги. – Х.: Право, 2005. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ebk.net.ua/Book/law/getman_ekopu/part8/801.htm

² Податковий кодекс України від 02.02.2010 р. (станом на 02.02.2014 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 13, / № 13-14, № 15-16, № 17. – стор. 556. – Ст. 112.

природного середовища — це закріплена в законодавстві система економічних заходів та стимулів, спрямованих на забезпечення охорони навколишнього природного середовища, екологічної безпеки та організацію раціонального природокористування.

§ 8.2. Збір за спеціальне використання природних ресурсів

Найважливішим завданням при запровадженні платності спеціального природокористування є: стимулювання природокористувачів до раціонального і ефективного використання природних ресурсів; наповнення державного та місцевих бюджетів.

Збір за спеціальне використання природних ресурсів — це форма екологічного податкового платежу, що підлягає сплаті фізичними та юридичними особами за одиницю природного ресурсу, закріпленого на праві спеціального користування.

Збори за спеціальне використання природних ресурсів залежно від виду природного ресурсу поділяються на такі, як:

- плата за землю;
- збори за спеціальне використання водних ресурсів;
- збори спеціальне використання рослинного світу, в тому числі – лісових ресурсів;
- збори за спеціальне використання надр, в тому числі добування корисних копалин;
- збори за спеціальне використання об'єктів тваринного світу тощо.

Відносини в сфері встановлення і справляння *плати за землю* регулюються главою 35 Земельного кодексу України¹, розділом XIII

¹ Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. (станом на 05.12.2013 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 3–4. – Ст. 27.

Податкового кодексу України, окремими статтями Бюджетного кодексу України¹, розділом III Закону України «Про оренду землі»², Методикою нормативної грошової оцінки земель несільськогосподарського призначення (крім земель населених пунктів), затвердженою Постановою Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2011 р.³, Методикою грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів, затвердженою Постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 1995 р.⁴, Методикою експертної грошової оцінки земельних ділянок, затвердженою Постановою Кабінету Міністрів України від 11 жовтня 2002 р.⁵, іншими законодавчими та підзаконними нормативно-правовими актами.

Запровадження плати за землю переслідує на меті подальше фінансування заходів щодо забезпечення раціонального використання та охорони земель, підвищення родючості ґрунтів, ведення земельного кадастру, здійснення землеустрою та моніторингу земель, проведення земельної реформи тощо.

Для власників земельних ділянок та земельних часток (паїв), постійних землекористувачів плата за землю встановлюється у вигляді *земельного податку*, а для орендарів — у вигляді *орендної плати*.

¹ Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. (станом на 01.01.2015 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2010. . – № 50–51. – Ст. 572.

² Про оренду землі: Закон України від 06.10.1998 р. (станом на 11.08.2013 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 46. – Ст. 280.

³ Про затвердження Методики нормативної грошової оцінки земель несільськогосподарського призначення (крім земель населених пунктів): постанова Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 р. (станом на 01.01.2013 р.) // Офіційний вісник України. – 2011. – № 97. – стор. 138. – Ст. 3538.

⁴ Про Методику нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів: постанова Кабінету Міністрів України від 23.03.1995 р. № 213 (станом на 11.06.2012 р.) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/213-95-%D0%BF>

⁵ Про експертну грошову оцінку земельних ділянок: постанова Кабінету Міністрів України від 11.10.2002 р. (станом на 10.12.2011 р.) // Офіційний вісник України. – 2002. – № 42. – стор. 144. – Ст. 1941.

Об'єктами оподаткування є:

– земельні ділянки, які перебувають у власності або користуванні;

– земельні частки (паї), які перебувають у власності (ст. 270 Податкового кодексу України).

Базою оподаткування є:

– нормативна грошова оцінка земельних ділянок з урахуванням коефіцієнта індексації;

– площа земельних ділянок, нормативну грошову оцінку яких не проведено (ст. 271 Податкового кодексу України).

Розмір плати за землю визначається залежно від розміру нормативної грошової оцінки земельної ділянки (щодо земельних ділянок, нормативна грошова оцінка яких проведена), якості та місця розташування земельної ділянки і, при цьому не залежить від результатів господарської діяльності землевласників чи землекористувачів.

Податковим кодексом України встановлені особливості ставок земельного податку за землі сільськогосподарського та лісогосподарського призначення, землі в межах населених пунктів (в тому числі – курортних, гірських), землі садівничих товариств, водного фонду, промисловості, транспорту, зв'язку, оборони та деякі інші.

Відповідно до ст. 286 Податкового кодексу України підставою для нарахування земельного податку є дані державного земельного кадастру. Центральні органи виконавчої влади, що реалізують державну політику у сфері земельних відносин та у сфері державної реєстрації речових прав на нерухоме майно щомісяця, але не пізніше 10 числа наступного місяця, а також за запитом відповідного контролюючого органу за місцезнаходженням земельної ділянки

подають інформацію, необхідну для обчислення і справляння плати за землю. Порядок взаємодії органів виконавчої влади щодо обміну інформацією, необхідною для обчислення і справляння плати за землю, передбачений відповідною Постановою Кабінету Міністрів України від 1 серпня 2006 р. № 1006¹.

Платники плати за землю (крім фізичних осіб) самостійно обчислюють суму податку щороку станом на 1 січня і не пізніше 20 лютого поточного року подають відповідному контролюючому органу за місцезнаходженням земельної ділянки податкову декларацію на поточний рік з розбивкою річної суми рівними частками за місяцями. Подання такої декларації звільняє від обов'язку подання щомісячних декларацій. При поданні першої декларації (фактичного початку діяльності як платника плати за землю) разом з нею подається довідка (витяг) про розмір нормативної грошової оцінки земельної ділянки, а надалі така довідка подається у разі затвердження нової нормативної грошової оцінки землі.

За нововідведені земельні ділянки або за новоукладеними договорами оренди землі платник плати за землю подає податкову декларацію протягом 20 календарних днів місяця, що настає за звітним.

У разі зміни протягом року об'єкта та/або бази оподаткування платник плати за землю подає податкову декларацію протягом 20 календарних днів місяця, що настає за місяцем, у якому відбулися такі зміни.

Нарахування фізичним особам сум податку проводиться контролюючими органами, які видають платникові до 1 липня

¹ Про затвердження Порядку взаємодії органів виконавчої влади щодо обміну інформацією, необхідною для обчислення і справляння плати за землю: постанова Кабінету Міністрів України від 01.08.2006 р. № 1006 (станом на 01.01.1012 р.) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1066-2006-%D0%BF>

поточного року податкове повідомлення-рішення про внесення податку.

У разі переходу права власності на земельну ділянку від одного власника до іншого протягом календарного року податок сплачується попереднім власником за період з 1 січня цього року до початку того місяця, в якому він втратив право власності на зазначену земельну ділянку, а новим власником – починаючи з місяця, в якому у нового власника виникло право власності.

У разі переходу права власності на земельну ділянку від одного власника до іншого протягом календарного року контролюючий орган надсилає податкове повідомлення-рішення новому власнику після отримання інформації про перехід права власності.

За земельну ділянку, на якій розташована будівля, що перебуває у спільній власності кількох юридичних або фізичних осіб, податок нараховується з урахуванням прибудинкової території кожному з таких осіб:

1) у рівних частинах – якщо будівля перебуває у спільній сумісній власності кількох осіб, але не поділена в натурі, або одній з таких осіб-власників, визначеній за їх згодою, якщо інше не встановлено судом;

2) пропорційно належній частці кожної особи – якщо будівля перебуває у спільній частковій власності;

3) пропорційно належній частці кожної особи – якщо будівля перебуває у спільній сумісній власності і поділена в натурі.

За земельну ділянку, на якій розташована будівля, що перебуває у користуванні кількох юридичних або фізичних осіб, податок нараховується кожному з них пропорційно тій частині площі будівлі, що знаходиться в їх користуванні, з урахуванням прибудинкової території.

Від сплати податку, що поширюється на одну земельну ділянку за кожним видом використання у межах граничних норм, звільняються:

а) фізичні особи (ст. 281 Податкового кодексу України):

- інваліди першої і другої групи;
- фізичні особи, які виховують трьох і більше дітей віком до 18 років;
- пенсіонери (за віком);
- ветерани війни та особи, на яких поширюється дія Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»;
- фізичні особи, визнані законом особами, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи;

б) юридичні особи (ст. 282 Податкового кодексу України):

– заповідники, у тому числі історико-культурні, національні природні парки, заказники (крім мисливських), парки державної та комунальної власності, регіональні ландшафтні парки, ботанічні сади, дендрологічні і зоологічні парки, пам'ятки природи, заповідні урочища та парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва;

– дослідні господарства науково-дослідних установ і навчальних закладів сільськогосподарського профілю та професійно-технічних училищ;

– органи державної влади та органи місцевого самоврядування, органи прокуратури, заклади, установи та організації, спеціалізовані санаторії України для реабілітації, лікування та оздоровлення хворих, військові формування, утворені відповідно до законів України, Збройні Сили України та Державна прикордонна служба України, які повністю утримуються за рахунок коштів державного або місцевих бюджетів;

– дитячі санаторно-курортні та оздоровчі заклади України незалежно від їх підпорядкованості, у тому числі дитячі санаторно-курортні та оздоровчі заклади України, які знаходяться на балансі підприємств, установ та організацій;

– релігійні організації України, статuti (положення) яких зареєстровано у встановленому законом порядку, за земельні ділянки, надані для будівництва і обслуговування культових та інших будівель, необхідних для забезпечення їх діяльності, а також благодійні організації, створені відповідно до закону, діяльність яких не передбачає одержання прибутків;

– санаторно-курортні та оздоровчі заклади громадських організацій інвалідів, реабілітаційні установи громадських організацій інвалідів;

– громадські організації інвалідів України, підприємства та організації, які засновані громадськими організаціями інвалідів та спілками громадських організацій інвалідів і є їх повною власністю, де протягом попереднього календарного місяця кількість інвалідів, які мають там основне місце роботи, становить не менш як 50 % середньооблікової чисельності штатних працівників облікового складу за умови, що фонд оплати праці таких інвалідів становить протягом звітного періоду не менш як 25 % суми загальних витрат на оплату праці.

Зазначені підприємства та організації громадських організацій інвалідів мають право застосовувати цю пільгу за наявності дозволу на право користування такою пільгою, який надається уповноваженим органом відповідно до Закону України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні»¹.

¹ Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні: закон України від 21.03.1991 р. (станом на 11.08.2013 р.) // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 21. – Ст. 252.

Крім того, відповідно до ст. 283 Податкового кодексу України не сплачується податок за:

1) сільськогосподарські угіддя зон радіоактивно забруднених територій, визначених відповідно до закону такими, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи (зон відчуження, безумовного (обов'язкового) відселення, гарантованого добровільного відселення і посиленого радіоекологічного контролю), і хімічно забруднених сільськогосподарських угідь, на які запроваджено обмеження щодо ведення сільського господарства;

2) землі сільськогосподарських угідь, що перебувають у тимчасовій консервації або у стадії сільськогосподарського освоєння;

3) земельні ділянки державних сортовипробувальних станцій і сортодільниць, які використовуються для випробування сортів сільськогосподарських культур;

4) землі дорожнього господарства автомобільних доріг загального користування – землі під проїзною частиною, узбіччям, земляним полотном, декоративним озелененням, резервами, кюветами, мостами, штучними спорудами, тунелями, транспортними розв'язками, водопропускними спорудами, підпірними стінками, шумовими екранами, очисними спорудами і розташованими в межах смуг відведення іншими дорожніми спорудами та обладнанням, а також землі, що знаходяться за межами смуг відведення, якщо на них розміщені споруди, що забезпечують функціонування автомобільних доріг, а саме:

а) паралельні об'їзні дороги, поромні переправи, снігозахисні споруди і насадження, протилавинні та протисельові споруди, вловлюючі з'їзди, захисні насадження, шумові екрани, очисні споруди;

б) майданчики для стоянки транспорту і відпочинку, склади, гаражі, резервуари для зберігання паливно-мастильних матеріалів,

комплекси для зважування великогабаритного транспорту, виробничі бази, штучні та інші споруди, що перебувають у державній власності, власності державних підприємств або власності господарських товариств, у статутному капіталі яких 100 % акцій (часток, паїв) належить державі;

5) земельні ділянки сільськогосподарських підприємств усіх форм власності та фермерських (селянських) господарств, зайняті молодими садами, ягідниками та виноградниками до вступу їх у пору плодоношення, а також гібридними насадженнями, генофондовими колекціями та розсадниками багаторічних плодових насаджень;

6) земельні ділянки кладовищ, крематоріїв та колумбаріїв;

7) земельні ділянки, на яких розташовані дипломатичні представництва, які відповідно до міжнародних договорів (угод), згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, користуються приміщеннями та прилеглими до них земельними ділянками на безоплатній основі.

За земельні ділянки, надані в оренду, стягується орендна плата. *Орендна плата за землю* — це платіж, який вносить орендар орендодавцю за користування земельною ділянкою (ст. 21 Закону України «Про оренду землі»).

Закон України «Про оренду землі»¹ встановлює загальні умови щодо порядку обчислення, надходження і розподілу річної орендної плати, а також умови перегляду розмірів орендної плати. Розмір, умови, форма і строки внесення орендної плати за землю встановлюються у договорі оренди, що укладається між орендодавцем (власником) і орендарем, за згодою сторін. Орендна плата може справлятися у грошовій, натуральній та відробітковій (надання послуг

¹ Про оренду землі: закон України від 06.10.1998 р. (станом на 11.08.2013 р.) // Відомості Верховної Ради України. — 1998. — № 46–47. — Ст. 280.

орендодавцю) формах. У договорі оренди сторони можуть передбачити поєднання різних форм орендної плати. Орендна плата за земельні ділянки, що перебувають у державній і комунальній власності, справляється виключно у грошовій формі. Внесення орендної плати оформлюється письмово, за винятком перерахування коштів через фінансові установи.

Плата за землю зараховується до бюджетів місцевого самоврядування (п.п. 4 п. 1 ст. 69 Бюджетного кодексу України).

А від продажу земельних ділянок несільськогосподарського призначення або прав на них, що перебувають у державній власності (крім земельних ділянок несільськогосподарського призначення, що перебувають у державній власності, на яких розташовані об'єкти, що підлягають приватизації) – 90 % коштів надходять до бюджету розвитку місцевих бюджетів. При цьому від продажу земельних ділянок, які знаходяться на території Автономної Республіки Крим: 35 % – до бюджету Автономної Республіки Крим, 55 % – до сільських, селищних, міських бюджетів Автономної Республіки Крим (п.п. 6 п. 1 ст. 71 Бюджетного кодексу України).

До доходів загального фонду Державного бюджету України належать: 10 % коштів від продажу земельних ділянок несільськогосподарського призначення або прав на них, що перебувають у державній власності до розмежування земель державної та комунальної власності (крім земельних ділянок несільськогосподарського призначення, що перебувають у державній власності, на яких розташовані об'єкти, що підлягають приватизації); кошти від продажу земельних ділянок несільськогосподарського призначення або прав на них, що перебувають у державній власності, на яких розташовані об'єкти, що підлягають приватизації; кошти від продажу земельних ділянок несільськогосподарського призначення або

прав на них, що перебувають у державній власності після розмежування земель державної та комунальної власності. (п.п. 56 ст. 29 Бюджетного кодексу України).

Загальні положення плати за спеціальне *використання вод* визначені ст. 30 Водного кодексу України¹, якою передбачено, що збори за спеціальне водокористування справляються з метою стимулювання раціонального використання і охорони вод та відтворення водних ресурсів і включають збір за спеціальне використання води та екологічний податок за скиди забруднюючих речовин у водні об'єкти, які встановлюються розділом XVI Податкового кодексу України.

Відповідно до ст. 323 Податкового кодексу України, *платниками збору є водокористувачі – суб'єкти господарювання незалежно від форми власності: юридичні особи, їх філії, відділення, представництва, інші відокремлені підрозділи без утворення юридичної особи (крім бюджетних установ), постійні представництва нерезидентів, а також фізичні особи-підприємці, які використовують воду, отриману шляхом забору води з водних об'єктів (первинні водокористувачі) та/або від первинних або інших водокористувачів (вторинні водокористувачі), та використовують воду для потреб гідроенергетики, водного транспорту і рибництва.*

Не є платниками збору водокористувачі, які використовують воду виключно для задоволення питних і санітарно-гігієнічних потреб населення та власних потреб. Таке використання здійснюється сукупністю людей, які знаходяться на даній території в той чи інший період часу, незалежно від характеру та тривалості проживання, в межах їх житлового фонду та присадибних ділянок, а також

¹ Водний кодекс України від 06.06.1995 р. (станом на 27.07.2013 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 24. – Ст. 189.

використання води в туалетних, душових, ванних кімнатах і умивальниках та використання для утримання приміщень у належному санітарно-гігієнічному стані.

Статтею 324 Податкового кодексу України передбачено, що *об'єктом оподаткування збором є фактичний обсяг води, який використовують водокористувачі, з урахуванням обсягу втрат води в їх системах водопостачання.*

Якщо спеціальне використання води здійснюється без її вилучення з водних об'єктів, то об'єктом оподаткування збором є:

– для потреб гідроенергетики – фактичний обсяг води, що пропускається через турбіни гідроелектростанцій для вироблення електроенергії;

– для потреб водного транспорту – час використання поверхневих вод вантажним самохідним і несамохідним флотом, що експлуатується (залежно від тоннажності), та пасажирським флотом, що експлуатується (залежно від кількості місць).

Об'єктом оподаткування збором за спеціальне використання води для потреб рибництва є фактичний обсяг води, необхідної для поповнення водних об'єктів під час розведення риби та інших водних живих ресурсів (у тому числі для поповнення, яке пов'язане із втратами води на фільтрацію та випаровування).

Збір не справляється:

– за воду, що використовується для задоволення питних і санітарно-гігієнічних потреб населення (сукупності людей, які знаходяться на даній території в той чи інший період часу, незалежно від характеру та тривалості проживання, в межах їх житлового фонду та присадибних ділянок), у тому числі для задоволення виключно власних питних і санітарно-гігієнічних потреб юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та платників єдиного податку;

- за воду, що використовується для протипожежних потреб;
- за воду, що використовується для потреб зовнішнього благоустрою територій міст та інших населених пунктів;
- за воду, що використовується для пилозаглушення у шахтах і кар'єрах;
- за воду, що забирається науково-дослідними установами, перелік яких затверджується Кабінетом Міністрів України, для проведення наукових досліджень у галузі рисосіяння та для виробництва елітного насіння рису;
- за воду, що втрачена в магістральних та міжгосподарських каналах зрошувальних систем та магістральних водогонах;
- за підземну воду, що вилучається з надр для усунення шкідливої дії вод (підтоплення, засолення, заболочення, зсуву, забруднення тощо), крім кар'єрної, шахтної та дренажної води, що використовується у господарській діяльності після вилучення та/або отримується для використання іншими користувачами;
- за воду, що забирається для забезпечення випуску молоді цінних промислових видів риби та інших водних живих ресурсів у водні об'єкти;
- за морську воду, крім води з лиманів;
- за воду, що використовується садівницькими та городницькими товариствами (кооперативами);
- за воду, що забирається для реабілітації, лікування та оздоровлення реабілітаційними установами для інвалідів та дітей-інвалідів, підприємствами, установами та організаціями фізкультури та спорту для інвалідів та дітей-інвалідів, які засновані всеукраїнськими громадськими організаціями інвалідів відповідно до закону.

Збір за спеціальне використання води для потреб гідроенергетики не справляється з гідроакумуючих електростанцій, які функціонують у комплексі з гідроелектростанціями.

Збір за спеціальне використання води для потреб водного транспорту не справляється:

– з морського водного транспорту, який використовує річковий водний шлях виключно для заходження з моря у морський порт, розташований у пониззі річки, без використання спеціальних заходів забезпечення судноплавства (попуски води з водосховищ та шлюзування);

– під час експлуатації водних шляхів стоянковими (нафтоперекачувальні станції, плавнафтобази, дебаркадери, доки плавучі, судна з механічним обладнанням та інші стоянкові судна) і службово-допоміжними суднами та експлуатації водних шляхів річки Дунаю.

Розподіл надходжень за спеціальне використання води здійснюється таким чином:

- 50 % збору за спеціальне використання води (крім збору за спеціальне використання води водних об'єктів місцевого значення) належить до доходів загального фонду Державного бюджету України (ч. 2 ст. 29 Бюджетного кодексу України¹);

- 50 % збору за спеціальне використання води (крім збору за спеціальне використання води водних об'єктів місцевого значення) зараховується до міських бюджетів міст Києва та Севастополя або бюджету Автономної Республіки Крим та обласних бюджетів користувачами води за місцем її забору (п.п. 3 п. 1 ст. 64 та п.п. 3.п. 1. ст. 66 Бюджетного кодексу України).

¹ Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. (станом на 26.04.2014 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 50-51. – Ст. 572.

Крім того, відповідно до п.п. 15 п. 1 ст. 66 Бюджетного кодексу України до доходів бюджету Автономної Республіки Крим та обласних бюджетів вноситься плата за надані в оренду ставки, що знаходяться в басейнах річок загальнодержавного значення. А плата за надані в оренду водні об'єкти місцевого значення зараховується до доходів загального фонду місцевих бюджетів, що не враховуються при визначенні обсягу міжбюджетних трансфертів.

У сфері спеціального *використання рослинного світу (в тому числі лісів)* встановлена плата, відповідно до ст. 12 Закону України «Про рослинний світ»¹, ст. 77 Лісового кодексу України² розділу XVII Податкового кодексу України³.

Розмір збору за спеціальне використання природних рослинних ресурсів визначається з урахуванням природних запасів, поширення, цінності, можливості відтворення, продуктивності цих ресурсів (ч. 3 ст. 1» Закону України «Про рослинний світ»).

Зокрема, Лісовим кодексом України встановлено, що спеціальне використання лісових ресурсів, крім розміщення пасік, є платним. *Платниками збору є лісокористувачі* – юридичні особи, їх філії, відділення, інші відокремлені підрозділи, що не мають статусу юридичної особи, постійні представництва нерезидентів, які отримують доходи з джерел їх походження з України або виконують агентські (представницькі) функції стосовно таких нерезидентів або їх засновників, фізичні особи (крім фізичних осіб, які мають право безоплатно без видачі спеціального дозволу використовувати лісові ресурси відповідно до лісового законодавства), а також фізичні особи–

¹ Про рослинний світ: Закон України від 09.04.1999 р. (станом на 11.08.2013 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 22–23. – Ст. 198.

² Лісовий кодекс України від 21.01.1994 р. В редакції Закону України від 08.02.2006 р. (станом на 27.07.2013 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 17. – Ст. 99.

³ Податковий кодекс України від 02.02.2010 р. (станом на 02.02.2014 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 13, / № 13-14, № 15-16, № 17. – стор. 556. – Ст. 112.

підприємці, які здійснюють спеціальне використання лісових ресурсів на підставі спеціального дозволу (лісорубного квитка або лісового квитка) або відповідно до умов договору довгострокового тимчасового користування лісами, передбачено статтею 329 Податкового кодексу України.

Об'єктом оподаткування збором є:

а) деревина, заготовлена в порядку рубок головного користування;

б) деревина, заготовлена під час проведення заходів:

– щодо поліпшення якісного складу лісів, їх оздоровлення, посилення захисних властивостей (у деревостанах віком понад 40 років – рубки догляду за лісом, вибіркові санітарні рубки, вибіркові лісовідновні рубки, рубки, пов'язані з реконструкцією, ландшафтні рубки і рубки переформування; незалежно від віку деревостанів – суцільні санітарні та суцільні лісовідновні рубки);

– з розчищення лісових ділянок, вкритих лісовою рослинністю, у зв'язку з будівництвом гідровузлів, трубопроводів, шляхів тощо;

в) другорядні лісові матеріали (заготівля живиці, пнів, лубу та кори, деревної зелені, деревних соків та інших другорядних лісових матеріалів, передбачених нормативно-правовими актами з ведення лісового господарства);

г) побічні лісові користування (заготівля сіна, випасання худоби, заготівля дикорослих плодів, горіхів, грибів, ягід, лікарських рослин, збирання лісової підстилки, заготівля очерету та інших побічних лісових користувань, передбачених нормативно-правовими актами з ведення лісового господарства);

д) використання корисних властивостей лісів для культурно-оздоровчих, рекреаційних, спортивних, туристичних і освітньо-

виховних цілей та проведення науково-дослідних робіт (ст. 330 Податкового кодексу України).

При нарахуванні ставок збору за заготівлю деревини враховують породу деревини, її якість, висоту і товщину деревостану, умови заготівлі й транспортування тощо і застосовуються з урахуванням розподілу лісів за поясами і розрядами. Зокрема, за поясами ліси розподіляються таким чином:

– до першого поясу належать усі ліси, за винятком лісів Закарпатської, Івано-Франківської та Чернівецької областей і лісів гірської зони Львівської області;

– до другого поясу належать ліси Закарпатської, Івано-Франківської та Чернівецької областей і ліси гірської зони Львівської області.

Для призначення та обчислення збору суб'єкти лісових відносин, які видають спеціальні дозволи, до 10 числа місяця, що настає за звітним кварталом, направляють контролюючим органам перелік лісокористувачів, яким видано лісорубні квитки та лісові квитки.

Сума збору обчислюється суб'єктами лісових відносин, які видають спеціальні дозволи, і зазначається у таких дозволах.

Базовий податковий (звітний) період для збору дорівнює календарному кварталу. Лісокористувачі щокварталу складають розрахунок збору наростаючим підсумком з початку року та подають його контролюючому органу за місцезнаходженням лісової ділянки у строки, визначені для квартального податкового (звітного) періоду, за винятком:

1) лісокористувачів, якими до отримання лісорубних та лісових квитків збір вноситься в каси суб'єктів лісових відносин, які їх видають;

а) фізичних осіб, а також фізичних осіб – підприємців, яким видано лісорубні та лісові квитки;

б) лісокористувачів (крім фізичних осіб, а також фізичних осіб – підприємців, яким видано лісові квитки), у яких сума збору в лісорубному чи лісовому квитках не перевищує 50 % однієї мінімальної заробітної плати, встановленої законом на 1 січня року, в якому сплачується збір;

2) лісокористувачів з іншої області, які сплачують збір повністю до видачі їм спеціального дозволу за місцезнаходженням лісової ділянки, на якій здійснюється заготівля деревини.

Про надходження суми збору в касу суб'єкта лісових відносин, що видає спеціальні дозволи, у спеціально заведеній книзі робиться запис і лісокористувачеві видається квитанція. Одночасно в лісорубних та лісових квитках робиться позначка про сплату збору в касу (зазначаються номер і дата квитанції про сплату).

Збір сплачується лісокористувачами щокварталу рівними частинами від суми збору, зазначеної в спеціальних дозволах, виданих у відповідному календарному році.

При отриманні дозволу в поточному році (або донарахуванні суми збору) після чергового строку сплати збору лісокористувачі сплачують усі суми збору за строками, що минули.

Від збору за спеціальне використання природних рослинних ресурсів звільняються:

–науково-дослідні установи, навчальні та освітні заклади, що проводять наукові дослідження об'єктів рослинного світу з метою їх охорони, невиснажливого використання та відтворення, за винятком використання ними дикорослих судинних рослин, мохоподібних, водоростей, лишайників, а також грибів, види яких занесені до

Червоної книги України, та природних рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги України;

–власники земельних ділянок;

–користувачі (в тому числі орендарі) земельних ділянок, за винятком використання ними дикорослих судинних рослин, мохоподібних, водоростей, лишайників, а також грибів, види яких занесені до Червоної книги України, та природних рослинних угруповань, занесених до Зеленої книги України, для задоволення природними рослинними ресурсами власних потреб без права їх реалізації (ч. 4 ст. 12 Закону України «Про рослинний світ»).

Відповідно до Бюджетного кодексу України 50 % рентної плати за спеціальне використання лісових ресурсів в частині деревини, заготовленої в порядку рубок головного користування зараховуються до доходів загального фонду Державного бюджету України (п.п. 3 п. 2 ст. 29 Бюджетного кодексу України), а 50 % збору за спеціальне використання лісових ресурсів в частині деревини, заготовленої в порядку рубок головного користування, зараховується до міських бюджетів міст Києва та Севастополя або бюджету Автономної Республіки Крим та обласних бюджетів (п.п. 2 п. 1 ст. 64 та п.п. 2 п. 1 ст. 66 Бюджетного кодексу України)¹.

Відносини в сфері встановлення і справляння збору за **спеціальне використання об'єктів тваринного світу** регулюються ст. 18 Закону України «Про тваринний світ» від 13 грудня 2001 р.², Законом України «Про мисливське господарство та полювання» від 22 лютого 2000 р.³.

¹ Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. (станом на 01.01.2014 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 50-51. – Ст. 572.

² Про тваринний світ: закон України від 13.12.2001 р. (станом на 18.11.2012 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 14. – Ст. 97.

³ Про мисливське господарство та полювання: закон України від 22.02.2000 р. (станом на 09.12.2012 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 18. – Ст. 132.

Цей збір справляється за такі види спеціального використання об'єктів тваринного світу:

- мисливство;
- рибальство, включаючи добування водних безхребетних тварин;
- використання диких тварин з метою отримання продуктів їх життєдіяльності;

- добування (придбання) диких тварин з метою їх утримання і розведення у напіввільних умовах чи в неволі;

- використання об'єктів тваринного світу в наукових, культурно-освітніх, виховних та естетичних цілях у разі їх вилучення з природного середовища з метою отримання прибутку.

Також статтями 24–25 Закону України «Про мисливське господарство та полювання» регулюються відносини щодо плати за користування мисливськими угіддями.

Розмір збору за спеціальне використання об'єктів тваринного світу встановлюється залежно від виду (групи видів) тварин, мети та обсягів їх використання, поширення та цінності, з урахуванням місцезнаходження, якості, продуктивності території та інших екологічних і економічних факторів (ст. 18 Закону України «Про тваринний світ»). Розмір плати за користування мисливськими угіддями встановлюється залежно від їх місцезнаходження, природної якості та інших факторів.

Розмір та порядок внесення плати за користування мисливськими угіддями визначаються у договорі між користувачем мисливських угідь та власником або постійним користувачем земельних ділянок, на яких знаходяться ці угіддя.

За використання мисливських тварин як природного ресурсу загальнодержавного значення з користувачів мисливських угідь *справляється збір*. Такий збір не справляється у разі:

– селекційного та вибіркового діагностичного відстрілу мисливських тварин для ветеринарно-санітарної експертизи;

– відстрілу та відлову вовків, бродячих собак і котів, сірих ворон, сорок, граків;

– добування тварин, які не перебувають у державній власності.

Порядок та розміри плати визначаються Інструкцією про порядок сплати платежів за спеціальне використання диких тварин, затвердженої наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України та Міністерства фінансів України №37/68 від 9 квітня 1996 р.¹

Плата за спеціальне використання рибних та інших водних живих ресурсів передбачена Постановою Кабінету Міністрів України від 6 квітня 1998 р. у редакції постанови Кабінету Міністрів України від 7 лютого 2000 р.²

При здійсненні *любительського або спортивного рибальства* в окремих випадках також стягується плата. Така плата передбачена Інструкцією Державного комітету рибного господарства України № 19 від 15 лютого 1999 р. «Про порядок обчислення та внесення платежів за спеціальне використання водних живих ресурсів при здійсненні

¹ Про затвердження Інструкції про порядок сплати платежів за спеціальне використання диких тварин: наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України і Міністерства фінансів України від 09.04.1996 р. № 37/68 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0206-96/card6#Public>

² Нормативи плати за спеціальне використання рибних та інших живих ресурсів: постанова Кабінету Міністрів України від 06.04.1998 р. № 449. У редакції постанови Кабінету Міністрів України від 07.02.2000 р. № 231. // Офіційний вісник України. – 2000. – № 6. – стор. 76. – Ст. 217.

любительського і спортивного рибальства»¹. Цим правовим актом визначено, що любительське рибальство на окремих водоймах або їх ділянках в місцях концентрації (скупчення) риб, водних безхребетних здійснюється на засадах їх спеціального використання за спеціальними дозволами органів рибоохорони. За видачу дозволів справляється плата, розмір якої встановлюється Укрдержрибгоспом за узгодженням з Мінфіном.

Спеціальне використання об'єктів тваринного світу в наукових, культурно-освітніх, виховних та естетичних цілях (якщо це не пов'язане з отриманням прибутку), з метою відтворення тваринного світу, порятунку диких тварин, які зазнають лиха, регулювання чисельності диких тварин в інтересах охорони здоров'я населення і відвернення заповідання шкоди природному середовищу, господарській та іншій діяльності, а також регулювання чисельності хижих і шкідливих тварин у порядку ведення мисливського і рибного господарства здійснюється без справляння збору.

Розмір плати за спеціальне використання диких тварин обчислюється платником самостійно на підставі доведених платнику лімітів (дозволених обсягів) спеціального використання диких тварин та встановлених Кабінетом Міністрів України нормативів плати.

Відповідальність за правильність обчислення та дотримання встановлених вимог щодо сплати платежів за спеціальне використання диких тварин покладається на платників.

¹ Про затвердження Правил любительського і спортивного рибальства та Інструкції про порядок обчислення та внесення платежів за спеціальне використання водних живих ресурсів при здійсненні любительського і спортивного рибальства: наказ Державного комітету рибного господарства України № 19 від 15 лютого 1999 р. (станом на 13.07.2004 р.) // Офіційний вісник України. – 1999. – № 19. – стор. 373.

Відносини щодо справляння *плати за користування надрами* регулюються Кодексом України про надра¹, ст. 338 Податкового кодексу України.

Зокрема, ст.ст. 28–34 Кодексу України про надра встановлюється плата за користування надрами, яка справляється у вигляді:

а) плати за користування надрами за видобування корисних копалин;

б) платежі за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин;

в) рентна плата за видобуток нафти, природного газу і газового конденсату;

г) збір за видачу спеціальних дозволів на користування надрами;

д) плата за користування надрами відповідно до угоди про розподіл продукції, відповідно до Закону України «Про угоди про розподіл продукції»².

Платниками плати за користування надрами для видобування корисних копалин є суб'єкти господарювання, у тому числі громадяни України, іноземці та особи без громадянства, зареєстровані відповідно до закону як підприємці, які набули права користування об'єктом (ділянкою) надр на підставі отриманих спеціальних дозволів на користування надрами в межах конкретних ділянок надр з метою провадження господарської діяльності з видобування корисних копалин, у тому числі під час геологічного вивчення (або геологічного вивчення з подальшою дослідно-промисловою розробкою) в межах зазначених у таких спеціальних дозволах об'єктах (ділянках) надр.

¹ Кодекс України про надра від 27.07.1994 р. (станом на 18.11.2012 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 36. – Ст. 340.

² Про угоди про розподіл продукції: закон України від 14.09.1999 р. (станом на 21.07.2013 р.) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=1039-14>

У разі укладення власниками спеціальних дозволів на користування надрами з третіми особами договорів на виконання робіт (послуг), пов'язаних з використанням надр, у тому числі (але не виключно) за операціями з давальницькою сировиною, платниками плати за користування надрами для видобування корисних копалин є власники таких спеціальних дозволів на користування надрами.

Для цілей оподаткування платники плати за користування надрами для видобування корисних копалин здійснюють окремий (від інших видів операційної діяльності) бухгалтерський та податковий облік витрат та доходів за кожним видом мінеральної сировини за кожним об'єктом надр, на який надано спеціальний дозвіл.

Платником плати за користування надрами для видобування корисних копалин під час виконання договорів про спільну діяльність без утворення юридичної особи є уповноважена особа – один з учасників такого договору про спільну діяльність без утворення юридичної особи, на якого згідно з умовами договору про спільну діяльність без утворення юридичної особи покладено обов'язок нарахування, утримання та внесення податків і зборів до бюджету з єдиного поточного рахунку спільної діяльності, та за умови, що один з учасників договору про спільну діяльність без утворення юридичної особи має відповідний спеціальний дозвіл.

Об'єктом оподаткування плати за користування надрами для видобування корисних копалин по кожній наданій в користування ділянці надр, що визначена у відповідному спеціальному дозволі, є обсяг видобутої у податковому (звітному) періоді корисної копалини (мінеральної сировини) або обсяг погашених у податковому (звітному) періоді запасів корисних копалин.

До об'єкта оподаткування належать:

а) обсяг корисної копалини (мінеральної сировини), видобутої з надр на території України, її континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони, у тому числі обсяг мінеральної сировини, що утворюється в результаті виконання первинної переробки, що провадиться іншими ніж платник суб'єктами господарювання на умовах господарських договорів про послуги з давальницькою сировиною;

б) обсяг корисної копалини (мінеральної сировини), видобутої (вилученої) з відходів (втрат, хвостів тощо) гірничодобувного виробництва, у тому числі обсяг мінеральної сировини, що утворюється в результаті виконання первинної переробки, що провадиться іншими ніж платник суб'єктами господарювання на умовах господарських договорів про послуги з давальницькою сировиною, якщо для її видобутку відповідно до законодавства необхідно отримати спеціальний дозвіл;

в) обсяг погашених запасів корисних копалин.

До об'єкта оподаткування не належать:

а) не включені до державного балансу запасів корисних копалин корисні копалини місцевого значення і торф, видобуті землевласниками та землекористувачами для власного споживання, якщо їх використання не передбачає отримання економічної вигоди з передачею чи без передачі права власності на них, загальною глибиною розробки до двох метрів, і прісні підземні води до 20 метрів¹;

б) видобуті (зібрані) мінералогічні, палеонтологічні та інші геологічні колекційні зразки, якщо їх використання не передбачає

¹ Положення «прісні підземні води до 20 метрів», закріплене у Податковому кодексі України, не корелюється з положеннями Кодексу України про надра, у якому закріплено замість цього терміну – «продуктивність водозаборів підземних вод не перевищує 300 кубічних метрів на добу»

отримання економічної вигоди з передачею чи без передачі права власності на них;

в) корисні копалини, видобуті з надр при створенні, використанні, реконструкції геологічних об'єктів природно-заповідного фонду, якщо використання цих корисних копалин не передбачає отримання економічної вигоди з передачею чи без передачі права власності на них;

г) дренажні та супутньо-пластові підземні води, які не враховуються в державному балансі запасів корисних копалин, що видобуваються при розробці родовищ корисних копалин або при будівництві та експлуатації підземних споруд, і використання яких не передбачає отримання економічної вигоди з передачею чи без передачі права власності на них, у тому числі від використання для власних технологічних потреб, за винятком обсягів, які використовуються для власних технологічних потреб, пов'язаних з видобуванням корисних копалин;

г) видобуті корисні копалини, які без набуття та/або збереження платником права власності на такі корисні копалини відповідно до затвердженого в установленому законодавством порядку технологічного проекту розробки запасів корисних копалин відповідної ділянки надр спрямовуються на формування запасів корисних копалин техногенного родовища;

д) обсяг природного газу, визнаного рециркулюючим відповідно до розділу І, який визначається платником за показниками вимірювальних пристроїв, що зазначені у журналі обліку видобутих корисних копалин із дотриманням самостійно затверджених платником відповідно до вимог ліцензійних умов схем руху видобутої вуглеводневої сировини на виробничих ділянках та місцях зберігання

з урахуванням складу вихідної сировини, умов конкретного виробництва, особливостей технологічного процесу;

е) обсяги мінеральних вод, що видобуті державними дитячими спеціалізованими санаторно-курортними закладами, в частині обсягів, що використовуються для лікування на їх території;

є) обсяги запасів корисних копалин, що згідно із затвердженими в установленому законодавством порядку технічними проектами (планами) їх розробки залишені у звітному (податковому) періоді в охоронних і бар'єрних ціликах (між шахтами), у тому числі у ціликах загальношахтного призначення, для запобігання обрушенню земної поверхні, прориву води у гірничі виробки та збереження наземних або підземних об'єктів.

Платниками плати за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, є юридичні та фізичні особи – суб'єкти господарської діяльності, які використовують у межах території України ділянки надр для:

а) зберігання природного газу, нафти, газоподібних та інших рідких нафтопродуктів;

б) витримування виноматеріалів, виробництва і зберігання винопродукції;

в) вирощування грибів, овочів, квітів та інших рослин;

г) зберігання харчових продуктів, промислових та інших товарів, речовин і матеріалів;

г) провадження інших видів господарської діяльності.

Об'єктом оподаткування платою за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, є обсяг підземного простору (ділянки) надр, що надається для перерахованих вище цілей.

Плата за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, не справляється:

– з військових частин, закладів, установ і організацій Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, що фінансуються за рахунок державного бюджету;

– за використання транспортних тунелів та інших підземних комунікацій, колекторно-дренажних систем та об'єктів міського комунального господарства;

– за використання підземних споруд на глибині не більш як 20 метрів, збудованих відкритим способом без засипання або з подальшим ґрунтовим засипанням.

Ставки плати за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, встановлюються окремо для кожного виду користування надрами у гривнях до одиниці виміру залежно від корисних властивостей надр і ступеня екологічної безпеки під час їх використання.

Плата за користування надрами зараховується до державного і місцевих бюджетів згідно з Бюджетним кодексом України.

До загального фонду Державного бюджету України надходить:

– у повному обсязі плата за користування надрами для видобування нафти, природного газу та газового конденсату;

– 50 % плати за користування надрами для видобування інших корисних копалин загальнодержавного значення;

– збір за видачу спеціальних дозволів на користування надрами та кошти від продажу таких дозволів;

Плата за користування надрами, що надходить до бюджету Автономної Республіки Крим, обласних бюджетів і міських бюджетів міст Києва та Севастополя, розподіляється між місцевими бюджетами

відповідно Верховною Радою Автономної Республіки Крим, обласними, Київською та Севастопольською міськими радами (ст. 31 Кодексу України про надра).

Зокрема, відповідно до п.п. 4 п. 1 ст. 64 та п.п. 4 п. 1 ст. 66 Бюджетного кодексу України 50 % плати за користування надрами для видобування корисних копалин загальнодержавного значення (крім плати за користування надрами для видобування нафти, природного газу та газового конденсату) зараховується до міських бюджетів міст Києва та Севастополя або бюджету Автономної Республіки Крим та обласних бюджетів.

Плата за користування надрами для видобування корисних копалин місцевого значення; плата за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин зараховуються до бюджетів місцевого самоврядування за місцезнаходженням (місцем розташування) відповідної ділянки надр, відповідно до п.п. 3 п. 1 ст. 69 Бюджетного кодексу України.

До бюджету розвитку місцевих бюджетів надходять 10 % коштів від використання (реалізації) частини виробленої продукції, що залишається у власності держави відповідно до угод про розподіл продукції, та/або коштів у вигляді грошового еквівалента такої державної частини продукції (крім коштів від державної частини продукції, виробленої на ділянці надр у межах континентального шельфу і виключної (морської) економічної зони України), що розподіляються між місцевими бюджетами адміністративно-територіальних одиниць, на території яких знаходиться відповідна ділянка надр, у такому співвідношенні: 5 % – до бюджету Автономної Республіки Крим або обласного бюджету; 3,5 % – до районного бюджету; 1,5 % – до сільського, селищного або міського бюджету. Якщо ділянка надр розташована на території декількох

адміністративно-територіальних одиниць, кошти між відповідними місцевими бюджетами розподіляються в межах встановленого співвідношення у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України (п.п. 4-2 п. 1 ст. 71 Бюджетного кодексу України)

Платник несе відповідальність за правильність обчислення суми плати за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, повноту і своєчасність її внесення до бюджету, а також за своєчасність подання контролюючим органам відповідних розрахунків згідно з нормами Податкового кодексу України та інших законів України.

Контроль за правильністю обчислення, своєчасністю і повнотою справляння плати за користування надрами в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, до бюджету здійснюють контролюючі органи.

Контроль за правильністю визначення обсягів використання надр в цілях, не пов'язаних з видобуванням корисних копалин, здійснює центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері державного гірничого нагляду в установленому порядку. Цей орган у місячний строк з дня видачі чи вилучення акта про надання гірничого відводу подає контролюючим органам за місцезнаходженням ділянки надр інформацію про зміни у переліку користувачів надр.

Отже, використання основних видів природних ресурсів (земель, лісів, тваринного світу, рослинного світу, вод, надр) є платним. Причому спостерігається тенденція до підвищення плати за їх використання.

§ 8.3. Екологічний податок

Відносини щодо сплати екологічного податку регулюються розділом VIII Податкового кодексу України.

Екологічний податок (ст. 240 Податкового кодексу України) *стягується за:*

- викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами забруднення;
- скиди забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти;
- розміщення відходів (крім розміщення окремих видів (класів) відходів як вторинної сировини, що розміщуються на власних територіях (об'єктах) суб'єктів господарювання);
- утворення радіоактивних відходів (включаючи вже накопичені);
- тимчасове зберігання радіоактивних відходів їх виробниками понад установлений особливими умовами ліцензії строк.

Також, відповідно до ст. 240.2 екологічний податок сплачується за викиди забруднюючих речовин в атмосферу пересувними джерелами забруднення у разі використання ними палива.

Платниками екологічного податку є суб'єкти господарювання, юридичні особи, які не провадять господарську (підприємницьку) діяльність, бюджетні установи, громадські та інші підприємства, установи та організації, постійні представництва нерезидентів, включаючи тих, які виконують агентські (представницькі) функції стосовно таких нерезидентів або їх засновників, а також громадяни України, іноземці та особи без громадянства під час провадження діяльності яких на території України і в межах її континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони.

Відповідно до статті 46 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» кошти від екологічного

податку (за винятком тих, що справляються за утворення радіоактивних відходів (включаючи вже накопичені) та/або тимчасове зберігання радіоактивних відходів їх виробниками понад установлений особливими умовами ліцензії строк) зараховуються до державного і місцевих бюджетів згідно з Бюджетним кодексом України¹.

Згідно із Законом № 79-VIII від 28.12.2014 р.² внесені зміни до Бюджетного кодексу України. Зокрема, підпунктом 43 ч. 1 ст. 64 Бюджетного кодексу України – 25 % екологічного податку (крім екологічного податку, що справляється за утворення радіоактивних відходів (включаючи вже накопичені) та/або тимчасове зберігання радіоактивних відходів їх виробниками понад встановлений особливими умовами ліцензії строк) – до доходів загального фонду бюджетів міст республіканського Автономної Республіки Крим та обласного значення, міст Києва та Севастополя, районних бюджетів, бюджетів об'єднаних територіальних громад, що створюються згідно із законом та перспективним планом формування територій громад. При цьому до бюджетів міст Києва і Севастополя зараховується 80 % екологічного податку.

Підпункт 33 п. 1 ст. 66 Бюджетного кодексу України передбачає, що 55 % екологічного податку (крім екологічного податку, що справляється за утворення радіоактивних відходів (включаючи вже накопичені) та/або тимчасове зберігання радіоактивних відходів їх виробниками понад встановлений особливими умовами ліцензії строк).

Відповідно до п.п. 20-4 ч. 1 ст. 69 передбачено, що 25 % екологічного податку (крім екологічного податку, що справляється за утворення радіоактивних відходів (включаючи вже накопичені) та/або

¹ Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. (станом на 28.12.2014 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 50–51. – Ст. 572.

² Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин: закон України від 28.12.2014 р. // Голос України від 30.12.2014 р. – № 252-1 – Спецвипуск.

тимчасове зберігання радіоактивних відходів їх виробниками понад встановлений особливими умовами ліцензії строк) зараховується до сільських, селищних, міських бюджетів.

Таким чином екологічний податок є однією із важливих умов поліпшення екологічного стану держави, так як цей податок стимулює забруднювачів навколишнього природного середовища до зменшення викидів (скидів) та зменшення об'ємів розміщення забруднюючих речовин.

§ 8.4. Фінансування екологічних заходів

Охорона навколишнього природного середовища потребує досить великих капіталовкладень, які здатні дати результат лише з часом. Постійний дефіцит державного бюджету на природоохоронні заходи призвів до того, що екологічна ситуація в Україні щорічно погіршується і досягла критичного стану. Фінансування екологічних заходів здійснюється за остаточним принципом.

Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» (ст. 42) визначає, що в Україні фінансування екологічних заходів здійснюється за рахунок Державного бюджету України, бюджету Автономної Республіки Крим та місцевих бюджетів, коштів підприємств, установ та організацій, фондів охорони навколишнього природного середовища, добровільних внесків та інших коштів.

Для фінансування заходів щодо охорони навколишнього природного середовища утворюються Державний, Автономної Республіки Крим та місцеві фонди охорони навколишнього природного середовища. Але, крім того, в Україні можуть утворюватися й інші фонди для стимулювання і фінансування заходів щодо охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання

природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки. **Фонди охорони навколишнього природного середовища** — це спеціалізований інститут акумулювання грошових коштів з метою цільового фінансування екологічних заходів.

Фонди охорони навколишнього природного середовища Автономної Республіки Крим та місцеві фонди (Положення про них затверджуються відповідно Верховною Радою Автономної Республіки Крим, місцевими радами) утворюються у складі бюджету Автономної Республіки Крим та відповідного місцевого бюджету за місцем заподіяння екологічної шкоди за рахунок:

а) частини екологічного податку згідно із законом;

б) частини грошових стягнень за шкоду, заподіяну порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища в результаті господарської та іншої діяльності, згідно з чинним законодавством;

в) цільових та інших добровільних внесків підприємств, установ, організацій та громадян;

г) зарубіжна технічна допомога.

Розподіл коштів екологічного податку, що надходять до Автономної Республіки Крим та місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища, здійснюється Верховною Радою Автономної Республіки Крим, відповідними обласними, міськими (міст загальнодержавного значення) радами за поданням обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, а на території Автономної Республіки Крим – органу виконавчої влади Автономної Республіки Крим з питань охорони навколишнього природного середовища.

Державний фонд охорони навколишнього природного середовища (Положення затверджено Постановою Кабінету Міністрів України

від 7 травня 1998 р № 634¹) є складовою Державного бюджету України і утворюється за рахунок частини коштів екологічного податку згідно із законом та інших джерел. При цьому іншими джерелами фінансування можуть бути: добровільні внески підприємств, установ, організацій, громадян; частини грошових стягнень за шкоду, заподіяну порушенням законодавства про охорону навколишнього природного середовища в результаті господарської та іншої діяльності, згідно з чинним законодавством.

Бюджетним кодексом України передбачено, що кошти від екологічного податку розподіляються таким чином:

– до загального фонду Державного бюджету з 2014 року – 20 % (п. 16-1 ч. 2 ст. 29);

– до доходів загального фонду бюджетів міст республіканського Автономної Республіки Крим та обласного значення, міст Києва та Севастополя, районних бюджетів, бюджетів об'єднаних територіальних громад, що створюються згідно із законом та перспективним планом формування територій громад – 25 % екологічного податку (крім екологічного податку, що справляється за утворення радіоактивних відходів (включаючи вже накопичені) та/або тимчасове зберігання радіоактивних відходів їх виробниками понад встановлений особливими умовами ліцензії строк) – до бюджетів міст республіканського Автономної Республіки Крим та обласного значення, 80 % – до бюджетів міст Києва та Севастополя (п. 43 ч. 1 ст. 64);

– до доходів загального фонду бюджету Автономної Республіки Крим та обласних бюджетів 55 % екологічного податку (крім

¹ Про затвердження Положення про Державний фонд охорони навколишнього природного середовища: постанова Кабінету Міністрів України від 07.05.1998 р. (у редакції Постанови від 07.04.2006 р. № 462) (станом на 30.09.2014 р.) // Офіційний вісник України. – 1998. – № 19. – стор. 47. – Ст. 692.

екологічного податку, що справляється за утворення радіоактивних відходів (включаючи вже накопичені) та/або тимчасове зберігання радіоактивних відходів їх виробниками понад встановлений особливими умовами ліцензії строк) (п. 33 ч. 1 ст. 66);

– до доходів загального фонду бюджетів міст районного значення, сільських, селищних бюджетів належать 25 % екологічного податку (крім неологічного податку, що справляється за утворення радіоактивних відходів (включаючи вже накопичені) та/або тимчасове зберігання радіоактивних відходів їх виробниками понад встановлений особливими умовами ліцензії строк), що зараховуються до сільських, селищних, міських бюджетів (п. 20-4 ч. 1. Ст. 69);

Розподіл коштів, що надходять до Державного фонду охорони навколишнього природного середовища, здійснюється Кабінетом Міністрів України за поданням центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері охорони навколишнього природного середовища.

Статтею 47 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» закріплено, що кошти місцевих, Автономної Республіки Крим і Державного фондів охорони навколишнього природного середовища можуть використовуватись тільки для цільового фінансування природоохоронних та ресурсозберігаючих заходів, в тому числі наукових досліджень з цих питань ведення державного кадастру територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також заходів для зниження впливу забруднення навколишнього природного середовища на здоров'я населення.

Розпорядниками відповідних коштів за видатками є Міністерство екології та природних ресурсів України, Державне агентство водного господарства України, Державне агентство лісових ресурсів України, Державне агентство земельних ресурсів України та деякі інші органи.

У 1992 р. в Україні було засновано позабюджетні фонди охорони навколишнього природного середовища на загальнодержавному, обласному (республіканському Автономної Республіки Крим) і місцевому рівнях. До відповідних фондів надходила частина зборів за забруднення навколишнього природного середовища, штрафів за екологічні правопорушення та коштів, стягнутих як компенсація за екологічну шкоду.

Власні кошти підприємств, установ та організацій. Найчастіше підприємства, установи та організації капітальне будівництво, реконструкцію виробничих споруд та обладнання здійснює за власні кошти. Обов'язкових нормативів для відрахування на зазначені потреби законодавство не встановлює, але такий підхід відповідає принципу «забруднювач платить». Відповідно до цього принципу будь-який суб'єкт господарювання має платити за негативний вплив своєї діяльності на екологію. Принцип ґрунтується на ідеї створення умов економічної заінтересованості забруднювачів здійснювати екологічні заходи. Запровадження цього принципу є однією з умов входження нашої країни до Європейського Союзу. Принцип «забруднювач – платить» є основним у екологічній сфері для багатьох розвинених країн світу, зокрема і для Польщі¹. Причому, розмір таких платежів є достатньо високим.

Підсумовуючи сказане вище слід зазначити, що нашій державі необхідно розширювати перелік конкретних природоохоронних заходів, які потребують пріоритетного розвитку.

¹ Polish Experience in Usage of the Polluter Pays Principle Exemplified by Article 22 Paragraph 2 Point 1 of the Act on Prevention of Environmental Damage and their Compensation, and the Possibility of their Application in Reformation of Ukrainian Law. / Історико-правовий часопис, 2013. - № 2. // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://esnuir.eenu.edu.ua/handle/123456789/1850>

§ 8.5. Екологічне страхування

Екологічним страхуванням є страхування цивільної відповідальності підприємств, установ і організацій (страхувальників) за шкоду, заподіяну діяльністю, що створює підвищену екологічну небезпеку. Останнім часом цей елемент економіко-правового механізму природокористування набуває активного розвитку. Вченими висловлюється думка, що саме екологічне страхування може стати одним із ефективних методів заохочення та створення умов економічного стимулювання для суб'єктів господарської діяльності з метою запобігання і зменшення шкоди навколишньому природному середовищу.

На сучасному етапі створена нормативно-правова база, яка є основою для функціонування страхових компаній, що належать до недержавного сектору економіки. Але система екологічного страхування тільки починає зароджуватися, хоча таке страхування було передбачено Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» ще у 1991 р. Відповідно до зазначеного Закону порядок екологічного страхування має встановлюватися законодавством України. На сьогодні настала нагальна потреба у прийнятті Закону України «Про екологічне страхування».

Екологічне страхування здійснюється у двох формах (ст. 49 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»):

- у добровільній;
- у обов'язковій державній.

В першу чергу екологічне страхування поширюється на відповідальність суб'єктів господарювання, діяльність яких становить підвищену екологічну небезпеку, що пов'язана з експлуатацією

промислових підприємств, магістральних та промислових нафто- і газотрубопроводів та інших об'єктів (транспорту, поводженням з небезпечними відходами тощо) або має особливе значення для охорони навколишнього природного середовища, життя та здоров'я людей та пов'язаного з цим захисту майнових прав юридичних і фізичних осіб. В системі економіко-правового механізму екологічне страхування розглядається як економічна гарантія фінансового забезпечення охорони довкілля.

Підставою для здійснення страхових виплат є *страховий випадок*, який при екологічному страхуванні пов'язується із екологічним ризиком і настає в разі заподіяння шкоди природним об'єктам і ресурсам, життю та здоров'ю людей, майну фізичних і юридичних осіб у результаті аварійного забруднення довкілля. Можуть бути також й інші випадки, які зумовлюють виконання страховиком обов'язку здійснити виплату страхового відшкодування на користь потерпілих третіх осіб.

Умовою настання такого страхового випадку, а отже, і видачі страхового відшкодування є:

а) раптовість його настання, тобто неможливість здійснення будь-яких запобіжних заходів;

б) ненавмисне забруднення навколишнього природного середовища, що сталося внаслідок техногенної аварії чи катастрофи, тобто відсутність умислу з боку забруднювача.

Страхове відшкодування страхувальникам та третім особам при екологічному страхуванні має відбуватися за рахунок Екологічного фонду страхових гарантій, який створюється шляхом повного або часткового об'єднання страхових фондів страхових кампаній, що здійснюють екологічне страхування, з метою поліпшення умов забезпечення їх страхових зобов'язань перед страхувальниками.

Суб'єктами екологічного страхування є:

—страховики — страхові організації, які утворені відповідно до законодавства України про страхування і отримали в установленому порядку ліцензію на здійснення екологічного страхування;

—страхувальники — фізичні чи юридичні особи, які згідно з законодавством уклали зі страховиками договори екологічного страхування;

—треті особи, яким заподіяна шкода погіршенням стану навколишнього природного середовища внаслідок техногенних аварій чи катастроф.

Об'єктом екологічного страхування є ризик цивільної відповідальності, який проявляється у пред'явленні страховику майнових претензій фізичними або юридичними особами відповідно до норм цивільного та екологічного законодавства про відшкодування шкоди у разі виникнення випадку, на який проводилось екологічне страхування.

Підставою для виникнення страхових відносин є договір екологічного страхування, укладений між страховиком та страхувальником, згідно з яким страховик бере на себе зобов'язання у разі настання страхового випадку відшкодувати завдану шкоду в межах страхової суми, а страхувальник зобов'язується сплачувати страхові платежі у визначені строки та виконувати інші умови договору.

У договорі екологічного страхування обов'язково мають бути зазначені такі умови: найменування сторін, об'єкт страхування, страховий випадок, розмір страхової суми, розмір страхових внесків, права та обов'язки страховика, права та обов'язки страхувальника, порядок здійснення страхових виплат, випадки відмови у виплаті страхового відшкодування, строк дії договору, юридична відповідальність сторін тощо.

На основі страхових тарифів, методики їх розрахунку та мінімальних розмірів страхових сум, що затверджуються у визначеному законодавством порядку страховальником виплачуються *страхові внески*. На основі страхових внесків видається страхове свідоцтво (поліс), що оформляється відповідно до вимог законодавства України та є формою договору страхування. З моменту видачі полісу договір екологічного страхування вступає в силу.

Страхова сума — це загальна грошова сума, в межах якої страховик зобов'язаний провести виплату страхового відшкодування при настанні страхового випадку. Страхова сума встановлюється на основі результатів проведення екологічного аудиту або потенційної шкоди, яка може бути заподіяна внаслідок аварійного забруднення довкілля, що визначається на основі такс, норм та інших нормативно-правових документів.

у разі настання страхового випадку страховик на користь третіх осіб здійснює *страхове відшкодування*. Страхове відшкодування в обов'язковому екологічному страхуванні не може перевищувати розмір прямих збитків, заподіяних третім особам аварійним забрудненням навколишнього природного середовища, та ліміт відповідальності страховика у разі його встановлення у договорі страхування.

Виплата страхового відшкодування здійснюється у разі подання страховальником страховику таких документів:

- страховий акт (аварійний сертифікат), складений страховиком або уповноваженою ним особою (аварійним комісаром), яка згідно із законодавством України має право визначити причини настання страхового випадку та розмір шкоди, заподіяної аварійним забрудненням навколишнього природного середовища;

- документальне підтвердження факту настання страхового випадку;

- заяви, пред'явлені у зв'язку із страховим випадком;
- інші документи, які передбачені договором екологічного страхування.

Не підлягають екологічному страхуванню ризики, а також не підлягає відшкодуванню шкода:

- заподіяна життю, здоров'ю та майну людей, що перебувають у трудових відносинах із страхувальником;
- пов'язана з генетичними наслідками, спричиненими забрудненням навколишнього природного середовища.

Отже, *екологічне страхування* — це особливий вид страхових правовідносин щодо захисту майнових інтересів громадян та юридичних осіб (страхувальників) у розі настання певних подій у процесі здійснення господарської діяльності, які можуть виникати за наявності екологічного ризику (страхових випадків), визначених чинним законодавством або договором екологічного страхування за рахунок Екологічного фонду грошових гарантій.

§ 8.6. Екологічний аудит

Екологічний аудит в світі зародився на рубежі 1970-80-х років у промислово розвинених країнах і став у них потенційно ефективним інструментом екологічного права. В Україні відносини у галузі здійснення екологічного аудиту регулюються Законом України «Про екологічний аудит» від 24 червня 2004 р.¹

Аудит полягає у перевірці, ревізії бухгалтерських книг, документів тощо стосовно фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання з метою визначення достовірності їх

¹ Про екологічний аудит: закон України від 24.06.2004 р. (станом на 18.11.2012 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 45. – Ст. 500.

звітності, обліку, його повноти і відповідності чинному законодавству та встановленим нормативам.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про екологічний аудит», *екологічний аудит – це документально оформлений системний незалежний процес оцінювання об'єкта екологічного аудиту, що включає збирання і об'єктивне оцінювання доказів для встановлення відповідності визначених видів діяльності, заходів, умов, системи екологічного управління та інформації з цих питань вимогам законодавства України про охорону навколишнього природного середовища та іншим критеріям екологічного аудиту.*

Екологічний аудит проводиться з метою забезпечення додержання законодавства про охорону навколишнього природного середовища в процесі господарської та іншої діяльності.

За формою екологічний аудит поділяється на добровільний і обов'язковий (ст. 12 Закону України «Про екологічний аудит»).

Добровільний екологічний аудит здійснюється стосовно будь-яких об'єктів екологічного аудиту на замовлення заінтересованого суб'єкта за згодою керівника чи власника об'єкта екологічного аудиту.

Обов'язковий екологічний аудит здійснюється щодо екологічно небезпечних об'єктів у передбачених законодавством випадках. До таких випадків належать:

- банкрутство;
- приватизація, передача в концесію об'єктів державної та комунальної власності, крім визначених законом випадків;
- передача або придбання в державну чи комунальну власність;
- передача в довгострокову оренду об'єктів державної або комунальної власності;
- екологічне страхування об'єктів;
- завершення дії угоди про розподіл продукції відповідно до

закону та ін.

За видами екологічний аудит поділяється на внутрішній і зовнішній (ст. 13 Закону України «Про екологічний аудит»).

До *внутрішнього екологічного аудиту* належить аудит, якщо його проведення відбувається на замовлення підприємства (установи, організації) для його власних потреб.

Зовнішній екологічний аудит проводиться на замовлення сторонніх осіб, заінтересованих суб'єктів, якими можуть бути орган виконавчої влади.

Замовник екологічного аудиту має право вільно визначати виконавців екологічного аудиту; давати виконавцю відповідно до законодавства завдання на проведення перевірки; одержувати інформацію про хід екологічного аудиту; розпоряджатися звітами екологічного аудиту для своїх потреб. *До обов'язків замовника екологічного аудиту належать* забезпечення фінансування проведення екологічного аудиту, своєчасне приймання та оплати виконаних робіт; надання виконавцям екологічного аудиту наявної в нього інформації, у разі необхідності — письмових чи усних пояснень щодо об'єкта екологічного аудиту; недопущення дій щодо примушування виконавця до зміни форм і методів роботи чи висновків екологічного аудиту, а також виконання інших обов'язків відповідно до законодавства України, пов'язаних з проведенням екологічного аудиту.

До особи, що проводить екологічний аудит, та її професійних якостей, як зазначалося, встановлюються певні вимоги. Екологічним аудитором може бути особа, яка має вищу освіту, спеціальну підготовку, досвід роботи у сфері охорони навколишнього природного середовища упродовж визначеного строку, сертифікат на право здійснення екологічного аудиту тощо. Незалежність екологічного аудитора гарантується законом. Якщо екологічний аудит здійснюється

юридичною особою, статутом якої передбачений цей вид діяльності, то в штаті її має бути хоча б один екологічний аудитор.

При проведенні екологічного аудиту виконавець має право самостійно визначати його методи відповідно до законодавства та умов договору; отримувати документи, матеріали та інші відомості, наявні у замовника та у об'єкта екологічного аудиту, необхідні для його проведення; викладати у звіті про екологічний аудит, що здійснюється групою екологічних аудиторів, свою окрему думку, якщо вона не збігається з загальними висновками; залучати за необхідності на договірних засадах фахівців відповідного профілю, не покладаючи на них відповідальності за висновки екологічного аудиту.

Виконавець екологічного аудиту зобов'язаний його проводити з додержанням вимог внутрішнього розпорядку об'єкта екологічного аудиту; повідомляти замовника про всі виявлені випадки порушення чинного законодавства про охорону навколишнього природного середовища, стандартів, норм, правил і відхилення від вимог щодо ведення звітності та її складання; інформувати спеціально уповноважені органи з питань охорони навколишнього природного середовища про виявлену у процесі проведення екологічного аудиту загрозу аварійної ситуації; додержуватися встановлених законодавством та договором на проведення екологічного аудиту вимог щодо конфіденційності інформації, яка отримана або стала йому відома під час проведення перевірки об'єкта. Крім того, виконавець екологічного аудиту повинен нести юридичну відповідальність за шкоду, заподіяну внаслідок неправомірних дій при проведенні екологічного аудиту.

У результаті роботи щодо проведення екологічного аудиту складається звіт, який має містити:

— загальні відомості про об'єкт та замовника екологічного аудиту;

—підстави проведення екологічного аудиту, його мету, завдання, програму та обсяг виконаних робіт;

—відомості про виконавців екологічного аудиту;

—перелік основних законодавчих актів та інших нормативних документів, для перевірки на відповідність яким проводився екологічний аудит;

—характеристику фактичного стану об'єкта екологічного аудиту, включаючи оцінку ефективності та достатності його природоохоронної діяльності, систему екологічного управління підприємств, стану природоохоронного обладнання та споруд (час установа, амортизація, придатність), відомості про сплату екологічних зборів і платежів (стан, можливості, заборгованість), оцінка збитків, заподіяних навколишньому природному середовищу, стану екологічної звітності на предмет відповідності її фактичним екологічним показникам;

—висновки екологічного аудиту щодо виявлених невідповідностей екологічних характеристик об'єкта екологічного аудиту вимогам законодавчих актів та інших нормативних документів;

—відомості щодо організацій та осіб, яким надається звіт.

За погодженням між замовником і виконавцем звіт про екологічний аудит може включати рекомендації щодо заходів, яких необхідно вжити для усунення виявлених невідповідностей.

Звіт екологічного аудиту є власністю його замовника і підставою для прийняття ним відповідних рішень.

Висновки обов'язкового екологічного аудиту враховуються при визначенні умов приватизації об'єктів державної власності, що здійснюють діяльність, яка становить підвищену екологічну небезпеку, екологічного страхування об'єктів, що здійснюють таку діяльність, передачі або придбанні об'єктів у державну власність та в інших випадках, передбачених законодавством України.

Методичне забезпечення організації еколого-аудиторської діяльності та проведення екологічного аудиту здійснює центральний орган виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища за участю заінтересованих центральних органів виконавчої влади.

До осіб, винних в порушенні законодавства про екологічний аудит встановлюється відповідальність за:

—порушенні встановленого законодавством порядку проведення екологічного аудиту;

—наданні свідомо неправдивих відомостей про екологічні наслідки діяльності об'єкта екологічного аудиту;

—проведенні екологічного аудиту особами, які не мають сертифікатів;

—діях, спрямованих на примушення виконавця екологічного аудиту до зміни форм, методів роботи або висновків екологічного аудиту;

—підготовці свідомо та завідомо неправдивого висновку екологічного аудиту;

—порушенні вимог закону щодо державної чи комерційної таємниці, а також конфіденційності результатів екологічного аудиту, якщо інше не встановлено договором чи законом, — підлягають притягненню до дисциплінарної, адміністративної чи кримінальної відповідальності відповідно до закону.

Виконавець екологічного аудиту несе відповідальність за матеріальну та моральну шкоду, заподіяну внаслідок неправомірних дій при проведенні екологічного аудиту відповідно до закону.

Таким чином в умовах сталого розвитку економіки екологічний аудит розглядається як вид підприємницької діяльності, спосіб оцінки

впливу господарюючого суб'єкта на довкілля, форма контролю, інструмент управління. Єдиним для науки і держави є чітке формулювання вимог до екологічного аудиту, що включають документальне оформлення, системність, періодичність, незалежність тощо.

Список рекомендованих джерел:

1. Податковий кодекс України від 02.02.2010 р. (станом на 02.02.2014 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 13, / № 13-14, № 15-16, № 17. – стор. 556. – Ст. 112.
2. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. (станом на 26.04.2014 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 50-51. – Ст. 572.
3. Про екологічний аудит: закон України від 24.06.2004 р. (станом на 18.11.2012 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 45. – Ст. 500.
4. Про охорону навколишнього природного середовища: закон України від 25.06.1991 р. (станом на 18.11.2012 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546.
5. Екологічне право України: підручник. / [за ред. проф. А.П. Гетьмана, М.В. Шульги]. – Х.: Право, 2005. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ebk.net.ua/Book/law/getman_ekoru/part8/801.htm
6. Костицький В.В. Екологія перехідного періоду: право, держава, економіка (економіко-правовий механізм охорони навколишнього природного середовища в Україні): монографія / В.В. Костицький. - К., 2003. – 772 с.
7. Петрова Т. В. Междисциплинарные проблемы развития экономического механизма охраны окружающей природной среды /

Экологическое право России на рубеже XXI столетия: Сб. науч. ст. / Под. ред. проф. А.К. Голиченкова – М., 2000.

Питання для самоконтролю:

1. Сформулюйте поняття «економіко-правовий механізм природокористування та охорони навколишнього природного середовища».
2. Які економічні заходи передбачені у галузі раціонального природокористування та охорони навколишнього природного середовища Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища»?
3. Які елементи входять до складу економіко-правового механізму природокористування та охорони навколишнього природного середовища?
4. Які складові стимулювання раціонального природокористування та охорони навколишнього природного середовища передбачено Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища»?
5. Назвіть види екологічних платежів.
6. Дайте визначення поняття «збір за спеціальне використання природних ресурсів» та з яких платежів він складається?
7. Які особливості плати за землю (в тому числі об'єкт, база оподаткування) згідно Податкового кодексу України?
8. Які особи і за яких умов звільняються від сплати земельного податку?
9. Які землі не підлягають оподаткуванню?
10. Вкажіть на особливості сплати збору за спеціальне використання водних ресурсів.

11. Який порядок та підстави стягнення плати за спеціальне використання рослинного світу, у тому числі лісів?
12. Які особливості плати за спеціальне використання тваринного світу та якими правовими актами регулюються відносини про їх сплату?
13. Які види платежів передбачені за користування надрами.
14. Що є об'єктами оподаткування плати за користування надрами та що до об'єктів оподаткування не належить?
15. За які види діяльності стягується екологічний податок?
16. Які особливості стягнення податку за ввезення на митну територію України транспортних засобів?
17. Які особливості стягнення податку за утворення радіоактивних відходів (включаючи вже накопичені) та/або тимчасове зберігання радіоактивних відходів?
18. За рахунок яких коштів здійснюється фінансування екологічних заходів? Які фонди з цією метою створюються?
19. Сформулюйте поняття «екологічне страхування» та у яких формах воно здійснюється?
20. Сформулюйте поняття «екологічний аудит» та у яких формах він здійснюється?
21. Які відомості повинен містити звіт за результатами проведення аудиторської перевірки?

РОЗДІЛ 9

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У ГАЛУЗІ ЕКОЛОГІЇ

§ 9.1. Поняття юридичної відповідальності в екологічному праві, її ознаки та види

Юридична відповідальність в екологічному праві є важливим складовим елементом правового забезпечення раціонального природокористування, відновлення екологічних об'єктів і охорони довкілля, дотримання вимог екологічної безпеки, а також забезпечення гарантій екологічних прав.

Розвиток законодавства в сфері застосування юридичної відповідальності за порушення права природокористування та охорони навколишнього природного середовища йшов по шляху визначення кола протиправних дій, які посягають на порядок користування природними ресурсами та охорони об'єктів навколишнього природного середовища, визначення кола суб'єктів правопорушень, встановлення відповідальності за їх здійснення, уточнення обов'язків органів та посадових осіб, які уповноважені застосовувати заходи юридичної відповідальності та порядку розгляду справ про окремі правопорушення.

Юридична відповідальність за порушення екологічного законодавства завжди пов'язана з негативними правовими наслідками для винної особи, як результатом її неправомірних дій.

Питання про настання юридичної відповідальності не виникає у тих випадках, коли, наприклад, вилучається (викупується) об'єкт природи в користувачів чи власників для державних або громадських потреб і цими діями суб'єктам завдана шкода. Тут мають місце гарантії

захисту порушених прав правомірними діями уповноважених державних органів, а не юридична відповідальність.

Юридичну відповідальність за порушення екологічного законодавства необхідно також відрізнити від певних економічних засобів впливу на поведінку суб'єктів екологічних правовідносин, передбачених екологічним законодавством. У даному разі йдеться, наприклад, про фінансові санкції, що застосовуються за зниження розмірів плати за викиди шкідливих речовин у навколишнє природне середовище, що передбачено Податковим кодексом України. Безперечно, що тут теж виникають певні несприятливі економічні наслідки для суб'єкта, але такі дії закон не вважає правопорушенням, що тягне за собою настання юридичної відповідальності. Якщо ж суб'єктом буде допущене понаднормативне забруднення в зазначеній сфері, до особи мають бути застосовані заходи юридичної відповідальності.

Юридична відповідальність за порушення екологічного законодавства виконує важливі функції:

- стимулюючу (на дотримання норм екологічного законодавства та забезпечення екологічної безпеки);
- компенсаційну (спрямовану на відшкодування збитків та втрат у сфері екології);
- превентивну (що забезпечує попередження нових правопорушень);
- каральну (яка полягає в покаранні особи, винної у вчиненні екологічного правопорушення).

Виходячи із виконуваних функцій, юридична відповідальність у галузі екології має на меті:

- покарання винних;
- припинення порушень законодавства;

- попередження порушень законодавства у галузі природокористування і охорони навколишнього природного середовища;

- поновлення порушених прав власників природних ресурсів і природокористувачів.

Юридична відповідальність у галузі екології – особливий стан суспільних екологічних правовідносин, при якому правовими засобами забезпечується виконання суб'єктом, який вчинив правопорушення у галузі використання природних ресурсів, охорони навколишнього природного середовища, забезпечення екологічної безпеки, гарантування захисту екологічних прав примусово застосованих до нього за визначеною процедурою заходів впливу, встановлених державою і реалізованих спеціально уповноваженими органами чи посадовими особами з метою охорони екологічних відносин, попередження правопорушень та виховання і покарання винного.

Юридична відповідальність у галузі екології є міжгалузевим інститутом права, вона реалізується шляхом застосування всіх видів юридичної відповідальності – кримінальної, адміністративної, цивільно-правової, дисциплінарної.

§ 9.2. Екологічне правопорушення як підстава юридичної відповідальності

Підставою застосування юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства є правопорушення, вчинене в галузі природокористування, відновлення і охорони об'єктів навколишнього природного середовища, забезпечення екологічної безпеки. Узагальнений перелік екологічних правопорушень викладений

у ст. 68 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»¹.

Екологічне правопорушення – це винна, протиправна дія або бездіяльність (діяння), яка порушує встановлений державою правопорядок, права і свободи фізичних чи юридичних осіб в сфері раціонального використання природних ресурсів, їх відновлення і охорони, забезпечення екологічної безпеки, за яке законодавством передбачена юридична відповідальність.

Екологічне правопорушення, за яке передбачена кримінальна чи адміністративна відповідальність, має традиційний склад – об'єкт, суб'єкт, об'єктивну сторону, суб'єктивну сторону.

Будь-яке екологічне правопорушення має зовнішнє вираження. З *об'єктивної сторони* екологічне правопорушення завжди характеризується активними діями або бездіяльністю (діянням), які суперечать вимогам еколого-правових норм. Діяння є обов'язковою ознакою екологічного правопорушення, так як і наявність причинного зв'язку між протиправним діянням (дією чи бездіяльністю) і наслідками, що настали (завдання матеріальних збитків або реальна загроза їх заподіяння). При відсутності такого зв'язку самі факти заподіяння збитків навколишньому природному середовищу в цілому не можна визнати правопорушенням.

У формі активних дій виражається екологічне правопорушення, якщо за нормальних умов від особи вимагається пасивна поведінка. У формі бездіяльності проявляється правопорушення, якщо особа за нормальних умов не повинна була проявляти активних дій.

Факультативні ознаки об'єктивної сторони правопорушень, тобто ознаки, що властиві не всім складам правопорушень (ознаки, які

¹ Про охорону навколишнього природного середовища: закон України від 25.06.1991 р. (станом на 18.11.2012 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546.

можуть доповнювати ознаки обов'язкові): місце, час, обстановка, спосіб, знаряддя здійснення діяння

Необхідною ознакою екологічних правопорушень є наявність матеріальних збитків, завданих навколишньому природному середовищу чи життю чи здоров'ю людей, або реальна загроза їх заподіяння.

Збитки полягають у:

1-знищенні або пошкодженні окремих природних ресурсів, комплексів;

2-виснадженні природних об'єктів;

3-забрудненні природних об'єктів;

4-засміченні навколишнього природного середовища або окремих компонентів.

Ці об'єкти знаходяться у власності або користуванні чи під охороною держави (наприклад, заповідні території).

Під шкодою в правовому змісті розуміють негативні наслідки, яких за певних умов можна було б уникнути не порушуючи екологічних зв'язків і існуючого співвідношення екологічних і економічних інтересів суспільства.

До складу екологічного правопорушення належить також об'єкт. Об'єктом екологічного правопорушення є суспільні відносини, охоронювані нормами екологічного права, яким при здійсненні правопорушення заподіюється певна шкода або створюється погроза заподіяння відповідної шкоди.

Об'єктами протиправних посягань є:

- загальний;

- безпосередні.

Загальним об'єктом екологічних правопорушень є визначений і закріплений законом екологічний правопорядок. Його основу становить громадське ставлення суспільства до раціонального природокористування і охорони навколишнього природного середовища.

Безпосередні об'єкти – це групи однорідних суспільних відносин з охорони, раціонального використання землі, вод, надр, рослинного та тваринного світів, атмосферного повітря, тощо.

Суб'єктом правопорушення є деліктоздатна особа (фізична, юридична), яка вчинила правопорушення. Деліктоздатність – це передбачена нормами права здатність особи нести юридичну відповідальність за вчинене нею правопорушення. Деліктоздатність фізичної особи пов'язується з поняттями: «вік», «осудність». У кримінальному праві суб'єкт злочину й суб'єкт відповідальності збігаються. У цивільному праві іноді суб'єкт правопорушення і суб'єкт відповідальності не збігаються. Наприклад, суб'єктом майнової відповідальності за шкоду, заподіяну неповнолітнім, який не досяг шістнадцяти років, можуть бути, наприклад, його батьки.

Суб'єктами екологічних правопорушень можуть бути:

- 1) окремі громадяни;
- 2) посадові особи;
- 3) підприємства, установи, організації різноманітних форм власності, господарювання, підпорядкування.

Також суб'єктами правопорушень в галузі екології, що становлять особливу групу, можуть бути державні органи, або органи місцевого самоврядування, які незаконно розпоряджаються породними ресурсами, порушують встановлений порядок передачі природних ресурсів у власність або надання їх у користування. Однак, притягнутими до юридичної відповідальності у її класичному вигляді

такі органи бути не можуть. Крім того, суб'єктами екологічних правопорушень можуть бути створені в Україні спільні підприємства, міжнародні об'єднання, організації, фірми.

Екологічне правопорушення є завжди винним діянням. З суб'єктивної сторони екологічне правопорушення може бути вчене навмисно чи з необережності.

Суб'єктивна сторона правопорушення – це внутрішня сторона правопорушення, що характеризує психічну діяльність особи в момент вчинення правопорушення. Психічну діяльність особи характеризують: вина, мотив, мета, емоційний стан.

Вина, тобто певне психічне ставлення особи до свого протиправного діяння і його суспільно небезпечних або шкідливих наслідків (результату) є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони.

Факультативні ознаки суб'єктивної сторони, тобто ознаки, що властиві не всім складам правопорушень: мотив, мета, емоційний стан.

Форми вини: умисел, необережність.

При цьому видами умислу є: прямий, непрямий. При прямому умислі особа усвідомлює суспільно небезпечний або шкідливий характер свого діяння; передбачає настання суспільно небезпечних або шкідливих наслідків свого діяння; бажає настання суспільно небезпечних або шкідливих наслідків свого діяння.

При непрямому умислі особа усвідомлює суспільно небезпечний або шкідливий характер свого діяння; передбачає настання суспільно небезпечних або шкідливих наслідків свого діяння; свідомо допускає їх настання.

Види необережності: самовпевненість (легкодумство), недбалість.

Наприклад, у кримінальному праві при злочинній самовпевненості особа передбачає можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння і легковажно розраховує на їхнє відвернення, а при злочинній

недбалості особа не передбачає можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння, хоча повинна була їх передбачати й могла їх передбачати.

У цивільному праві поняття «необережність» (проста, груба) відрізняється від поняття «необережність» у кримінальному праві. Під простою (легкою) необережністю розуміють таке ставлення особи до своєї поведінки, коли вона не передбачала і не бажала тих наслідків, які фактично настали, хоча, виходячи із конкретних обставин, об'єктивно могла і зобов'язана була їх передбачити. Груба необережність має місце, коли особа не бажала настання несприятливих наслідків, але передбачала і ставилася до цього байдуже або намагалася їх самовпевнено уникнути. Крім того, цивільне право передбачає можливість юридичної відповідальності й безвинно (за договором, за законом).

На відміну від кримінального права, де діє презумпція невинності, у цивільному праві діє презумпція винності боржника, тобто зобов'язана особа вважається винною поки не доведе відсутність своєї вини.

Таким чином екологічне правопорушення має як загальні ознаки правопорушення, так і специфічні, що характеризують правопорушення у галузі екології. Екологічні правопорушення мають такий склад: об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона.

§ 9.3. Класифікація екологічних правопорушень

Екологічні правопорушення характеризуються багатоманітністю своїх проявів залежно від різних підходів до їх розуміння. Так, екологічні правопорушення класифікуються на:

1. За ступенем екологічної безпеки:

- а) кримінальні злочини;
- б) адміністративні проступки;
- в) цивільно-правові делікти;
- г) дисциплінарні правопорушення.

2. За суб'єктним складом:

- а) ті, що учиняються власниками природних ресурсів;
- б) ті, що учиняються користувачами природних ресурсів;
- в) ті, що учиняються особами, які не є ні власниками, ні

користувачами природних ресурсів.

3. За нормативними вимогами:

- а) за порушення екологічних нормативів;
- б) за перевищення лімітів використання природних ресурсів;
- в) за порушення екологічних стандартів;
- г) за порушення вимог екологічної безпеки.

4. За об'єктом посягання:

- а) за порушення відносин, передбачених земельним законодавством;
- б) за порушення водного законодавства;
- в) за порушення законодавства про надра;
- г) за порушення фауністичного законодавства тощо.

Отже, екологічні правопорушення можна класифікувати на види за різними класифікаційними критеріями.

§ 9.4. Особливості кримінальної відповідальності за екологічні правопорушення

Кримінальна відповідальність можлива за порушення екологічного законодавства. Вона передбачена чинним Кримінальним кодексом України і застосовується тільки судами за вчинення суспільно

небезпечних екологічних правопорушень, тобто злочинів. Відповідні статті, якими встановлена кримінальна відповідальність за конкретні порушення екологічного законодавства, зосереджені в розділі 9 «Злочини проти довкілля» Кримінального кодексу України (КК України)¹.

Серед цих злочинів розрізняються:

- злочини у сфері забезпечення екологічної безпеки;
- у сфері землекористування, охорони надр, атмосферного повітря, у сфері охорони водних ресурсів, лісокористування, захисту рослинного і тваринного світу та ін.

До таких злочинів належать:

- порушення правил екологічної безпеки (ст. 236);
- невжиття заходів щодо ліквідації наслідків екологічного забруднення (ст. 237);
- приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення (ст. 238);
- забруднення або псування земель (ст. 239);
- незаконне заволодіння ґрунтовим покривом (поверхневим шаром) земель (ст. 239-1);
- незаконне заволодіння землями водного фонду в особливо великих розмірах (ст. 239-2);
- порушення правил охорони або використання надр (ст. 240);
- забруднення атмосферного повітря (ст. 241);
- порушення правил охорони вод (ст. 242);
- забруднення моря (ст. 243);
- порушення законодавства про континентальний шельф України (ст. 244);

¹ Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. (станом на 27.04.2014 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.

- знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу (ст. 245);
- незаконна порубка лісу (ст. 246);
- порушення законодавства про захист рослин (ст. 247);
- незаконне полювання (ст. 248);
- незаконне зайняття рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом, якщо воно заподіяло значну шкоду (ст. 249);
- проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів (ст. 250);
- порушення ветеринарних правил (ст. 251);
- умисне знищення або пошкодження територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду (ст. 252);
- проектування чи експлуатація споруд без систем захисту довкілля (ст. 253);
- безгосподарське використання земель (ст. 254).

До екологічних злочинів слід віднести й злочини, передбачені іншими розділами Кримінального кодексу України. Це, зокрема, самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво (ст. 197-1); заготівля, переробка або збут радіоактивно забруднених продуктів харчування чи іншої продукції (ст. 327); жорстоке поводження з тваринами (ст. 299); порушення правил зберігання, використання, обліку, перевезення радіоактивних матеріалів (ст. 267); незаконне придбання, зберігання, використання, передача або руйнування радіоактивних матеріалів (ст. 265).

Порушення одних і тих же правил природокористування і охорони навколишнього середовища або вчинення аналогічних протиправних дій тягнуть за собою в одних випадках кримінальну, в інших — адміністративну відповідальність. Розмежувальним критерієм злочинів і адміністративних проступків виступає ступінь суспільної

небезпеки. Крім того, враховуються також конкретні обставини правопорушень: вид і розмір завданої шкоди, конкретні наслідки тощо.

У багатьох випадках об'єктивна сторона екологічного злочину вимагає наявності значної шкоди чи тяжких наслідків (створили небезпеку для життя, здоров'я людей, тяжких технологічних аварій або екологічних катастроф, а також спричинило загибель людей, їх масове захворювання, екологічне забруднення значних територій, масову загибель об'єктів тваринного та рослинного світу, тривале зниження або втрату родючості земель, виведення їх з сільськогосподарського обороту, змивання гумусного шару, порушення структури ґрунту тощо.

Певними особливостями характеризується суб'єктний склад екологічних злочинів. Так, суб'єктом екологічних злочинів можуть бути як службові особи, так і інші особи, що досягають 16-річного віку. У ряді злочинів проти довкілля суб'єкт має бути наділений спеціальними ознаками. Так, за ч. 2 ст. 244 КК України відповідальність за порушення законодавства про континентальний шельф України несуть лише іноземці, за ч. 1 ст. 238 – службові особи, а за ч. 3 ст. 243 – спеціально відповідальні особи.

Переважно до осіб, винних у вчиненні екологічних злочинів, застосовується покарання у вигляді штрафу від ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження чи позбавлення волі на строк від двох до п'яти років, конфіскація незаконно добутого і знарядь видобування та/або позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Найнижча межа покарання за екологічні злочини передбачена за знущання над тваринами, що відносяться до хребетних, вчинене із застосуванням жорстоких методів або з хуліганських мотивів, а також нацькування зазначених тварин одна на одну, вчинене з хуліганських

чи корисливих мотивів. Таке діяння карається штрафом до п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Найбільш суворе покарання за екологічний злочин передбачене за незаконне поводження з радіоактивними матеріалами – позбавлення волі до п'ятнадцяти років.

Таким чином Кримінальним кодексом України передбачено досить велику кількість правопорушень у галузі екології, що належать до злочинних за які передбачена кримінальна відповідальність.

§ 9.5. Адміністративна відповідальність за екологічні правопорушення

Адміністративна відповідальність являє собою застосування уповноваженими органами й посадовими особами адміністративних стягнень до суб'єктів, винних у вчиненні адміністративного проступку в галузі охорони навколишнього природного середовища, природокористування.

Цей вид юридичної відповідальності є оперативним засобом реагування на екологічні правопорушення, для її застосування не вимагається підрахунку збитків.

Основний перелік адміністративних екологічних правопорушень визначений у главі 7 Кодексу України про адміністративні правопорушення (КпАП України)¹. Ці правопорушення згруповані, переважно за галузевою ознакою, а саме:

- земельні правопорушення (ст.ст. 52–56);
- правопорушення в галузі використання й охорони надр (ст.ст. 57–58);

¹ Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. (станом на 27.04.2014 р.) // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1984. – Додаток до № 51. – Ст. 1122.

- водні правопорушення (ст.ст. 59–62);
- лісові правопорушення та порушення вимог щодо випалювання рослинності, захисту рослин (ст.ст. 63–77-1, 83-1);
- правопорушення в галузі охорони атмосферного повітря (ст.ст. 78–79, 84);
- правопорушення в галузі використання й охорони тваринного і рослинного світу (ст.ст. 77-1, 83-1, 85-90, 91).

Окрему групу складають адміністративні правопорушення, пов'язані з недотриманням екологічних вимог при проектуванні, розміщенні, будівництві, реконструкції та прийнятті в експлуатацію об'єктів або споруд, створенні біотехнологій, у процесі експлуатації транспортних та інших пересувних засобів, поводженні з відходами, пестицидами, агрохімікатами, токсичними речовинами, у процесі впровадження відкриттів, винаходів, корисних моделей, промислових зразків, раціоналізаторських пропозицій, нової техніки, технологій і систем, речовин і матеріалів (ст.ст. 79-1–83, 90-1, 91-3). Також передбачена адміністративна відповідальність за перевищення лімітів і нормативів використання природних ресурсів (ст. 92-2) та відмову від надання чи несвоєчасне надання екологічної інформації (ст. 91-4).

Залежно від характеру, змісту та виду екологічного правопорушення, відповідно до ст. 24 КпАП України, можуть застосовуватися такі адміністративні стягнення: попередження, штраф, оплатне вилучення предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення; конфіскація: предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення; позбавлення спеціального права, наданого даному громадянину (права полювання).

Попередження, як захід адміністративного стягнення, виноситься у письмовій формі. У передбачених законом випадках попередження фіксується іншим установленим способом.

Штраф є грошовим стягненням, що накладається на громадян і посадових осіб за адміністративні правопорушення у випадках і розмірі, встановлених КпАП України та іншими законами України. На практиці штраф є самим розповсюдженим видом адміністративного стягнення за екологічні правопорушення.

Оплатне вилучення предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення, полягає в його примусовому вилученні за рішенням суду і наступній реалізації з передачею вирученої суми колишньому власникові з відрахуванням витрат по реалізації вилученого предмета.

Конфіскація предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення, полягає в примусовій безоплатній передачі цього предмета у власність держави за рішенням суду. Конфісковано може бути лише предмет, який є у приватній власності порушника, якщо інше не передбачено законами України. Важливо зазначити, що конфіскація вогнепальної зброї, інших знарядь полювання та бойових припасів не може застосовуватись до осіб, для яких полювання є основним джерелом існування.

Позбавлення спеціального права, наданого громадянину (права полювання), застосовується на строк до трьох років за грубе або систематичне порушення порядку користування цим правом. Позбавлення права полювання не може застосовуватись до осіб, для яких полювання є основним джерелом існування.

Факт вчинення адміністративного екологічного правопорушення фіксується у протоколі про адміністративне правопорушення, що складається уповноваженими посадовими особами (ст. 255 КпАП

України). У такому протоколі має зазначатися: дата й місце його складення, посада, прізвище, ім'я, по батькові особи, яка склала протокол; відомості про особу порушника; місце, час вчинення і суть адміністративного правопорушення; нормативний акт, який передбачає відповідальність за дане правопорушення; прізвища, адреси свідків і потерпілих, якщо вони є; пояснення порушника; інші відомості, необхідні для вирішення справи. Якщо правопорушенням заподіяно матеріальну шкоду, про це також зазначається в протоколі. Протокол підписується особою, яка його склала, і особою, яка вчинила адміністративне правопорушення; при наявності свідків і потерпілих протокол може бути підписано також і цими особами. У разі відмови особи, яка вчинила правопорушення, від підписання протоколу, в ньому робиться запис про це. Особа, яка вчинила правопорушення, має право подати пояснення і зауваження щодо змісту протоколу, які додаються до протоколу, а також викласти мотиви свого відмовлення від його підписання (ст. 256 КпАП України). Протокол надсилається органу (посадовій особі), уповноваженому розглядати справу про адміністративне правопорушення.

Протоколи не складаються в разі вчинення адміністративних екологічних правопорушень, передбачених статтями 70, 73, 77, ч. ч. 1,3 ст. 85 КпАП України. У цих випадках штраф накладається і стягується, а попередження оформлюється на місці вчинення правопорушення. Якщо порушник оспорує стягнення, що на нього накладається за вчинення правопорушення, то складається протокол про адміністративне правопорушення.

Справи про екологічні адміністративні правопорушення розглядають у межах своїх повноважень:

– судді районних, районних у місті, міських чи міськрайонних судів – справи про адміністративні правопорушення, передбачені ч.ч. 2, 4, 5 ст. 85, ст.ст. 85-1, 88–88-2, 90, 91 КпАП України;

– органи державного геологічного контролю – справи про порушення законодавчих та інших нормативних актів, які встановлюють порядок, правила та вимоги щодо проведення робіт по геологічному вивченню надр України (ст.ст. 57, 58 КпАП України);

– органи, установи та заклади державної санітарно-епідеміологічної служби – справи про адміністративні правопорушення, передбачені ст.ст. 78, 80–83, 90-1 КпАП України;

– органи земельних ресурсів – справи про адміністративні правопорушення, пов'язані з порушенням законодавства в галузі використання й охорони земель та порядку регулювання земельних відносин (ст.ст. 52, 53, 53-1, 53-2, 54, 55, 56 КпАП України);

– спеціально уповноважені органи виконавчої влади у сфері захисту рослин – справи про адміністративні правопорушення, пов'язані з порушенням законодавства про захист рослин (ст. 83-1 КпАП України);

– органи спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади в галузі водного господарства розглядають справи про адміністративні правопорушення, пов'язані з порушенням правил використання, охорони водних ресурсів (ст.ст. 59, 60, 61 КпАП України (за винятком випадків забруднення та вичерпання підземних вод або порушення водоохоронного режиму на водозборах, яке спричинило забруднення цих вод));

– органи рибоохорони – справи про адміністративні правопорушення, пов'язані з порушенням правил рибальства й охорони рибних запасів, передбачені ч. 3 ст. 85, ст.ст. 86-1, 91-2 КпАП України;

– органи лісового господарства – справи про адміністративні правопорушення, передбачені ст.ст. 49, 63–70, 73, 75, 77 КпАП України;

– органи мисливського господарства – справи про адміністративні правопорушення, пов'язані з порушенням правил ведення мисливського господарства і полювання, передбачені ч. 1 ст. 85, ст.ст. 91-2 КпАП України;

– органи спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади у галузі екології та природних ресурсів України – справи про адміністративні правопорушення, передбачені ст.ст. 52–55, 57–74, 76–77-1, ст. 78 (крім порушень санітарно-гігієнічних і санітарно-протиепідемічних правил і норм), ст.ст. 78-1 – 79-1 та ст.ст. 80 – 83 (крім порушень санітарно-гігієнічних і санітарно-протиепідемічних правил і норм), ч.ч. 1, 3 ст. 85, ст.ст. 86-1, 87, ст. 89 (щодо диких тварин), ст. 90-1 (крім порушень санітарно-гігієнічних і санітарно-протиепідемічних правил і норм), ст.ст. 91-1 – 91-4 КпАП України.

Стягнення застосовуються відповідно до рішень, що приймаються уповноваженими органами, у порядку, що встановлений адміністративним законодавством.

Однак, варто зазначити, що інститут адміністративної відповідальності у галузі екології нині не здатен виконувати покладені на нього функції у повній мірі. Більшості порушників нині вигідніше сплатити адміністративний штраф а ніж здійснити комплекс заходів спрямованих на уникнення адміністративного правопорушення.

§ 9.6. Застосування цивільно-правової відповідальності за порушення екологічного законодавства

Підприємства, установи, організації та громадяни зобов'язані відшкодувати шкоду, заподіяну ними внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, у порядку та розмірах, встановлених законодавством України (частина 3 статті 68 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища») у порядку цивільно-правової відповідальності.

Цивільно-правова відповідальність полягає у накладанні на особу, винну у вчиненні екологічного правопорушення, матеріального стягнення. Вона виражається в таких формах:

- а) відшкодування збитків;
- б) стягнення неустойки:
 - штрафу;
 - пені.

В законодавстві підкреслюється, що застосування заходів дисциплінарної, адміністративної чи кримінальної відповідальності не звільняє винних осіб від компенсації шкоди, завданої забрудненням навколишнього природного середовища і погіршенням якості природних ресурсів. Підставою до застосування такого виду відповідальності є завдання матеріальної шкоди (здоров'ю людей, їх майну, природному ресурсу тощо).

Шкода, заподіяна природним об'єктам, поділяється на дві самостійні частини. Перша виявляється в загибелі, пошкодженні, знищенні матеріальних цінностей, у неотриманні доходів від використання природного об'єкта, а екологічна – у виснаженні природного середовища, порушенні його екологічних зв'язків і складається з вартості матеріально-грошових затрат на

природоохоронні заходи на відновлення порушеного стану природи. Друга частина шкоди включає втрати в природному середовищі, що стали результатом виключення життєво важливих функцій окремих його елементів або комплексів. Такі втрати, будучи не відновлювальними, відносно невідновлювальними або важко відновлювальними, не мають грошової оцінки. Як зазначає В.Л. Мунтян, ця шкода дістала назву екологічної на відміну від економічної, яка може бути виражена в грошовій оцінці.

Відшкодуванню підлягає лише та шкода, що піддається обрахуванню та вираженню або в натуральних або у вартісних показниках. Відшкодування шкоди має здійснюватися шляхом відшкодування її в натурі або відшкодування збитків у повному обсязі (ч. 1 ст. 1192 Цивільного кодексу України¹).

Відшкодування в натурі шкоди полягає в тому, що винна особа зобов'язана своїми силами й засобами усунути негативні наслідки заподіяної шкоди (здійснити лісонасадження, рекультивацию землі тощо). Проте покладання на правопорушника обов'язку щодо відшкодування шкоди в натурі можливо лише в тому випадку, коли він має відповідну кваліфікацію, досвід, матеріально-технічну базу для здійснення відповідних природно-відновлювальних робіт, або ж зазначені умови не мають значення в тих чи інших випадках (наприклад, при відновленні лісогосподарських знаків).

Якщо правопорушника не можна зобов'язати відшкодувати шкоду в натурі, то на нього покладається відшкодування збитків у повному обсязі (компенсація збитків). При обрахуванні обсягу відшкодування слід ураховувати: невикористані витрати матеріальних засобів і праці, що раніше вкладені у природний об'єкт (земельну

¹ Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. (станом на 19.04.2014 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №№ 40–44. - Ст. 356.

ділянку, ліс, водний об'єкт), витрати на відтворення природних ресурсів (риб, лісу, джерел водопостачання тощо), а також не отримані природо-користувачами доходи.

Особливістю цивільно-правової відповідальності в екологічному праві є застосування специфічних методик розрахунку матеріальної шкоди. Так, наприклад, розміри шкоди, заподіяної лісу підприємствами, установами, організаціями та громадянами розраховується відповідно до такс, затверджених Постановою Кабінету Міністрів України від 23 липня 2008 р. «Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу»¹; розміри відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів розраховуються відповідно до «Методики розрахунку розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів», затвердженої наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища від 20 липня 2009 р. № 389²; розміри відшкодування збитків, заподіяних рибному господарству внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища визначаються відповідно до «Методики розрахунку збитків, заподіяних рибному господарству внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища», затвердженої наказом Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України від 18 травня 1995 р. № 36 «Про затвердження Положення про порядок обчислення розміру відшкодування та сплати

¹ Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу: постанова Кабінету Міністрів України від 23.07.2008 р. (станом на 13.01.2012 р.) // Офіційний вісник України. – 2008. – № 56. – стор. 30. – Ст. 1868.

² Про затвердження Методики розрахунку розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів: наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища від 20.07.2009 р. № 389 // Офіційний вісник України. – 2009. – № 63. – стор. 128. – Ст. 2242.

збитків, заподіяних внаслідок забруднення із суден, кораблів та інших плавучих засобів територіальних і внутрішніх морських вод України та внесення змін і доповнень до наказу від 18.05.95 р. № 37»¹.

Таким чином при притягненні до цивільно-правової відповідальності особливо важливим є розрахунок шкоди, що заподіяна внаслідок екологічного правопорушення.

§ 9.7. Особливості дисциплінарної відповідальності за екологічні правопорушення

Дисциплінарна відповідальність за екологічне правопорушення визначена ст. 68 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [3] та Кодексу законів про працю України (КЗпП України)².

Дисциплінарна відповідальність настає лише за правопорушення, вчинені працівниками в процесі виконання ними своїх трудових обов'язків, пов'язаних з охороною навколишнього середовища, використанням природних ресурсів та об'єктів, за порушення вимог екологічного законодавства, дотримання якого є їх посадовими обов'язками. Застосовується цей вид відповідальності адміністрацією підприємства, де працює порушник. Згідно з чинним законодавством при скоєнні правопорушень працівниками підприємств, установ та організацій усіх форм власності та господарювання, застосовуються відповідні норми, що передбачені КЗпП України.

¹ Про затвердження Методики розрахунку збитків, заподіяних рибному господарству внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища: наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України від 18.04.1995 р. № 36 (станом на 18.07.2011 р.). // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0155-95>

² Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. (станом на 01.04.2014 р.) // Відомості Верховної Ради УРСР від 17.12.1971. – 1971. – / Додаток до № 50.

Зокрема, до засобів дисциплінарного впливу, що передбачені КЗпП України, відносяться:

- а) догана;
- б) звільнення.

Інші види дисциплінарних стягнень можуть бути передбачені статутом підприємства, колективним договором, правилами внутрішнього трудового розпорядку. Це, зокрема:

- сувора догана;
- переведення на нижчу посаду;
- переведення на нижче оплачувану роботу.

Як різновид дисциплінарної міри відповідальності, до посадових осіб і спеціалістів, винних у порушенні екологічних вимог, за рішенням їх управлінських органів застосовують депреміювання, тобто повне або часткове позбавлення премій за підсумками року, наприклад, за невиконання планів і заходів щодо охорони навколишнього середовища або за порушення природоохоронного законодавства. Цей вид стягнення є більш ефективним та доцільним для профілактичного впливу тощо.

Поряд із дисциплінарною відповідальністю у трудовому праві застосовують також матеріальну відповідальність. Підставами для застосування дисциплінарної та матеріальної відповідальності є вчинення проступків, що полягають у винному невиконанні або неналежному виконанні трудових обов'язків.

Законодавством не встановлено конкретного переліку проступків у галузі охорони довкілля, за які настає дисциплінарна відповідальність. За такі правопорушення передбачена найчастіше адміністративна чи кримінальна відповідальність.

Особливістю накладення дисциплінарного стягнення є те, що воно може накладатися на правопорушника незалежно від настання

екологічних наслідків, за одним лише фактом вчинення правопорушення.

Дисциплінарна відповідальність, як вид юридичної відповідальності, що може застосовуватися за вчинення земельних правопорушень, відсутній у ст. 211 Земельного кодексу України¹. Тому заходи дисциплінарної відповідальності можуть застосовуватися за порушення земельного законодавства лише у випадках порушення працівниками підприємств, установ та організацій своїх трудових обов'язків щодо дотримання земельно-правових норм.

Об'єкт правопорушення тут є подвійним: вимоги трудового законодавства (правила внутрішнього розпорядку) та законодавчі імперативи щодо використання та охорони земель. Для притягнення винної особи до дисциплінарної відповідальності за порушення земельного законодавства необхідно, щоб співпадали дисциплінарний проступок та земельне порушення, тобто коли невиконання працівником своїх трудових обов'язків одночасно є порушенням земельного правопорядку.

Дисциплінарна відповідальність передбачена також за порушення лісового законодавства (ст. 105 Лісового кодексу України²). Її особливості полягають у тому, що:

— вона повинна застосовуватися у випадках, передбачених трудовим законодавством;

— її підставою є неналежне виконання або невиконання трудових обов'язків щодо забезпечення охорони, відтворення, використання та захисту лісів і лісових ресурсів;

¹ Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. (станом на 05.12.2013 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 3–4. – Ст. 27.

² Лісовий кодекс України від 21.01.1994 р. (станом на 27.01.2013 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 17. – Ст. 99.

— таке неналежне виконання або невиконання трудових обов'язків щодо забезпечення охорони, відтворення, використання та захисту лісів і лісових ресурсів повинно становити коло службових або професійних обов'язків правопорушника¹.

Слід зазначити, що й порушення водного законодавства також тягне за собою притягнення до дисциплінарної відповідальності (ст. 110 Водного кодексу України²).

Отже, в екологічному праві має місце дисциплінарна відповідальність, яка відіграє важливу роль у сфері раціонального використання, відтворення та охорони природних ресурсів в процесу їх спеціального використання суб'єктами господарювання.

Список рекомендованих джерел:

1. Про охорону навколишнього природного середовища: закон України від 25.06.1991 р. (станом на 18.11.2012 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546.
2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. (станом на 27.04.2014 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25-26. – Ст. 131.
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. (станом на 27.04.2014 р.) // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1984. – Додаток до № 51. – Ст. 1122.
4. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. (станом на 19.04.2014 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №№ 40-44. - Ст. 356.

¹ Науково-практичний коментар Лісового кодексу України / Г.І. Балюк, А.П. Гетьман, Т.Г. Ковальчук [та ін.]; за ред. Г.І. Балюк. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – 368 с.

² Водний кодекс України від 06.06.1995 р. (станом на 27.07.2013 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 2. – Ст. 189.

5. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. (станом на 01.04.2014 р.) // Відомості Верховної Ради УРСР від 17.12.1971. – 1971. – / Додаток до № 50 /.
6. Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу: постанова Кабінету Міністрів України від 23.07.2008 р. (станом на 13.01.2012 р.) // Офіційний вісник України. – 2008. – № 56. – стор. 30. – Ст. 1868.
7. Про затвердження Методики розрахунку розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів: наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища від 20.07.2009 р. № 389 // Офіційний вісник України. – 2009. – № 63. – стор. 128. – Ст. 2242.
8. Про затвердження Методики розрахунку збитків, заподіяних рибному господарству внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища: наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України від 18.04.1995 р. № 36 (станом на 18.07.2011 р.). // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0155-95>
9. Екологічне право України. Підручник за заг. ред. Ю.С.Шемшученка. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2005. - стор. 334- 362.
10. Екологічне право України. Підручник за ред. Проф. А.П. Гетьмана, М.В.Шульги. – Х.: Право, 2005. – стор. 171-182.
11. Комарницький В.М., Шевченко В.І., Єлькін С.В. Екологічне право: навчальний посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2006. – стор. 195-220.

Питання для самоконтролю:

1. Сформулюйте поняття та які мета і функції юридичної відповідальності в екологічному праві?
2. Що таке екологічне правопорушення, який його склад?
3. Як класифікуються екологічні правопорушення?
4. Які особливості кримінальної відповідальності за екологічні правопорушення?
5. Назвіть основні адміністративні правопорушення у галузі екології та які і ким адміністративні стягнення за їх вчинення накладаються?
6. У чому особливості розрахунку матеріальної шкоди, заподіяної навколишньому природному середовищу та її компонентам?
7. Які дисциплінарні стягнення можуть бути накладені на правопорушників у галузі екології?

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України від 28 черв. 1996 р. (станом на 06.10.2013 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
2. Декларація про державний суверенітет України від 16.07.1990 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1990. – № 31. – Ст. 429.
3. Конституція Автономної Республіки Крим від 21.10.1998 р. (станом на 26.05.2010 р.) // Сборник нормативно-правовых актов Автономной Республики Крым. – 1998. – № 12. – Ст. 1008.
4. Віденська конвенція про охорону озонowego шару: Конвенція ООН від 22.03.1985 р. // Офіційний вісник України. – 2005. – № 21. – стор. 240. – Ст. 1179.
5. Всесвітня Хартія природи: ООН; Міжнародний документ від 01.01.1982 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_453
6. Декларація Ріо-де-Жанейро з навколишнього середовища та розвитку від 14.06.1992 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_455.
7. Конвенція про континентальний шельф: Міжнародний документ ООН від 29.04.1958 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_179
8. Монреальський протокол про речовини, що руйнують озоневий шар: Резолюція ООН від 16.09.1987 р. Із змінами і доповненнями від 29.06.1990 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_215 Про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція): Конвенція ООН від 25.06.1998 р. // [Електронний

ресурс]. – Режим доступу:
http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_015

9. Про делегацію України для участі у 19-й Конференції Сторін Рамкової Конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату, 9-й Зустрічі Сторін Кіотського протоколу до Рамкової Конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату та засіданнях допоміжних органів: розпорядження Президента України від 12.11.2013 р. // Офіційний вісник Президента України. – 2013. – № 28. – стор. 27. – Ст. 945.
10. Протокол про збереження і стале використання біологічного та ландшафтного різноманіття до Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат, підписаної в м. Київ 22 травня 2003 р. Ратифікований Законом України від 04.09.2009 р. // Офіційний вісник України. – 2009 – № 73. – Стор. 9. – Ст. 2497.
11. Стокгольмська декларація по навколишньому середовищу: Декларація ООН від 16.06.1972 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_454.
12. Стокгольмська конвенція про стійкі органічні забруднювачі: Конвенція ООН від 22.05.2001 р. // Офіційний вісник України. – 2007. – № 90. – стор. 168. – Ст. 3324.
13. Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. (станом на 26.04.2014 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 50-51. – Ст. 572.
14. Водний кодекс України від 06.06.1995 р. (станом на 27.07.2013 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 24. – Ст. 189.
15. Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. (станом на 05.12.2013 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 3–4. – Ст. 27.

16. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 р. (станом на 01.04.2014 р.) // Відомості Верховної Ради УРСР від 17.12.1971. – 1971. – / Додаток до № 50.
17. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. (станом на 27.04.2014 р.) // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1984. – Додаток до № 51. – Ст. 1122.
18. Кодекс України про надра від 27.07.1994 р. (станом на 18.11.2012 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 36. – Ст. 340.
19. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. (станом на 27.04.2014 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.
20. Лісовий кодекс України від 21.01.1994 р. В редакції Закону № 3404-IV від 08.02.2006 р. (станом на 27.07.2013 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 17. – Ст. 99.
21. Податковий кодекс України від 02.02.2010 р. (станом на 02.02.2014 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 13, / № 13-14, № 15-16, № 17. – стор. 556. – Ст. 112.
22. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. (станом на 19.04.2014 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – №№ 40–44. – Ст. 356.
23. Про виключну (морську) економічну зону: закон України від 16.05.1995 р. (станом на 09.12.2012 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 21. – Ст. 152.
24. Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку: закон України від 08.02.1995 р. (станом на 16.10.2013 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 12. – Ст. 81.
25. Про відходи : закон України від 05.03.1998 р. (станом на 18.11.2012 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1998 – № 36–37. – Ст. 242.

26. Про власність: закон України від 07.02.1991 р. (втратив чинність) // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 20. Ст. 249.
27. Про екологічний аудит: закон України від 24.06.2004 р. (станом на 18.11.2012 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 45. – Ст. 500.
28. Про екологічну експертизу: закон України від 09.02.1995 р. (станом на 18.11.2012 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 8. – Ст. 54.
29. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення: закон України від 24.02.1994 р. (станом на 06.12.2012 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 27. – Ст. 218.
30. Про Загальнодержавну програму поводження з токсичними відходами: закон України від 14.09.2000 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 44. – Ст. 374.
31. Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки: закон України від 21.09.2000 р. (станом на 10.06.2012 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 47. – Ст. 405.
32. Про затвердження Загальнодержавної програми охорони та відтворення довкілля Азовського і Чорного морів: закон України від 22.03.2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 28. – Ст. 135.
33. Про затвердження Загальнодержавної цільової програми розвитку водного господарства та екологічного оздоровлення басейну річки Дніпро на період до 2021 року: закон України від 24.05.2012 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 17. – Ст. 146.
34. Про захист прав споживачів: закон України від 15.05.1991 р. В редакції Закону № 3682-ХІІ від 15.12.1993 р. (станом на

- 02.12.2012 р.) // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 30. – Ст. 379.
35. Про звернення громадян: закон України від 02.10.1996 р. (станом на 09.06.2013 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 47. – Ст. 256.
36. Про зону надзвичайної екологічної ситуації: закон України від 13.11.2000 р. (станом на 03.03.2006 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 42. – Ст. 348.
37. Про інформацію: закон України від 02.10.1992 р. (станом на 02.03.2014 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650.
38. Про Кабінет Міністрів України: закон України від 07.10.2010 р. (станом на 02.10.2012 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 9. – Ст. 58.
39. Про комітети Верховної Ради України: закон України від 04.04.1995 р. В редакції закону України від 22.12.2005 р. (станом на 30.12.2012 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1995. - № 19. – Ст. 134.
40. Про курорти : закон України від 05.10.2000 р. (станом на 05.12.2012 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 50. – Ст. 435.
41. Про ліцензування певних видів господарської діяльності: закон України від 01.06.2000 р. (станом на 02.02.2014 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 36. – Ст. 299.
42. Про мисливське господарство та полювання: закон України від 22.02.2000 р. (станом на 09.12.2012 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 18. – Ст. 132.

43. Про місцеві державні адміністрації: закон України від 09.04.1999 р. (станом на 23.10.2013 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 20. – Ст. 190.
44. Про місцеве самоврядування в Україні: закон України від 21.05.1997 р. (станом на 23.10.2013 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 24. – Ст. 170.
45. Про об'єкти підвищеної небезпеки : закон України від 18.01.2001 р. (станом на 18.11.2012 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 15. – Ст. 73.
46. Про оренду землі: закон України від 06.10.1998 р. (станом на 11.08.2013 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 46. – Ст. 280.
47. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року: закон України від 21.12.2010 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 26. – Ст. 218.
48. Про основи національної безпеки України: закон України від 19.06.2003 р. (станом на 18.05.2013 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 39. – Ст. 351.
49. Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні: закон України від 21.03.1991 р. (станом на 11.08.2013 р.) // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 21. – Ст. 252.
50. Про охорону атмосферного повітря: закон України від 16.10.1992 р. В редакції Закону України від 21.06. 2001 р. (станом на 18.11.2012 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 50. – Ст. 678.
51. Про охорону навколишнього природного середовища: закон України від 25.06.1991 р. (станом на 18.11.2012 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 41. – Ст. 546.

52. Про пестициди і агрохімікати: закон України від 02.03.1995 р. (станом на 18.11.2012 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 14. – Ст. 91.
53. Про питну воду та питне водопостачання: закон України від 10.01.2002 р. (станом на 18.11.2012 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 16. – Ст. 112.
54. Про підтвердження відповідності: закон України від 17.05.2001 р. (станом на 02.12.2012 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 32. – Ст. 169.
55. Про поводження з радіоактивними відходами: закон України від 30.06.1995 р. (станом на 01.01.2011 р.) // Відомості Верховної Ради України. 1995. – № 27. – Ст. 198.
56. Про правовий режим надзвичайного стану: закон України від 16.03.2000 р. (станом на 09.06.2013 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 23. – Ст. 176.
57. Про правовий режим території, яка зазнала радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи: закон України від 27.02.1991 р. (станом на 18.11.2012 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 16. – Ст. 198.
58. Про природно-заповідний фонд України: закон України від 16.06.1992 р. (станом на 14.07.2011 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 34. – Ст. 502.
59. Про рослинний світ: закон України від 09.04.1999 р. (станом на 11.08.2013 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 22–23. – Ст. 198.
60. Про судоустрій і статус суддів: закон України від 07.07.2010 р. (станом на 01.01.2014 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 41–42, № 43, № 44–45. – Ст. 529.

61. Про тваринний світ: закон України від 13.12.2001 р. (станом на 18.11.2012 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 14. – Ст. 97.
62. Про угоди про розподіл продукції: закон України від 14.09.1999 р. (станом на 21.07.2013 р.) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?code=1039-14>
63. Про уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: закон України від 23.12.1997 р. (станом на 19.11.2012 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 1998. - № 20. – Ст. 99.
64. Про центральні органи виконавчої влади: закон України від 17.03.2011 р. (станом на 01.01.2013 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 38. – Ст. 385.
65. Акт проголошення незалежності України: постанова Верховної Ради Української РСР від 24.08.1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 38. – Ст. 502.
66. Основні напрями державної політики України в галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки: постанова Верховної Ради України від 05.03.1998 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 38–39. – Ст. 248.
67. Про комітети Верховної Ради України сьомого скликання: постанова Верховної Ради України від 25.12.2012 р. (станом на 19.11.2013 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2013. – № 38. – Ст. 506.
68. Про Основні напрями державної політики України у галузі охорони довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки: постанова Верховної Ради України від 05.03.1998 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1998. – № 38–39. – Ст. 248.

69. Про Програму перспективного розвитку заповідної справи в Україні: постанова Верховної Ради України від 22.09.1994 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 48. – Ст. 430.
70. Деякі питання Державної служби України з надзвичайних ситуацій: указ Президента України від 16.01.2013 р. // Офіційний вісник України. – 2013. – № 5. – Ст. 154.
71. Про відставку Прем'єр-міністра України та Кабінету Міністрів України: указ Президента України від 28.01.2014 р. // Голос України від 29.01.2014 р. – № 16.
72. Про День довкілля: указ Президента України від 06.08.1998 р. // Урядовий кур'єр від 11.08.1998 р.
73. Про Державне агентство земельних ресурсів України: указ Президента України від 08.04.2011 р. // Офіційний вісник Президента України. – 2011. – № 11. – стор. 40. – Ст. 609.
74. Про Державне агентство з енергоефективності та енергозбереження України: указ Президента України від 13.04.2011 р. (станом на 25.12.2013 р.) // Офіційний вісник України. – 2011. – № 29. – Ст. 1268.
75. Про Державне агентство рибного господарства України: указ Президента України від 16.04.2011 р. // Офіційний вісник України. – 2011. – № 31. – Ст. 1324.
76. Про затвердження Положення про Державне агентство України з управління зоною відчуження: указ Президента України від 06.04.2011 р. (станом на 24.04.2013 р.) // Офіційний вісник України. – 2011. – № 29. – Ст. 1230.
77. Про затвердження Положення про Державну ветеринарну та фітосанітарну службу України: указ Президента України від 13.04.2011 р. // Офіційний вісник України. – 2011. – № 29. – Ст. 1270.

78. Про затвердження Положення про Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України: указ Президента України від 31.05.2011 р. (станом на 09.07.2011 р.) // Офіційний вісник України. – 2011. – № 41. – Ст. 1665.
79. Про Інститут проблем національної безпеки: указ Президента України від 03.12.2003 р. (станом на 06.11.2008 р.) // Офіційний вісник України. – 2003. – № 49. – Ст. 2556.
80. Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади: указ Президента України від 09.12.2010 р. (станом на 21.01.2014 р.) // Офіційний вісник України. – 2010. – № 94. – стор. 15. – Ст. 3334.
81. Про Положення про Державне агентство водних ресурсів України: указ Президента України від 13.04.2011 р. (станом на 05.07.2013 р.) // Офіційний вісник Президента України. – 2011. – № 11. – Ст. 616.
82. Про Положення про Державне агентство екологічних інвестицій України: указ Президента України від 13.04.2011 р. // Урядовий кур'єр від 18.05.2011 р. – № 88.
83. Про Положення про Державне агентство лісових ресурсів України: указ Президента від 13.04.2011 р. // Офіційний вісник України. – 2011. – № 29. – Ст. 1264.
84. Про Положення про Державне агентство України з туризму та курортів: указ Президента України від 08.04.2011 р. (станом на 26.10.2013 р.) // Урядовий кур'єр від 05.05.2011 р. – № 80.
85. Про положення про Державну автомобільну інспекцію Міністерства внутрішніх справ: постанова Кабінету Міністрів України від 14.04.1997 р. (станом на 06.09.2013 р.) // Офіційний вісник України. – 1997 р. – № 16. – стор. 52.

86. Про Положення про Державну екологічну інспекцію України: указ Президента України від 13.04.2011 р. // Урядовий кур'єр від 11.05.2011 р. – № 83.
87. Про Положення про Державну інспекцію України з безпеки на морському та річковому транспорті: указ Президента України від 08.04.2011 р. (станом на 05.09.2013 р.) // Офіційний вісник України. – 2011. – № 29. – Ст. 1255.
88. Про Положення про Державну санітарно-епідеміологічну службу України: указ Президента України від 06.04.2011 р. (станом на 14.02.2012 р.) // Офіційний вісник України. – 2011. – № 29. – Ст. 1235.
89. Про положення про Державну службу геології та надр України: указ Президента України від 06.04.2011 р. (станом на 27.06.2013 р.) // Офіційний вісник України. – 2011. – № 29. – Ст. 1228.
90. Про Положення про Державну службу гірничого нагляду та промислової безпеки України: указ Президента України від 06.04.2011 р. (станом на 11.12.2012 р.) // Офіційний вісник України. – 2011. – № 29. – Ст. 1241.
91. Про Положення про Міністерство екології та природних ресурсів України: указ Президента України від 13.04. 2011 р. № 452 // Офіційний вісник України. – 2011. – № 29. – стор. 255. – Ст. 1258.
92. Про положення про Міністерство охорони здоров'я України: указ Президента України від 13.04.2011 р. (станом на 14.02.2012 р.) // Офіційний вісник України. – 2011. – № 29. – Ст. 1273.
93. Про Положення про Міністерство охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України: указ Президента України від 10.02.1995 р. (втратив чинність). // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/120/95>

94. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25.04.2013 р. «Про комплекс заходів щодо вдосконалення проведення моніторингу довкілля та державного регулювання у сфері поводження з відходами в Україні»: указ Президента України від 18.10.2013 р. № 572. // Офіційний вісник України. – 2013. – № 82. – стор. 37. – Ст. 3029.
95. Про делегацію України для участі у 19-й Конференції Сторін Рамкової Конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату, 9-й Зустрічі Сторін Кіотського протоколу до Рамкової Конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату та засіданнях допоміжних органів: розпорядження Президента України від 12.11.2013 р. // Офіційний вісник Президента України. – 2013. – № 28. – стор. 27. – Ст. 945.
96. Нормативи плати за спеціальне використання рибних та інших живих ресурсів: постанова Кабінету Міністрів України від 06.04.1998 р. № 449. У редакції постанови Кабінету Міністрів України від 07.02.2000 р. № 231. // Офіційний вісник України. – 2000. – № 6. – стор. 76. – Ст. 217.
97. Про затвердження Методики нормативної грошової оцінки земель несільськогосподарського призначення (крім земель населених пунктів): постанова Кабінету Міністрів України від 23.11.2011 р. (станом на 01.01.2013 р.) // Офіційний вісник України. – 2011. – № 97. – стор. 138. – Ст. 3538.
98. Про затвердження переліку видів діяльності та об'єктів, що становлять підвищену екологічну небезпеку: постанова Кабінету Міністрів України від 28.08.2013 р. № 808. // Офіційний вісник України. – 2013. – № 87. – стор. 112. – Ст. 3221.
99. Про затвердження Положення про Державний фонд охорони навколишнього природного середовища: постанова Кабінету

Міністрів України від 07.05.1998 р. (станом на 29.09.2012 р.) // Офіційний вісник України. – 1998. – № 19. – стор. 47. – Ст. 692.

100. Про затвердження Положення про державну систему моніторингу довкілля: постанова Кабінету Міністрів України від 30.02.1998 р. (станом на 30.10.2013 р.) // Офіційний вісник України. – 1998 р. – № 13. – стор. 91.
101. Про затвердження Порядку ведення державного водного кадастру: постанова Кабінету Міністрів України від 08.04.1996 р. (станом на 23.07.2013 р.) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/413-96-%D0%BF>
102. Про затвердження Порядку ведення державного лісового кадастру та обліку лісів: постанова Кабінету Міністрів України від 20.07.2007 р. // Офіційний вісник України. – 2007 р. – № 46. – Ст. 1885.
103. Про затвердження Порядку ведення державного обліку в галузі охорони атмосферного повітря: постанова Кабінету Міністрів України від 13.12.2001 р. (станом на 30.10.2013 р.) // Офіційний вісник України. – 2001. – № 51. – стор. 357. – Ст. 2274.
104. Про затвердження Порядку ведення державного обліку і кадастру рослинного світу: постанова Кабінету Міністрів України від 22.02.2006 р. // Урядовий кур'єр. – 29.03.2006 р. – № 59.
105. Про затвердження Порядку визначення розмірів і меж водоохоронних зон та режиму ведення господарської діяльності в них: постанова Кабінету Міністрів України від 08.05.1996 р. (станом на 30.10.2013 р.) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/486-96-%D0%BF>
106. Про затвердження Порядку державного обліку родовищ, запасів і проявів корисних копалин: постанова Кабінету Міністрів України

- від 31.01.1995 р. (станом на 23.07.2013 р.) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/75-95-%D0%BF>
107. Про затвердження Програми запобігання та реагування на надзвичайні ситуації техногенного і природного характеру на 2000—2005 рр.: постанова Кабінету Міністрів України від 22.08.2000 р. (станом на 21.06.2004 р.) // Офіційний вісник України. – 2000. – № 34. – стор. 61. – Ст. 1457.
108. Про затвердження Порядку проведення громадських слухань з питань використання ядерної енергії та радіаційної безпеки: постанова Кабінету Міністрів України від 18.07.1998 р. (станом на 31.05.2006 р.) // Офіційний вісник України. – 1998. – № 29. – стор. 57.
109. Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної лісу: постанова Кабінету Міністрів України від 23.07.2008 р. (станом на 13.01.2012 р.) // Офіційний вісник України. – 2008. – № 56. – стор. 30. – Ст. 1868.
110. Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, заподіяної порушенням законодавства про природно-заповідний фонд: постанова Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 541 // Урядовий кур'єр. – 2013. – № 154.
111. Про експертну грошову оцінку земельних ділянок: постанова Кабінету Міністрів України від 11.10.2002 р. (станом на 10.12.2011 р.) // Офіційний вісник України. – 2002. – № 42. – стор. 144. – Ст. 1941.
112. Про Методику нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів: постанова Кабінету Міністрів України від 23.03.1995 р. № 213 (станом на 11.06.2012 р.) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/213-95-%D0%BF>

113. Про порядок видачі дозволів на спеціальне використання природних ресурсів і встановлення лімітів використання ресурсів загальнодержавного значення: постанова Кабінету Міністрів України від 10.08.1992 р. № 459. (станом на 19.11.2013 р.) // Урядовий кур'єр. – 1992. – № 35.
114. Про порядок ведення державного кадастру тваринного світу: постанова Кабінету Міністрів України від 15.11.1994 р. (станом на 23.07.2013 р.) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/772-94-%D0%BF>
115. Про порядок установлення лімітів використання природних ресурсів загальнодержавного значення: постанова Кабінету Міністрів України від 10.08.1992 р. (станом на 19.11.2003 р.) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/459-92-%D0%BF/card6#Public>
116. Про Програму пошуку та знешкодження залишків хімічної зброї, затопленої у виключній (морській) економічній зоні України, на 1997—2002 р.р.: постанова Кабінету Міністрів України від 25.11.1996 р. № 1415. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1415-96-%D0%BF>
117. Про службу державної охорони природно-заповідного фонду України: постанова Кабінету Міністрів України від 14.07.2000 р. № 1127. (станом на 13.04.2012 р.) // Офіційний вісник України. – 2000. – № 29. – Ст. 1221.
118. Про утворення Координаційної ради з питань формування національної екологічної мережі: постанова Кабінету Міністрів України від 29.11.2001 р. № 1603. // Урядовий кур'єр від 05.12.2001 р. – № 226.
119. Питання протидії загрозам і ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій: рішення Ради Національної безпеки і оборони України від

29.03.2013 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://www.rnbo.gov.ua/documents/314.html>

120. Про комплекс заходів щодо вдосконалення проведення моніторингу довкілля та державного регулювання у сфері поводження з відходами в Україні: рішення Ради Національної безпеки і оборони України від 25.04.2013 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rnbo.gov.ua/documents/324.html>
121. Про стан безпеки водних ресурсів держави та забезпечення населення якісною питною водою в населених пунктах України : рішення Ради Національної безпеки і оборони України від 27.02.2009 р. // Офіційний вісник України. – 2009. – № 26. – Ст. 863.
122. Про затвердження Правил любительського і спортивного рибальства та Інструкції про порядок обчислення та внесення платежів за спеціальне використання водних живих ресурсів при здійсненні любительського і спортивного рибальства: наказ Державного комітету рибного господарства України № 19 від 15.02.1999 р. (станом на 13.07.2004 р.) // Офіційний вісник України. – 1999. – № 19. – стор. 373.
123. Про затвердження Нормативів екологічної безпеки водних об'єктів, що використовуються для потреб рибного господарства, щодо гранично допустимих концентрацій органічних та мінеральних речовин у морських та прісних водах (біохімічного споживання кисню (БСК-5), хімічного споживання кисню (ХСК), завислих речовин та амонійного азоту): наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 30 липня 2012 р. № 471 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1369-12/card6#Public>
124. Про затвердження Інструкції про порядок сплати платежів за спеціальне використання диких тварин: наказ Міністерства охорони

навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України і Міністерства фінансів України від 09.04.1996 р. № 37/68 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0206-96/card6#Public>

125. Про затвердження Методики розрахунку збитків, заподіяних рибному господарству внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища: наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища та ядерної безпеки України від 18.04.1995 р. № 36 (станом на 18.07.2011 р.). // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0155-95>

126. Про затвердження Методики розрахунку розмірів відшкодування збитків, заподіяних державі внаслідок порушення законодавства про охорону та раціональне використання водних ресурсів: наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища від 20.07.2009 р. № 389 // Офіційний вісник України. – 2009. – № 63. – стор. 128. – Ст. 2242.

127. Про затвердження нової редакції Положення про наукову діяльність заповідників та національних природних парків України: наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 0.08.2000 р. № 103. // Офіційний вісник України. – 2000 р. – № 35. – Стор. 254. – Ст. 1519.

128. Про затвердження Переліку рідкісних і таких, що перебувають під загрозою зникнення, та типових природних рослинних угруповань, які підлягають охороні і заносяться до Зеленої книги України: наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України від 16.10.2009 р. № 545 // Офіційний вісник України. – 2009 р. – № 87. – Стор. 159. – Ст. 2951.

129. Про затвердження Положення про громадських інспекторів з охорони довкілля: наказ Міністерства екології та природних ресурсів України від 27.02.2002 р. (станом на 06.07.2012 р.) // Офіційний вісник України. – 2002. – № 12. – Ст. 631.
130. Про Національну комісію з питань Червоної книги України: постанова Президії Національної Академії Наук України від 26.06.2013 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www1.nas.gov.ua/infrastructures/Legaltexts/nas/2013/regulations/OpenDocs/130626_97.pdf
131. Про порядок визначення відповідності діяльності об'єктів, які підлягають приватизації, вимогам екологічної безпеки: наказ Фонду державного майна та Мінекобезпеки України від 19.08.1999 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ebk.net.ua/Book/law/getman_ekopu/part7/703.htm
132. Положення про громадську екологічну раду при Міністерстві екології та природних ресурсів України: схвалено на засіданні Громадської ради при Міністерстві екології та природних ресурсів 16.10.2012 р. Погоджено Міністром екології та природних ресурсів України 26.10.2012 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.menr.gov.ua/index.php/public/rada/196-polozhennya/647-polozhennia-pro-hromadsku-radu-pry-ministerstvi-ekolohii-ta-pryrodnykh-resursiv-ukrainy>
133. Андрейцев В.І. Екологічне право: курс лекцій / В.І. Андрейцев. – К.: Вентурі, 1996. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://the-law.at.ua/load/juridichna_literatura/ekologichne_pravo_ukrajini/andrejcev_v_i_ekologichne_pravo_kurs_lekcij_navch_posibnik_dlja_jurid_fak_vuziv_k_venturi_1996/19-1-0-69

134. Бринчук М.М. Экологическое право. / М.М. Бринчук. – Консультант Плюс. 2009 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uristinfo.net/ekologicheskoe-pravo/230-ekologicheskoe-pravo-mm-brinchuk/5780-ii-ekologicheskoe-pravo-kak-kompleksnaja-otrasl-rossijskogo-prava.html>
135. Баб'як О.С., Біленчук П.Д., Чирва Ю.О. Екологічне право України: Навчальний посібник. – К.: Атіка, 2000. – 216 с.
136. Битяк Ю.П. Адміністративне право України: підручник / Ю.П. Битяк. // Юрінком Інтер, 2005. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ebk.net.ua/Book/law/bityak_admpu/part7/703.htm
137. Бринчук М.М. Экологическое право. / М.М. Бринчук. – Консультант Плюс. 2009 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uristinfo.net/ekologicheskoe-pravo/230-ekologicheskoe-pravo-mm-brinchuk/5780-ii-ekologicheskoe-pravo-kak-kompleksnaja-otrasl-rossijskogo-prava.html>
138. Грицик В. Екологія довкілля. Охорона природи: навчальний посібник / В. Грицик, Ю. Канарський, Я. Бедрій. – К.: Кондор, 2009. – 292 с. // Електронний ресурс. Режим доступу: http://pidruchniki.ws/1640011651741/ekologiya/kontseptsiya_stalogo_rozvitku
139. Господарське право України: Навчальний посібник / За заг. ред. проф. Н.О.Саніахметової. — Х.: «Одіссей», 2005. —608 с. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uristinfo.net/hozjajstvennoe-pravo/235-gospodarske-pravo-ukrayini--nosaniahmetova-/6217-zupinennja-i-pripinennja-dijalnosti-subektiv-gospodarjuvannja.html>
140. Екологічне право України. Академічний курс: підручник / [за заг. ред. Ю.С. Шемшученка]. – К.: ТОВ «Видавництво «Юридична думка», 2008. – 720 с.

141. Екологічне право України. Особлива частина : навч. посіб. / [О.М. Шуміло, І.В. Бригадир, В.А. Зуєв та ін.]; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. – Х.: ХНУВС, 2014. – С. 134.
142. Екологічне право України. Загальна частина : навч. посібник / [за заг. ред. О.М. Шуміла]. – Х.: Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2010. – 292 с.
143. Екологічне право України: підручник. / [за ред. проф. А.П. Гетьмана, М.В.Шульги]. – Х.: Право, 2009. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uristinfo.net/ekologicheskoe-pravo/270-ekologichne-pravo-ukrayini-getman-shulga/8645-predmet-metod-ponjattja-printsipi-ta-sistema-ekologichnogo-prava.html>
144. Комарницький В.М., Шевченко В.І., Єлькін С.В. Екологічне право: навчальний посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2006. – стор. 224 с.
145. Костицький В.В. Екологія перехідного періоду: право, держава, економіка (економіко-правовий механізм охорони навколишнього природного середовища в Україні): монографія / В.В. Костицький. - К., 2003. – 772 с.
146. Науково-практичний коментар Лісового кодексу України / Г.І. Балюк, А.П. Гетьман, Т.Г. Ковальчук [та ін.]; за ред. Г.І. Балюк. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – 368 с.
147. Петрова Т. В. Междисциплинарные проблемы развития экономического механизма охраны окружающей природной среды / Экологическое право России на рубеже XXI столетия: Сб. науч. ст. / Под. ред. проф. А.К. Голиченкова – М., 2000.
148. Рябець К.А. Екологічне право України: навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 438 с.

Екологічне право України (загальна частина) : навч. посіб. / [Л.В. Мілімко, О.В. Артеменко]; Український державний університет фінансів і міжнародної торгівлі. – К.: Компринт, 2015. – 288 с.

ISBN

Екологічне право України є однією з фундаментальних дисциплін при підготовці студентів-юристів. У зв'язку з цим глибоке вивчення навчальної дисципліни «Екологічне право України» передбачає вивчення студентами не тільки теоретичного матеріалу, а й закріплення його на практичних заняттях.

Навчальний посібник допоможе студентам глибше усвідомити теоретичні положення, закріпити отримані знання, оволодіти необхідними навичками в застосуванні теоретичних знань у своїй майбутній практичній діяльності, а також правильно застосовувати екологічне законодавство при вирішенні конкретних життєвих ситуацій.

Для студентів, аспірантів і викладачів вищих навчальних закладів.

УДК 349.6 (477)
ББК 67.9 (4 УКР)

Навчальне видання
Мілімко Лариса Василівна
Артеменко Олена Вікторівна

ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО УКРАЇНИ
(загальна частина)

Навчальний посібник